МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ І ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Електронний збірник наукових праць

Випуск 3 (22)

Умань

2023

УДК 81’1(06)
А43

Редакційна колегія:

Дуденко О. В., канд. філол. наук, доц. (відповідальна за випуск); *Коваль В. О.,* доктор пед. наук, проф.; *Денисюк В. В.,* канд. філол. наук, доц.; *Денисюк І. А.*, ст. викладач; *Коломієць І. І.,* канд. філол. наук, доц.; *Комарова З. І.,* канд. філол. наук, доц.; *Молодичук О. А.*, канд. філол. наук, доц.; *Розгон В. В.*, канд. філол. наук, доц.; *Січкар С. А.*, канд. філол. наук, доц.; *Шиманська В. О.*, канд. філол. наук, доц.

Рекомендовано до друку вченою радою факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 15 від 5 червня 2023 р.).

А43 ***Актуальні*** *проблеми лінгвістики і лінгводидактики [Електронний ресурс] : зб. наук. праць. Вип. 3 (22) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; [відп. за вип. О. В. Дуденко ; редкол.: О. В. Дуденко, В. О. Коваль, В. В. Денисюк [та ін.]. – Умань, 2023. – Режим доступу: https://ff.udpu.edu.ua. – Назва з екрану.*

У збірнику вміщено результати наукових досліджень здобувачів вищої освіти ОС «Бакалавр» і «Магістр» (спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література)) і викладачів – їхніх наукових керівників. Це результати виконаних індивідуальних дослідницьких завдань, кваліфікаційних курсових та магістерських робіт та інших досліджень. Авторами з’ясовано широке коло актуальних питань сучасного мовознавства, а також розкрито особливості використання здобутків лінгвістики та лінгводидактики при вивченні шкільного курсу української мови.

Розраховано на здобувачів середньої та вищої освіти, викладачів, учителів, усіх, хто цікавиться питаннями української мови та методики її викладання.

УДК 81’1(06)

© Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2023

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вікторія Абовян, В. В. Розгон

СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ХАРАКТЕРНИК»: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Складні прикметники, або композитні прикметники, – це граматичні одиниці сучасної української літературної мови, які виражають ознаку предмета в усій її різноманітності, із різними семантичними відтінками, смисловим навантаженням, емоційністю, образністю тощо. Є. Новікова вважає, що складні прикметники покликані на основі структурної цілісності передати одним словом складну ознаку, властивість, що дає змогу точніше описати об'єкти і явища дійсності [7]. Саме завдяки цим властивостям композитні прикметники активно використовують у текстах художнього стилю, зокрема в поетичних та прозових творах.

На матеріалі художніх творів різні аспекти складних прикметників вивчали: М. Білоус (предметом уваги стали складні прикметники на позначення смакових якостей предмета) [2], Н. Клименко (схарактеризувала особливості кількісно-оцінних складних прикметників у сучасній українській мові) [5], О. Рудь (з'ясувала структурно-семантичні моделі складних прикметників на матеріалі української поезії ХХ століття) [11], В. Розгон (описала складні прикметники як засіб створення художнього образу у творах Павла Загребельного) [8], М. Дорош (досліджував складні прикметники-епітети в українських перекладах) [3], Хр. Куйбіда (виявила спосіб сполучуваності складних прикметників з номінаціями людей в епосі Гомера) [6], Н. Алексеєнко (підтвердила наявність складних прикметників-епітетів у творах В. Винниченка як засіб увиразнення письма) [1] та ін.

Незважаючи на велику кількість досліджень різних особливостей складних прикметників на матеріалі творів художньої літератури, роман В. Шкляра «Характерник» не був джерелом вивчення композитних прикметників.

Актуальність дослідження зумовлена потребою систематизувати композитні прикметники, диференціювати їх за структурно-семантичними групами, глибше вивчити їхні семантичні властивості у тексті.

У роботі взято до уваги структурно-семантичні моделі складних прикметників, запропонованих О. Рудь [11, с. 83 – 93].

Мета дослідження – схарактеризувати структурно-семантичні особливості складних прикметників, ужитих у творі В. Шкляра «Характерник».

У досліджуваному творі композитні прикметники є важливим засобом створення художнього образу, відтворення властивих йому внутрішніх і зовнішніх ознак тощо.

Найактивніше сучасний український письменник послуговується складними прикметниками, утвореними від підрядних словосполучень, що становлять собою поєднання прикметникового й іменникового компонентів (*гостроверхий, довгообразий, м'якосердий, товстошкурий, чорнодзьобий, щиросердий* та ін.), а також лексемами, у структурі яких поєднується числівниковий елемент з іменником у певній відмінковій формі (*двоголовий, чотириокий, сорокаденний* та ін.). Рідше у тексті фіксуємо композитні прикметники, структурними компонентами яких виступають прислівники і прикметники (*добропорядний, далекозорий)* або прикметникові форми (*темно-синій, сіро-зелений, біло-жовтавий* та ін.)

За допомогою різних структурних типів складних прикметників В. Шкляр майстерно створює художній образ із такими внутрішніми рисами та думками: *На смертну кару дрібних лиходіїв він не дивився, був* ***м'якосердий****, тому й дістав лагідне прізвисько Тішайший...* (1, с. 275); *Він так невтішно ридав, що навіть* ***товстошкурі*** *курінні засмутилися через смерть боярина Савостьянова* (1, с. 185); *Потрапивши у безвихідь через невідворотну загрозу родині та козакам-полоняникам, Сірко змушений був розпрощатися зі своїм* ***далекозорим*** *замислом* (1, с. 250); *Нікіта Бабоєдов погодився, вимінявши за позірну ганьбу правдиву волю, а невдовзі переконав себе, що примарне безчестя насправді є найбільшою чеснотою, недоступною* ***слабкодухим*** (1, с. 273); *Не зуміли,* ***кривоязикі****, переконати Сірка й запорожців, яку вони гадину пригріли в своєму Коші* (1, с. 224) та ін.

Зображуючи козаків, письменник використовує композитні прикметники, за допомогою яких виділяє їхні чесноти – щирість, відкритість, правдивість, наприклад: ***Добросерді*** *козаки ще й приносили прив'язаним гайдамакам горілку та калачі* (1, с.100); *Отець Петро пояснив, що сповідальник повинен згадати свої гріхи, відверто про них розповісти, покаятися, і якщо каяття буде* ***щиросердим****, то він, його духівник, дасть розрішення – відпустить йому ці гріхи* (1, с.178); *Цих думних людей вони обзивали драними лаптями, коростявими бородами, кацапами, обістяними постолами, болотниками, москалями і ще такими образливими словами, яких він,* ***добропорядний*** *християнин Микита Криволап, навіть не наважується повторити перед послами* (1, с. 86) та ін.

Про силу і міць головного героя свідчить такий контекст, у якому автор використовує прикметник *десятипудовий* (вепр) : *Шабля та келеп у його*

руках мерехтіли так шпарко, що ставали невидимими, а на спис Кирик підіймав ***десятипудового*** *вепра, як жертовне ягня* (1, с.65).

На противагу козакам, москвинів письменник відтворює із негативним забарвленим, акцентуючи на їхніх особливостях, наприклад : *Він, царевич, ще піде до кримського хана, потім на Варшаву й до шведа, аби відкрити їм очі на* ***кровожерливі*** *наміри москвинів* (1, с. 89).

У досліджуваному романі фіксуємо різні складні прикметники, якими автор передає зовнішні ознак персонажів, виділяючи фізіологічні особливості, індивідуальні риси обличчя, наприклад: – *Сліпий* ***однорукий*** *жебрак, – відповів Петро Лиховій* (1, с. 298); – *Нема його, – похитав головою* ***різноокий*** *січовик і поськав за вухом свою сіру кобилу* (1, с. 10); *Ні, це була молодиця трішечки старша, в мережаній корсетці, в очіпку з двома задертими вгору хвостиками-ріжками,* ***довгобраза****, тому схожа з лиця на* ***миловиду*** *козу-дерезу* (1, с. 84); *Підказав, що там живе вродливиця* ***самоцвітна*** (1, с. 140); *Її* ***сіро-зелені*** *очі ожили, стали такими великими, що можна було втратити серце* (1, с. 145) та ін.

Важливим для характеристики образу є його вікові особливості, які автор відтворює складними прикметниками, першим компонентом яких є числівник, наприклад: *Чи то мати так часто розповідала малому Кирикові про приїзд Богуна та загибель батька, чи тут була якась інша причина, але Кирик запевняв матусю, що тоді,* ***одномісячним*** *голопуцьком, він добре чув розповідь полковника* (1, с. 55); *...царевич Симеон Олексійович народився третього дня місяця квітня року 1665-го, а помер вісімнадцятого дня місяця червня 1669-го в* ***чотирирічному*** *віці, переживши свою матінку царицю Мар'ю Іллівну на два місяці* (1, с. 248).

Доповненням до зовнішніх ознак образу є характеристика національного вбрання та певних державних символів, що свідчить про належність до певної спільноти, або предметів побуту, наприклад : *Місяць-повня здмухнув із себе хмару, ясніше освітив татарина в шкіряній* ***гостроверхій*** *шапці, легкій сорочині й рудих нанкових шароварах* (1, с.144); *І він напоумив запорожців пошити царевичу Симеону Олексійовичу справдешню царську хоругву з* ***двоголовим*** *орлом, аби він, його сіятельство, вийшов із тією хоругвою назустріч батькові, коли той вертатиметься на Січ* (1, с. 26); *Сірко дістав з полиці* ***темно-синього*** *семигранного штофа* (1, с.102) та ін.

Композитні прикметники із властивою їм семантикою є засобом вираження і певних територіальних ознак осіб, наприклад: *Гостьова грецька хата, де зупинялися* ***чужоземні*** *посли, майже нічим не різнилася від козацьких куренів, хіба завдовжки була меншою* (1, с.17).

Поєднання форми наказового способу з іменником – одне із притаманних українській мові явищ, яке започаткували на Січі. Отож

найменування такого типу датуються в період існування Запорізької Січі: *– Вшануй чесне низове товариство, – хором проказали* ***кальниболотські*** *гайдамаки* (1, с. 111).

Напрям, територія, на якій здійснювали правління, відігравала вагому роль для продукування складних прикметників, як-от: *Сірко тоді звернувся до кума свого,* ***правобережного*** *гетьмана Петра Дорошенка...* (1, с. 196); *Гурко Наливайченко давно помітив, що* ***лівобережні*** *гетьмани наготовляли собі гармат, шабель та малих чарок для планомірного подвигу* (1, с. 97) та ін.

Крім ознак, характерних для певних осіб, за допомогою композитних прикметників автор передає читачеві фізіологічні властивості інших істот чи предметів, наприклад: *На початку літа, коли із гнізда січових бузьків вистромили голівки п'ятеро* ***чорнодзьобих*** *пташенят, Сірко отримав царську грамоту, яка вкинула його у ще більшу скруту* (1, с. 248); *Риби було якої хоч уволю, бо через чуму не смажили* ***чотириногої*** *дичини, вони, ці небораки сугаки, харсуни, бабаки, бобри та всяке дрібне суслиння, якраз і розносили пошесть* (1, с. 32); *Дихати було чим: груші викидали перший* ***біло-жовтавий****, як молозиво, цвіт і розливали довкіл теплу медвяну пахощ* (1, с. 247); *Тверді бурштинові зіниці гостро відсвічували в темряві, поки Сірко неквапом пив* ***гірко-терпкий*** *димок із череп'яної чашечки* (1, с. 121) та ін.

Складними прикметниками із числівниковим компонентом письменник характеризує іменники, для яких властива певна кількісна ознака, наприклад: *Ніхто не здогадувався, чому під Очаковом, коли проти них стала* ***десятитисячна*** *орда, татарські гармати не вистрілили, а розірвалися на відламки, понівечивши гармашів та ближчих вершників разом із кіньми* (1, с. 136); *Ми їм сказали, що такі грішники, як вони, мусять покутувати гріхи* ***сорокаденним*** *голодуванням* (1, с. 186) та ін.

Подекуди фіксуємо у тексті субстантивовані композитні прикметники: *Вони навмисне вживають* ***малозрозуміле****, кострубате церковнослов'янське письмо, аби більшість людей були неписьменними* (1, с. 55); *Його схопили зайшлі* ***червонокаптанники*** *й кинули до катівні* (1, с. 253) та ін.

Отже, складні прикметники у романі В. Шкляра є важливим засобом для характеристики образів, зокрема відтворення найхарактерніших їхніх ознак і властивостей. Крім того, вони є засобом виразності, конкретизації, урізноманітнення, авторського інтерпретування різних суб'єктів.

Смислові навантаження та структурно-семантичні типи досліджуваних одиниць на матеріалі творів В. Шкляра потребують подальшого глибшого вивчення.

ДЖЕРЕЛО

1. Шкляр В. М. Характерник : Роман. КСД, 2019. 304 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко Н. М. Складні прикметники-епітети у творах В. Винниченка як засіб увиразнення письма. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65037/44-Alekseenko.pdf?sequence=1

2. Білоус М. П. Складні прикметники на позначення смакових якостей. *Мовознавство*. 1980. № 5. С. 78–79.

3. Дорош М. Д. Складні прикметники-епітети в українських перекладах (на матеріалі Акафіста до Пресвятої Богородиці). URL: https://www.academia.edu/40958867/Складні_прикметники_епітети_в_українських_перекладах_Акафіста_до_Пресвятої_Богородиці

4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.

5. Клименко Н. Ф. Кількісно-оцінні складні прикметники в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі.* 1983. № 3. С. 38-42.

6. Куйбіда Х. Сполучуваність складних прикметників з номінаціями людей в епосі Гомера. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Сер.: Філологічні науки. 2009. Вип. 81(1). С. 94-99: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81%281%29_24

7. Новікова Є. Б. Інноваційні прикметники-композити в лексичній системі сучасної української мови. URL: file:///C:/Users/38096/Downloads/Nvkyu_2014_28_21%20(1).pdf

8. Розгон В. В. Складні прикметники як засіб створення художнього образу на матеріалі роману П. Загребельного «Роксолана». *Актуальні проблеми філології та перекладознавства:* Зб. наук. праць. Хмельницький: Вид-во «Хмельницький національний університет», 2022. С. 78–82.

9. Романченко А. П. Прикметники-композити та суфіксальні прикметники в компарально-квалітативних ситуаціях (за доробками Багряного І., Барка В., Безпояска О., Гончара О., Загребельного П., Ковалевської Т., Коломієць О., Підмогильного В., Стельмаха М., Тичини П., Тютюнника Г.). URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/16665/1/163-166.pdf

10. Рудь О. М. Складні прикметники як засіб вербалізації образу України. URL: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/12061/1/Рудь%20О.%20Складні%20прикметники%20як%20засіб%20вербалізації%20образу%20України.pdf

11. Рудь О. М. Структурно-семантичні моделі складних прикметників з першим компонентом на позначення кількості (на матеріалі української поезії XX століття). *Вісник Сумського державного університету*: Зб. наук. праць. Серія: Філологічні науки. Суми: Вид-во СумДУ, 2000. С. 82–94.

12. Рудь О. М. Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників: Словник. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. 270 с.

Олена Войтенко, В. В. Розгон

ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У сучасній українській літературній мові дієприкметники вважають такими одиницями мови, що виражають ознаку за дією, поєднують у собі властивості дієслів і прикметників, що сприяє розширенню їхньої семантичної та естетичної функцій у художньому мовленні [2, с. 213; 12, с. 154]. У сучасному українському мовознавстві власне дієприкметником називають тільки ту форму, яка є членом особової парадигми перехідного дієслова і може виступати у складі пасивних конструкцій (*умита матір'ю дитина…*), бо, втрачаючи таку властивість, дієприкметники перетворюються у прикметники. За цим типом прикметників дієприкметникового походження можуть утворюватися інші прикметники, співвідносні тільки з неперехідними зворотними дієсловами на *-ся*: *усміхнене обличчя (усміхатися), розхмарене небо (розхмаритися)* [10, с. 416].

І. Вихованець вважає, що у дієприкметника переважають прикметникові ознаки, і тому його слід визначати як віддієслівний прикметник [1, с. 176]. Результати аналізу семантичних, морфологічних й синтаксичних особливостей дієприкметника дають підстави І. Кучеренку стверджувати про те, що дієприкметник «являє собою не форму дієслова і не проміжну групу слів між прикметником і дієсловом, а є звичайним відносним прикметником (віддієслівним)» [5, с. 457].

К. Городенська висловлює свою думку про те, що дієприкметник функційно неоднорідний, граматично роздвоєний, поділений на дієприкметникові синтетичні, або прикметникові, і дієприкметникові аналітичні, або дієслівні форми [3, с. 486]. Синтетичні дієприкметникові форми входять до класу прикметників, бо для них типова присубстантивна синтаксична позиція, властиві граматичні ознаки прикметника, зокрема виражають морфологічні категорії роду, числа та відмінка, що мають залежний і словозмінний характер [3, с. 486].

На думку В. Горпинича, погляди вчених щодо дієприкметника аргументовані, «але жоден із них не є достатньо вмотивованим, оскільки мовознавці применшують роль або дієслівних, або прикметникових ознак» [2, с. 214].

Пасивні дієприкметники, утворені від основи інфінітива за допомогою суфіксів *-н-, -ен-, -т-*, на думку К. Городенської, слід відносити до аналітичних дієприкметникових форм, які перебувають у сфері дієслова, бо виконують типову для нього формально-синтаксичну функцію присудка, у

яку їх переводять форми дієслівної власне-зв'язки бути або дієслівних напівзв'язок *стати, робитися / зробитися, здаватися / здатися* та ін. [3, с. 486].

Отже, у сучасному українському мовознавстві немає усталеного погляду щодо статусу та граматичних ознак дієприкметника в цілому та пасивних дієприкметників зокрема.

У роботі дотримуємося точки зору, згідно з якою «дієприкметник – невідмінювана дієслівна форма, що передає дію або стан як динамічну ознаку предмета, виявлену в категоріях виду і стану» [8, с. 279]. Беремо до уваги також те, що «дієприкметник має специфічне категоріальне значення (дія як атрибутивна ознака в часі), своєрідні морфологічні категорії (єдність дієслівних і прикметникових ознак), спільну з прикметником синтаксичну функцію (означення), суфікси, яких не має жодна інша частина мови чи дієслівна форма [2, с. 216].

Пасивні дієприкметники кваліфікуємо частиною дієслівної парадигми, оскільки вони «творяться від перехідних дієслів, виражаючи динамічну ознаку щодо об'єкта при неназваному чи пасивному суб'єктові» [8, с. 281]. Продуктивним різновидом є пасивні дієприкметники, утворені від інфінітивних основ перехідних дієслів за допомогою суфіксів *-н- (-ен-), -т-* [2, с. 219; 11, с. 443]. Наприклад : дієприкметник ***обсипаний*** утворився від *обсипа-ти* – «*обкидати, обтрушувати, покриваючи з усіх боків, по всій поверхні чим-небудь*» (СУМ, 5, с. 576); ***облямований*** – від *облямува-ти* – «*оздоблювати облямівкою*» (СУМ, 5, с. 532); ***обголений*** – від *обголи-ти* – «зрізувати під корінь волосся бритвою; брити» (СУМ, 2, с. 107); ***почеплений*** – від *почепи-ти* – «*надавати чому-небудь висячого положення*» (СУМ, 1, с. 692); ***обшитий*** – від *обши-ти* – «*пришивати по краях чого-небудь оторочку, шнур* і т. ін. » (СУМ, 5, с. 606) та ін.

Пасивні дієприкметники, на відміну від активних, розрізняються тільки видовою ознакою; їх, як правило, вважають дієприкметниками минулого часу; разом із допоміжним дієсловом *бути* виражають значення теперішнього, минулого або майбутнього часу; характерною ознакою пасивного дієприкметника є його здатність виступати у складі пасивних форм; подвійна функція пасивних дієприкметників зумовлює їхню високу частотність у тексті [10, с. 409; 415; 417].

Мову творів Івана Нечуя-Левицького вивчали В. Русанівський [9]; О. Муромцева [7]; Л. Мацько [6]; С. Єрмоленко [4] та ін. Незважаючи на увагу дослідників до праць Івана Нечуя-Левицького, функціонально-семантичні властивості пасивних дієприкметників на матеріалі історичної прози письменника не були предметом окремого дослідження, що засвідчує актуальність дослідження.

Мета розвідки – схарактеризувати функціонально-семантичні властивості пасивних дієприкметників, ужитих в історичних романах Івана Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» і «Князь Єремія Вишневецький».

У досліджуваній прозі пасивні дієприкметники із властивою їм семантикою є важливим засобом характеристики різних предметів і явищ, що дозволяє авторові створити образи реальних історичних постатей, конкретизувати їхні індивідуальні властивості, дати оцінку й висловити авторське ставлення до відтворюваного.

За допомогою пасивних дієприкметників Іван Нечуй-Левицький найчастіше характеризує:

- явища природи: *У вікна заглядали* ***обсипані*** *інеєм гілки волоських горіхів і затінювали невеличкі шибки, пропускаючи в бібліотеку сріблястий м'який білий світ* (1, с 499); *Він лежав горілиць і втопив очі в темно-синій намет неба, неначе витканий з чорно-синього шовку і* ***обсипаний*** *брильянтами* (2, с. 3); *Йдучи по саду,* ***обсипаному*** *сріблястим інеєм, він все ніби бачив ту лелійно-білу панну з карими очима в матовому тумані срібного густого інею* (1, с 501);

- військові обладунки: *Сідла на конях та чепраки були* ***облиті*** *золотом,* ***обсипані*** *перлами* (2, с. 19); *При боку висіла шабля в піхві з золотим держалном,* ***обсипаним*** *дорогими камінцями* (2, с. 22); *Гризельда тільки й прикмітила його блискучі грізні очі та якесь сяєво од оксамитового кунтуша, од сідла,* ***обсипаного*** *золотом та перлами* (2, с. 33); *По стінах були* ***почеплені*** *рушниці та пістолі* (1, с 502);

- зовнішні ознаки людини: *В одного було четверо лиць з чотирьох боків, з білими* ***вищиреними*** *зубами; другий держав косу, а коло його ніг валялись білі черепи та кістки* (1, с 517); *Одні тяглися пішки по степах, інші їхали на шкапах, неначе Дон-Кіхоти, обірвані,* ***закудлані*** *й неумивані по цілих тижнях, але з диким завзяттям в очах, з гордими очима* (2, с. 12); ***Вищірені*** *зуби, страшно простягнуті кукси без пальців,* ***розтулені*** *роти, страшні муки, що неначе захололи на виду в передсмертельні часи, – все це було таке страшне, що Єремія не видержав і став тікати* (2, с. 105).

У цій підгрупі виділяємо пасивні дієприкметники, що належать до компаративних скруктур: *Її повний, делікатний вид* ***неначе був обведений*** *білими рамками з білого пуху та срібла, і саме лице її було біле, як біла лелія, а повні рум'яні уста червоніли на морозі, як листочки троянди* (1, с. 500); *Обголений вид лиснів,* ***неначе обмазаний оливою*** (2, с. 6);

- предмети одягу: *Вона була в блакитній шовковій юбці,* ***обшитій*** *золотими парчевими узькими позументами* (1, с. 504); *Вона так само була закутана білою хусткою поверх невисокої шапочки і була убрана в темно-червоний кунтушик,* ***облямований*** *навкруги білим горностаєм* (1, с 500);

Виговський був убраний в новісінький оксамитовий жупан вишневого кольору, ***обшитий*** *золотими позументами* (1, с 510);

- певні стосунки: *Він сів на коня і покатав до свого брата Данила Виговського, котрий тоді пробував з жінкою у Києві,* ***посланий*** *гетьманом по військових справах, і проживав у домі старого Євстафія Виговського* (1, с 501); *Кияни боялись, щоб польські пани та магнати не одняли од їх міського самоправленства, і дуже були раді, що тепер польські пани,* ***пущені*** *Богданом на Україну ще по Зборовському трактатові, вже не вернуться ні в свої маєтності, ні до Києва, і само по собі не накладуть руки на магдебургію Києва* (1, с 503);

- продукти харчування: *На столі на олив'яних полумисках лежали недоїдки редьки та смажені на сковороді кружалки квашених буряків,* ***обсипаних*** *борошном* (1, с 499); *Чимсь був* ***начинений****, але чи гречаною кашею, чи рижом з грибами, чи половою та клоччям, цього не пригадаю, – сказав Виговський осміхаючись* (1, с 502) та ін.

Уваги заслуговують фразеологічні одиниці, структурними компонентами яких є пасивні дієприкметники, оскільки вони є засобом вираження певних емоцій, почуттів людини. Вони мають таку експресивну силу, яка допомагає авторові передати певний настрій, стан, емоції. Наприклад: *І Виговський впав на ліжко і після труської поліської дороги по соснових коріннях зараз заснув,* ***як застрелений****, міцним і солодким сном* (1, с 523); *Даю тобі зарік, мій боже! – кричав несамовито Єремія й бігав по світлиці,* ***неначе опечений звір*** (2, с. 101); *Домінік послав на запросини до князя Єремії верхівця, а тим часом звелів позаховувати в наметі срібло й золото і сам вбрався в старий кунтуш, щоб князь Єремія через свою вояцьку просту вдачу часом не спротивився й не втік з намету,* ***як опечений*** (2, с. 166); *То й здійму! Думаєш не здеру з тебе сап'янців! – крикнув Ганжа й кинувсь****, як опечений****, на шляхтича* (2, с. 172) та ін.

Часто такі мовні засоби автор використовує для підкреслення особливих зовнішніх ознак, наприклад: *Повненькі уста були випнуті й* обведені *так виразно, так гарно,* ***неначе*** *вони* ***були намальовані*** (2, с. 69); *Та який же він гарний на коні,* ***неначе намальований****! Чи ти, Олесю, примітила, які в його пишні блискучі очі та густі високі брови?* (1, с. 503) (*наче намальований* – «дуже вродливий, гарний» (СФУМ, с. 422)); *Король, блідий на виду й* ***неначе заспаний*** *та втомлений, розбалакавсь з старим Замойським* (2, с. 41); *Ет! сьогодні я нічого не допитаюсь в тебе, ти чогось* ***неначе зварений в окропі*** (1, с. 502) та ін.

Отже, пасивні дієприкметники виступають важливим художнім засобом, за допомогою яких автор відтворює різні ознаки і властивості своїх героїв та предметів, які прямо чи опосередковано стосуються їх.

У структурі фразеологічних одиниць пасивні дієприкметники зазнають метафоризації і передають емоційно-експресивну ознаку певної особи, посилюючи авторську оцінку образу.

ДЖЕРЕЛА

1. Нечуй-Левицький І. Гетьман Іван Виговський. *Найкращі твори*. Ілюстроване видання. Мультимедійне видавництво Стрельбицького [Електронне видання]. URL: nechyj-levycky_najkraschi_tvory_a4 (2).pdf.

2. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. *Найкращі твори*. Ілюстроване видання. Мультимедійне видавництво Стрельбицького [Електронне видання]. URL: nechyj-levycky_najkraschi_tvory_a4 (2).pdf.

СУМ – Словник української мови: [в 11 т.]. Київ : Наук. думка, 1970-1980.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. Київ: Наук. думка, 2003. 786 с. – (Словники України).

ФС – Фразеологічний словник. URL: https://svitslova.com/idioms-dictionary/4405-2014-12-13-21-28-59.html (дата звернення 01.06.2023)

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 336.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія /автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова / за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

4. Єрмоленко С. Етнокультурний та соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького. *Культура слова.* Київ, 2013. Вип. 79. С. 6–15.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: Поділля, 2003. 463 с.

6. Мацько Л. Художня мовотворчість і наукова діяльність І. Нечуя-Левицького в історії посібник. Київ, 2009. С. 239.

7. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови. Вибрані праці. Харків, 2008. С. 156.

8. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, допов нене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

9. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ, 2001. С. 237.

10. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. 583 с.

11. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Вища школа, 1997. 493 с.

12. Українська мова : енциклопедія. НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.

Ніка Кухаренко
Науковий керівник – О. В. Дуденко

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ В РОМАНІ СЕРГІЯ ЖАДАНА «ІНТЕРНАТ»

Відокремлені означення – невід'ємний елемент писемного мовлення. Особливо активно послуговуються ними в художньому, науковому дискурсі, мові ЗМІ. Автору кожного тексту добре треба володіти правилами відокремлення, адже кома може ставитися або не ставитися, і це залежить від багатьох чинників. Як стверджують дослідники, «відокремлення узгоджених означень, виражених дієприкметниковими і прикметниковими зворотами, а також одиничними дієприкметниками і прикметниками, залежить від їхнього місця в реченні щодо іменника, якому вони підпорядковуються, а також інформативного навантаження основного члена відокремленого звороту» [9, с. 279].

Проф. К. Шульжук подає таке значення терміна «відокремлення»: «Відокремлення – смислове й інтонаційне виділення у реченні непоширеного чи поширеного другорядного члена речення, який унаслідок цього набуває більшої самостійності. Відокремлені узгоджені означення у реченнях виражені одиничними дієприкметниками і прикметниками, дієприкметниковими і прикметниковими зворотами» [10, с. 161–162].

Відокремленим членам речення присвячено праці І. Аксьонової, М. Вінтоніва [2]; І. Вихованця [1]; К. Городенської [4]; П. Дудика [5]; Н. Слободи [8]; К. Шульжука [10]; М. Каранської [6] та багатьох інших мовознавців та методистів.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що відокремлені означення, що увійшли в дискурс роману Сергія Жадана «Інтернат», ще не були предметом окремого дослідження мовознавців.

Мета дослідження: проаналізувати відокремлені означення в романі Сергія Жадана «Інтернат»: їх місце, роль, спосіб вираження.

Залежно від позиції щодо означуваного слова означення поділяють на препозитивні та постпозитивні [7, с. 46]. І відокремлюються вони по-різному. Наприклад, О. Новікова зауважує, що «препозитивне означення зазвичай не відокремлюють, крім тих випадків, коли воно має обставинний відтінок або відділене від стрижневого слова іншим (іншими) членом речення; означення, що стосуються особового займенника, відокремлюють, незалежно від позиції; відокремлюють також означення, яке стосується пропущеного головного слова; постпозитивні узгоджені означення, виражені прикметником чи дієприкметником, завжди відокремлюють» [7, с. 47].

У нашій статті ми послуговуватимемось цією системою правил, оскільки, на нашу думку, вона допоможе якнайкраще класифікувати відокремлені означення, використані в романі «Інтернат».

У дискурсі роману Сергія Жадана «Інтернат» нами виокремлено 75 речень із відокремленими означеннями. Можемо поділити їх на такі структурні групи:

1. Узгоджені поширені означення, що стоять у постпозиції (зворот у постпозиції). Це найбільша за обсягом група, нараховує 52 відокремлених означення, які, у свою чергу, можемо поділити на такі підгрупи:

а) відокремленні означення дієприкметникового типу у постпозиції: *Паша дивиться у вікно, бачить, як повз них проскакує джип,* ***обтягнутий темним залізом*** (1, тут і далі цитуємо ел. дж. 1); *В одному місці стоїть стара маршрутка,* ***посічена кулями****...*;

б) відокремлені означення прикметникового типу: *І стоїть натовп неголених чоловіків,* ***злих від безсоння та безвиході****...*; *Пітер прямує туди, мимохідь вітаючись із бійцем,* ***чорним від диму й алкоголю****; Підлогою розкидані протигази,* ***схожі на голови мурахоїдів****; На плиті нагрівається чорний прогорілий чайник,* ***схожий на спалений рейхстаг****.*

Відокремлені означення дієприкметникового типу різняться за своєю структурою, серед них ми можемо виокремити такі групи: 1) двокомпонентні: *...далі лише пласке поле,* ***перекопане кротами****...*; *Обличчя важке,* ***порубане зморшками***; 2) трикомпонентні: *Паша дивиться у вікно, бачить, як повз них проскакує джип,* ***обтягнутий темним залізом***; *...напружують червоні від диму та безсоння очі,* ***обрамлені глибокими зморшками***; *На підлозі протертий до дір килим,* ***рваний у кількох місцях***; 3) чотирикомпонентні: *Паша стоїть на узбіччі,* ***розчавленому траками й колесами вантажівок****, і намагається згадати...*; 4) *багатокомпонентні: Віддалік стоїть цілий танк,* ***завалений згори брудними кольоровими речами***; *...небо схоже на гору залізничної білизни,* ***накиданої в купу під купе провідника****...*

Окрему підгрупу становлять однорідні відокремлені означення в постпозиції: *Вгорі, на даху, стримить телевізійна тарілка,* ***пробита в одному місці осколком, схожа на ранковий соняшник, повернутий на схід, у бік сонця****; І ще його ніс –* ***просто вбитий в обличчя, вплющений поміж щік****...*

2. Відокремлені означення мішаного типу: *Паша якусь мить не може відірвати погляду від* ***довгих чорних пальців, порізаних і побитих, із блакитним бензиновим відтінком...****; Паша –* ***трішки повнуватий, неголений настільки,*** *що можна вважати це бородою,* ***в лижній шапочці й головне – в окулярах,*** *через які йому відразу ж перестаєш довіряти…; …і водій –* ***у безрозмірній шкірянці,*** *потяганій і поламаній, так, ніби він у ній*

спить, ніби це його власна шкіра, ***схожий на стару ігуану в зоопарку****; Ага, ще* ***портативний*** *телевізор –* ***червоний, із запилюженим, ніби попелом присипаним екраном, схожий на мініатюрну газову камеру****; ...з-за рогу на привокзальну вивалюється танк –* ***брудний, зелений, із прив'язаними ззаду колодами, із трьома пасажирами нагорі****; ...і небо від такої кількості вологи схоже на потопельника при березі –* ***набрякле, із синім відливом на сірому тлі****; Виходить на спортзал –* ***великий, білий, з розбитими вікнами й проваленою стіною****...*

3. Два і більше непоширених узгоджених означень, що стоять у постпозиції і відокремлюються, бо перед пояснюваним словом уже є узгоджене означення: ***Високий старий*** *боєць,* ***худющий і згорблений****, згрібає карту, сідає за кермо; ...не виїхати б їм із цих хащів, якби не* ***просипаний кимось завчасно*** *гравій,* ***невидимий, проте відчутний****...; ...а далі знову –* ***суцільне молочне*** *тло,* ***срібно-тьмяне, безкінечне****.*

4. Відокремлені означення, відірвані від означуваного слова. Серед них можемо виокремити такі групи: а) відокремлені означення, що «відриваються» від означуваного слова-іменника: *...ніж, що стримить зі спеціальної кишені в районі серця,* ***з чорним руків'ям і глибокими на ньому зарубками****; ...****витертий****, наче морський камінь, мобільник...*; б) відокремлені означення, що «відриваються» від означуваного слова-займенника: *А вони у відповідь кивали мовчки головами, ніби погоджувалися з усім,* ***схожі на прочанок у церкві****...; ...підходить до лавочки, пробує ногою, що там лежить,* ***схоже на мертвого пса****; І ось вона сидить,* ***бадьора, усміхнена, переконана, що йде на поправку****...; ...воно легко перевертається,* ***підчеплене його черевиком****...*

5. Зворот у препозиції, що відокремлюється через додаткове обставинне значення, наприклад: *На броні лежать,* ***примотані мотузками****, ковдри й спальники, торби, гірські наплічники.*

6. Відокремлені означення, що пояснюють особовий займенник: ***Вийнятий зі своєї шкаралущі, вимотаний із кокона****, він стоїть посеред порожньої й чужої йому країни і не може зрозуміти...*

Отже, відокремлені означення є важливим елементом художнього дискурсу. Вони образно характеризують об'єкт повідомлення, розкривають його різноманітні ознаки, деталі, які є важливими. Тому Сергій Жадан активно послуговується ними у своїй прозі. Проведене дослідження показало: автор активно використовує відокремлені означення, особливо поширені узгоджені означення у постпозиції (ця група нараховує дві третини від усіх зафіксованих відокремлених означень). Серед них домінують відокремлені означення дієприкметникового типу. Найменш уживаними виявилися відокремлені означення, що стосуються особового займенника.

Проведене дослідження не вичерпує теми, а ідіостиль Сергія Жадана ще чекає на свого дослідника.

ДЖЕРЕЛО

1. Жадан С. Інтернат. URL: https://knigogo.com.ua/chitati-online/internat

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологійні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension*. *Philology*. Budapest, 2018. VI(47), Issue: 160. С. 71–74.
3. Гладіна Г.І., Райська Л.Г. Вивчення синтаксису сучасної української літературної мови за кредитно-модульною системою: методичний посібник. Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет, 2007. 92 с.
4. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. Київ: Наук. думка, 1991. 192 с.
5. Дудик П. С. Відокремлення в синтаксисі: Загальний огляд. *Наук. записки Вінницького держпедуніверситету.* Сер. Філологія. 2000. № 2. С. 74–78.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ: НМК ВО, 1992. С. 5–33.
7. Новікова О. О. Статус відокремлення в системі синтаксичних зв'язків. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VIII(64), Issue: 216, 2020. Feb. URL: www.seanewdim.com (дата звернення 20.05.2023)
8. Слобода Н. В. Відокремлення як засіб експресивізації метафор. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова.* Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Випуск 7. С.226– 230.
9. Сучасна українська мова: підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. 4-те вид. Київ: Либідь, 2008. 488 с.
10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видав. центр «Академія», 2010. С.157–165.

Анна Мутавчі
Науковий керівник – В. В. Розгон

ДІЄСЛОВА МОВЛЕННЯ ІЗ КОРЕНЕМ *ГОВОР-* (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. ШКЛЯРА)

У сучасній українській мові дієслова мовлення формують окрему лексико-семантичну групу одиниць, що відтворюють здатність людини виражати словами думку, спілкуватися за допомогою мови, що засвідчує антропологічне спрямування цих лексем. Ці дієслова, як правило, опосередковують інші види людської діяльності та мають велику функційну значущість. У тексті дієслова мовлення часто поєднуються із різними прислівниками, які вказують на різні особливості мовлення.

На початку XXI століття ця група комунікативних вербальних засобів сучасної української мови була предметом дослідження Л. Васильєвої, Т. Гульченко, Н. Гут, А. Кероп'ян, Г. Пашковської, Ю. Якункіної, А. Ярової та ін. Зокрема, А. Ярова досліджувала синонімію різних лексико-семантичних груп дієслів, зокрема й мовлення, на матеріалі творів Івана Багряного (2002); Н. Гут описала особливості дієслів говоріння в авторських ремарках роману Г. Тютюнника «Вир» (2007), Г. Пашковська акцентувала увагу на походженні й семантичному розвитку українських дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення (2008); Ю. Якункіна схарактеризувала класифікаційні ознаки дієслів мовлення в системі дієслівної лексики сучасної української літературної мови (2013), Т. Гульченко описала специфіку дієслівних синонімів на позначення акту мовлення у оповіданнях Ірини Вільде (2014) тощо.

Незважаючи на спробу багатьох дослідників систематизувати й охарактеризувати дієслова мовлення, ужиті у творах сучасних українських письменників, ця семантична група вербальних лексем ще не була об'єктом спеціального аналізу на матеріалі творів В. Шкляра.

Мета статті – здійснити лексико-семантичний аналіз дієслів мовлення із коренем *говор-* у творах письменника.

Дієслово із коренем *говор- – говорити* у будь-якому контексті реалізує семантику 'мати здатність висловлювати думки, почуття' (СУМ, II, с. 100) і є стрижневою лексемою семантично співвідносних дієслів, здатних передавати процес висловлювання думки, оскільки характеризується найменшою семантичною, стилістичною і жанровою специфікою. У текстах художніх творів письменник використовує різні його форми, що зумовлено контекстом і прагненням автора передати найтонші ознаки й особливості мовлення героя (героїв) твору тощо. Наприклад: – ***Поговоримо*** *тут, коротше, – сказав Ібрагім, – тут, коротше, найнадійніше місце,*

коротше, а готелі, та ще такі, як «Росія», коротше, завжди були кублами фіскалів (Елементал); *Більше я ні про що не хотів думати і* ***говорити*** (Елементал); *Тепер мені здається, що Сана здогадувалася про мій намір, адже ми вже думали і* ***говорили*** *однаково* (Ключ); *То здавалося, що ось ось хтось прийде і спитає, як я тут опинився, то обсідали ще химерніші думки, про які й* ***говорити*** *соромно* (Ключ); *Він теж дивиться на мене, але ні мій, ні його погляд нічого* ***не говорять*** *один одному, я справді бачу ґумові ботфорти, відкочені нижче колін, бачу дротяний сітчастий садок у його руці, в якому ще стріпуються смугасті окуні…* (Ключ); *Я тільки пізніше здогадався, про що вони* ***говорили:*** *стереоколонки вибухнули такими ритмами, що від звукових хвиль у мене на голові затремтіло волосся* (Ключ) та ін.

Дієслово *говорити* найширше і найзагальніше позначає мовлення певної певної особи чи осіб, що зумовлює уживання його у максимальній кількості контекстів, і може замінити будь-який компонент семантично подібних вербальних лексичних одиниць.

У текстах досліджуваних творів вербальну лексему *говорити* автор широко поєднує із відповідними прислівниками, означальними чи обставинними, подекуди і зі стійкими сполученнями слів, відтворюючи у контексті:

- *тривале / нетривале* (*Однак і без того я* ***говорила*** *довго-довго, доктор Цур мене більше не перебивав, і через якийсь час мені здалося, що за ширмою нікого немає* (Кров кажана); *Що далі я* ***говорила****, то все густіша темрява облягала мене зусібіч, а коли замовкала, наставала якась ворушка тиша…* (Кров кажана); *Він завжди* ***говорив*** *про себе в третій особі* (Кров кажана); *Мені на якусь хвилю заціпило (людський жир?), та, перевівши подих, я продовжила свою розповідь далі і* ***говорила*** *доти, поки чорна завіса не обступила мене з усіх боків* (Кров кажана); *Є ще варіанти, про які* ***говорити*** *рано. Почекаємо результатів завтрашніх пошуків* (Кров кажана); *Привезли в інтернат, а воно зовсім дике. Ще й атавізм у нього: хвостик на куприку. І майже* ***не говорить*** (Кров кажана) та ін.);

- *швидке / повільне* (*Доктор Цур від хвилювання* ***заговорив*** *швидше звичайного…* (Кров кажана); *Скільки вже* ***говорено*** *жовано про ці недопалки, ґудзики, а душогуби, ніби змовилися, просто сіють ними на місці злочину* (Кров кажана); *– Пані Анастасіє! Пані Анастасіє! – я вперше почула, як він* ***заговорив*** *швидко і голосно, не приховуючи хвилювання. – Ви ж до нас повернетеся? Ви ж не думаєте?.. (*Кров кажана));

- *стримане / емоційне* (*Каже, що готовий був ради неї запродати душу дияволу і не мав ні хвилини спокою, коли її не було поруч, – делікатно* ***говорив*** *про мене Притула в третій особі, ніби йшлося про матушку, яка накивала п'ятами від отця Серафима по дорозі від Таращі до Гострої*

Могили (Кров кажана); – *Настасья, уймісь, бо будєт хужєє! – заверещала вона з переляку щурячим голосом, який нагадав мені «павлівський» суржик, від чого я оскаженіла ще дужче і теж* ***заговорила*** *вже зовсім по-інтернатівському…* (Кров кажана); *То здавалося, що ось ось хтось прийде і спитає, як я тут опинився, то обсідали ще химерніші думки, про які й* ***говорити*** *соромно* (Ключ) та ін.);

- *розбірливе / нерозбірливе мовлення* (*Я не могла второпати, що він* ***говорить*** (Кров кажана); *Він щось* ***говорив*** *і* ***говорив,*** *та я не могла розібрати жодного слова, повіки злипалися, наче намазані медом, я засинала від міцного наркозу й останнє, що змогла відчути, – це те, як він узяв мене на руки й поклав у холодне крісло* (Кров кажана); – *А а а, так так. Михайло Федорович* ***говорив*** *про світ* (Кров кажана); *Вона дістала з рукава зібгану в клубочок носову хустину, промокнула очі і* ***заговорила*** *спокійно, зовсім як інша людина, що очистила душу сльозами й нарешті дістала полегшу…* (Ключ); *Тепер мені здається, що Сана здогадувалася про мій намір, адже ми вже думали і* ***говорили*** *однаково* (Ключ); *Вдома Дмитро* ***наговорив*** *матері сім мішків гречаної вовни про те, де він був…* (Тече річка невеличка…); – *Це наполохали тих шмаркачів,* ***– говорив*** *простудженим голосом Семен Момот і покашлював у чорну бороду...* (Тече річка невеличка…) та ін.).

У текстах досліджуваних творів автор використовує це дієслово і на позначення власне акту говоріння мовця, його бажання чи не бажання говорити наприклад:

Більше я ні про що не хотів думати і ***говорити.*** *І, напевно, саме тому, відчувши Сіякову прихильність, одважився на запитання, яке, може, й не годилося б йому ставити* (Елементал);

– *Справді, мені чомусь це й на думку не спало, – усміхнувся Русланбек, але очі його не сміялися. – Про фіскалів я* ***говорив*** *тому, що цього не могли зробити чинхойці* (Елементал);

– *Що ти мав на увазі, коли* ***говорив*** *про чужих людей? – спитав він* (Елементал) та ін.

Часто автор при дієслові говорити вживає іменник у формі знахідного безприйменникового, що свідчить про спрямованість цієї процесуальної ознаки, наприклад: *Однак мій дорогий Жан Поль, автор неперевершеного ґросбуху «Шляхи свободи», сказав, що все це не так просто, адже брехнею далеко не заїдеш, тож на суді треба все таки* ***говорити*** *правду і тільки правду, щоб laisser faire, laisser passer , і я з ним погодився: хай буде так, – сказав я, – а як воно буде…* (Кров кажана) та ін.

Для посилення семантики дієслова та детального відтворення акту комунікації письменник вводить дієслова мовлення у певні контекстуальні умови, спричинені певними труднощами чи забороною висловлювати свою

думку, наприклад: *Мучило Дмитра те, що в Яленки з'явилася таємниця від нього, бо як же це так: він тільки й думав про неї, а Яленка, бач, мала свої клопоти, про які їй не велено* ***говорити*** (Тече річка невеличка…); – *Ви знущаєтесь? – подивилась я в його безбарвні очка. – Він уночі поплив рибалити… а потім до берега вітер пригнав порожнього човна. Ні, я більше не маю сил про це* ***говорити*** (Кров кажана); *Він теж дивиться на мене, але ні мій, ні його погляд нічого* ***не говорять*** *один одному…* (Ключ); *Вона, ця Каміла, спершу намагалася мене запевнити, що взагалі не знає Олексу Остапчука, потім збрехала, що не бачила його жодного разу після того, як вони закінчили школу інтернат, хоч я певен, що бачилися і дуже близько, бо не може* ***говорити*** *людина словами іншої людини, якщо ці дві людини не спілкувалися… близько* (Ключ) та ін.

Василь Шкляр використовує дієслово *говорити* у структурі стійкого сполучення слів *нема про що говорити* – 'без сумніву, безперечно' (ФСУМ, 1, с. 176), наприклад: *Я знизав плечима, і він зрозумів мене правильно –* ***нема про що говорити*** (Елементал) та ін.

Лексема *говорити* є важливим засобом позначення мовленнєвої дії осіб, що перебувають між собою як у рівних суспільних відносинах (напр.: *Щоб хоч трохи потамувати нікотиновий голод, я намагаюся набрати повні легені повітря, але це мені не вдається – давно вже не можу дихати на повні груди. То про що ми там* ***говорили****? Ага, про війну до останнього* (Ключ); *Про вбивство я вже казав. Є ще варіанти, про які* ***говорити*** *рано. Почекаємо результатів завтрашніх пошуків. А тим часом подумайте…* (Кров кажана); – *Тепер, коли вже все відомо, я думаю собі, що він поховав тіло не лише з якихось меркантильних міркувань, а ще й через свою схильність до некроманії, про яку ми вже* ***говорили*** (Кров кажана); *Тобто вони туманно пам'ятали, що було товариство чимале (видно, коли я пішов, вони ще довго сиділи), був, здається, Петро Чоломбитько, художник, авжеж, ми ще* ***говорили,*** *що можна заночувати в майстерні, був, начебто, Степан Маківка, отой з філармонії, потім підійшов Бен, ну ти ж Бена, напевно, знаєш…* (Ключ) та ін.), так і в підпорядкованих суспільних відносинах (для прикладу: – *Поки що ми* ***говоримо*** *лише про симптоми вагітности, – сказав майбутній патріарх України і всія Руси і поправив між ногами патерицю, себто поправив між колінами посох, який отримують священнослужителі за особливі заслуги як духовний меч для боротьби зі злом* (Кров кажана) та ін.).

До кореня *говор-*, що містить лексичне значення, можуть приєднуватися різні дієслівні префікси, оскільки префіксальні морфеми є найпродуктивнішим способом поповнення складу дієслівної лексики в сучасній українській мові. Приєднання будь-якої префіксальної морфеми до твірного дієслова спричиняє зміни у його семантиці, чим активно

послуговується письменник, передаючи різні семантичні відтінки процесу мовлення. Так, сполучаючись із різними префіксами, дієслово *говорити* змінює своє лексичне і граматичне значення, передає реалізований, обмежений у часі процес, зокрема :

розговорити – «розважати розмовою» (СУМ 2012, с. 977), наприклад: *Вранці за кавою я намагався Хеду* ***розговорити****, однак вона так і лишалася загальмованою* (Елементал); *Одного разу Аніта (так її звали – Аніта!) привезла мені додому підписати якісь рахунки, – я тоді серед літа десь застудилася й лежала вдома з температурою, – ми з нею, випивши гарячого чаю з ромом, може, вперше* ***розговорилися*** *ні про що, а потім вона напросилася натерти мене від застуди одеколоном* (Кров кажана);

поговорити – «з'ясувати що-небудь або провести час у розмові, розмовах» (СУМ 2012, с. 807), наприклад: *Мені хотілося погомоніти з аятоллою бодай отак, подумки, то більше, що він також побував у Моздокському фільтраційному таборі, і нам було з ним про що* ***поговорити*** (Елементал); *– Справді? Мабуть, мені просто хочеться з тобою* ***поговорити*** (Елементал); *– Ти влучив у десятку, – не образився він. – Саме про це я й хотів з тобою* ***поговорити*** (Ключ); *Я не став тицяти їй посвідчення, а просто, на віру, пояснив, що єсьм журналіст із Києва (вік жіночки спонукав поліглота до мислення староукраїнською мовою) і хотів би* ***поговорити*** *з кимось із вихователів чи вчителів, котрі працювали тут у сімдесятих роках…* (Ключ); *Зрозуміло, чому інтерв'ю черепашаче, адже після того, як я передав генералові запитання, вони там ще довго їх мурижили, потім я таки відчинив дубові двері, щоправда, не ногою і без погроз, ми любенько* ***поговорили*** *з генералом про боротьбу з мафією і корупцією…* (Ключ) та ін.

Темпоральні чи локальні особливості дієслова мовлення *поговорити* визначають обставинні прислівники, які письменник поєднує у тексті з дієсловами мовлення, наприклад: *– Ну, годі, – не сприйняв Русланбек його лестощів. – Залиш нас удвох,* ***поговоримо*** *потім* (Елементал); *Даруй мені, дорога Moskau, я не прощаюся з тобою, щоб не наврочити, я, як лондонський денді, щезну по-англійському, а якщо не вдасться, тоді* ***поговоримо*** *в Лефортово* (Елементал) та ін.

Отже, мова художніх творів Василя Шкляра характеризується багатством вербальних засобів відображення комунікативної діяльності людини, що вносять у текст відтінки образності, емоційності та експресивності. Дієслова із коренем *говор-* є важливим засобом відтворення мовлення окремої особи, спілкування людей за різних контекстуальних ситуацій.

Різні способи, обставини, темпоральні чи локальні особливості мовлення письменник уточнює та передає за допомогою означальних та обставинних прислівників.

ДЖЕРЕЛА

Елементал – Шкляр В. М. Елементал. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 222 с.

Ключ – Шкляр В. М. Ключ. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 1999. 223 с.

Кров кажана – Шкляр В. М. Кров кажана. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 272 с.

СУМ 2012 – Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. Відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ, 2012. 1320 с.

СУМ 2009 – Полюга Л. М. Словник українських морфем: понад 45 000. Вид. 3-є, допов. і випр. Київ, 2009. 554 с.

СУМ I – XI – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. Київ: Наук. думка, 1970-1980.

Тече річка невеличка… – Шкляр В. М. Тече річка невеличка… Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. 253 с.

ФСУМ, I – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. Київ, 1993. Кн. 1. С. 1 – 528.

ФСУМ, II – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. Київ, 1993. Кн. 2. С. 528 – 980.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гут Н. Дієслова говоріння в авторських ремарках роману Г. Тютюнника «Вир». *Дивослово*. 2007. № 6. С. 39–41.

2. Пашковська Г. О. До питання класифікації дієслів мовлення. *Мова і культура*. Київ, 2005. С. 122–130.

3. Пашковська Г. О. Походження й семантичний розвиток українських дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2008. 21 с.

4. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наук. думка. 1988. 240 с.

5. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ: Наук. думка, 2003. 283 с.

6. Ярова А. Дієслівна синоніміка в прозових творах Івана Багряного: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 20 с.

Анна Крилова
Науковий керівник – О. В. Дуденко

ПОРІВНЯННЯ У РОМАНІ ЛЮКО ДАШВАР «СЕЛО НЕ ЛЮДИ»

Мовознавців завжди цікавила проблема вираження порівнянь, визначення їх функцій та місця у системі мовних одиниць української мови.

Порівняльні конструкції – це такі граматичні засоби мови, які використовуються для порівняння або встановлення відношень між двома або більше об'єктами, особами або явищами. Такі конструкції використовуються в мовленні для підкреслення різниці або схожості між об'єктами.

За визначенням О. Селіванової, порівняння – це «стилістична фігура, представлена різними синтаксичними конструкціями, що відображають мисленнєву операцію поєднання обох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогій між ними» [6].

Різні мовознавці класифікують порівняння по-різному. Проте погляди сучасних дослідників на структуру, семантику та функції порівняльних конструкцій і до сьогодні є непослідовними, а часто й суперечливими, що свідчить про відсутність в українській мові загальноприйнятих поглядів на порівняння. Питання про фактичне розмежування порівняльних зворотів і неповних підрядних порівняльних речень досі є дискусійним.

Порівняння у різних аспектах досліджували у своїх працях І. Кучеренко [1959], Г. Довженко [1969], Н. Шаповалова [1998], С. Рошко [2001], Л. М'яснянкіна [2002], А. Романченко [2009] та багато ін. Однак у компаративемах ще залишається багато невивченого. Наприклад, це стосується диференціації порівняльних зворотів і підрядних речень.

Мовознавець Д. Баранник, наприклад, вважає, що порівняльна конструкція є лише тоді підрядним реченням, коли «вона становить певне твердження, повідомлення і може бути співвіднесеною з окремим судженням»; у реченні *І молода зоря золоторога сіда, як птиця, в шумні явори* (А. Малишко) порівняння *як птиця*, на його думку, є підрядним реченням, бо тут можна домислити присудок, умовно «вирівняти» це неповне речення: «*...як сідає птиця...*» [2, с. 74].

Дослідниця Г. Довженко у своїй дисертації вважає так: якщо порівняння у своєму складі містить другорядні члени, які залежать від присудка, то воно вважається підрядним реченням навіть за відсутності в ній самого присудка [1]. Це означає: пропущений присудок, лексично еквівалентний присудкові головного речення, можна легко відновити, якщо у підрядному реченні, крім підмета, є додаток або обставина, що залежать

від присудка за змістом і граматичною формою, тоді маємо вже не зворот, а неповне речення.

Існують й інші критерії диференціації. Якщо іменник називає не конкретний предмет зі своїми ознаками та властивостями, а предмет суто як виразника якоїсь однієї типової риси, то такі іменники не є підметами у підрядному реченні, а отже, порівняльна конструкція буде виконувати роль другорядного члена речення. Зазвичай такі іменники з порівняльним сполучником виконують у реченні роль обставини. Але називний відмінок іменника може вказувати на якийсь конкретний предмет (істоту), з яким порівнюють інший. У цьому випадку він стає підметом підрядного речення, у якому присудок пропущено. «Таким чином, вирішальним для виділення неповних підрядних порівняльних речень визначаємо наявність одного з головних членів речення (підмета чи присудка), що свідчить про існування предикативності у неповній синтаксичній одиниці. При цьому інший головний член має легко відновлюватися з контексту», – стверджує О. Дуденко [2, с. 77].

Н. Шаповалова у дисертаційному дослідженні виокремлює «підстави для встановлення таких основних критеріїв розрізнення порівняльних зворотів і підрядних порівняльних речень: 1) наявність / відсутність предиката; 2) загальний зміст компаративеми: доцільність / недоцільність відновлення присудка; 3) можливість встановлення граматичної форми присудка» [7, с. 13]

Порівняльні конструкції широко використовуються у різноманітних дискурсах. Особливо незамінні вони у художніх текстах, де з’являється образність, експресивність, оцінність. І в кожного автора порівняння специфічні.

Матеріалом для нашого аналізу став роман Люко Дашвар «Село не люди»

Люко Дашвар (Ірина Чернова) – відома українська письменниця. За свою творчість Люко Дашвар отримала кілька національних літературних премій, особливо відзначено її перший роман «Село не люди», який отримав премію «Письменницька коронація 2007». Як відзначено в інтернет-ресурсах, «твори Люко Дашвар неодноразово отримували схвальні відгуки літературознавців і читачів. Більшість її романів неодноразово перевидавалися і стали бестселерами» [4].

Особливості порівняльних конструкцій у творах Люко Дашвар ще не вивчалися детально, що і визначає актуальність нашого дослідження. Звідси **мета** розвідки – проаналізувати порівняння, якими послуговується Люко Дашвар у романі «Село не люди». **Завдання** дослідження**:** виділити безсполучникові порівняння, виокремити порівняння в складі присудка,

розмежувати порівняльні звороти і підрядні порівняльні речення, з'ясувати граматичні особливості перелічених конструкцій.

Будь-яка порівняльна конструкція складається з трьох компонентів: 1) суб'єкт порівняння – це предмет чи явище, ознаки якого ми розкриваємо за допомогою іншого; 2) об'єкт порівняння – предмет чи явище, ознаки його відомі нам і яскраво виражені; 3) основа порівняння – ознака у найширшому сенсі, яку ми хочемо виявити в суб'єкті та об'єкті (вона може бути зрозумілою лише із контексту). Ці три елементи складають єдине структурно-семантичне ціле, основу порівняльної конструкції [5, с. 299].

У романі ми виокремили 227 порівнянь. Серед них ми виокремили 4 групи: безсполучникові порівняння, порівняння в складі присудка, підрядні порівняльні речення та порівняльні звороти. Найбільшу групу, як виявилося, становлять порівняльні звороти.

Перша група порівнянь – безсполучникові. Вони також відомі як незалежні порівняння, або прості порівняння; їх специфіка – відсутність сполучника. Варто зазначити, що безсполучникові порівняння часто використовуються в поезії та літературних творах для створення образних і виразних зображень. Ці конструкції додають емоційності та глибини до описуваних ситуацій, об'єктів або персонажів.

Безсполучникові порівняння досліджував І. Кучеренко. Він виокремив 3 групи таких порівнянь: 1) порівняння, виражені орудним відмінком іменників у функції об'єкта порівняльної конструкції; 2) порівняльні конструкції в складі складеного іменного присудка; 3) порівняння, виражені прислівниковою формою ***з по-*** [3].

Люко Дашвар зрідка послуговується безсполучниковими порівняльними конструкціями, зокрема утвореними за допомогою іменників у формі орудного відмінка і за допомогою слів ***здавалася*** та ***схоже***. Порівнянь, виражених прислівниками **з по-,** не виявлено.

У творі наявно 6 таких порівняльних конструкцій: *А далі глянеш –* ***пунктиром*** *прориваються з бур'янових хащ остови покинутих хат…*(тут і далі – цит. за ел. дж. 1)*; Дівка* ***стовбуром*** *стала, – баба Килина Катерининого плеча торкнулася; Що то воно крутиться* ***дзиґою?*** *– татко мамці; Повногруда, русява Рая не тільки Романові* ***здавалася беззаперечною перепусткою у щастя****; …лежало щось напухле, синьо-червоне, велике й огидне,* ***схоже на домашню кров'янку;*** *Катерина навшпиньки – повз батьківське ліжко і* ***мишею*** *у свій малий закуток.*

Наступна група – порівняння у складі присудка. Порівняння зазвичай виконує синтаксичну роль обставини та означення, але може також бути додатком або присудком. Люко Дашвар досить часто вживає такі конструкції. У романі знаходимо понад 30 порівнянь у складі присудка. Наведемо кілька для прикладу: *Ніч –* ***як ворота в рай****; Ти дивишся навкруги*

*– оце діло **нібито добре**, а придивляєшся – у багнюці воно втопло; Очі заблищали: старе **як мале** – аби гратися; Колекція твоя – **мов шагренева шкіра**; Катерина розсміялася, а в Романа – **ніби крила**.*

У порівняльних присудках письменниця використовує такі частки: *як, ніби, нібито, наче, мов.*

Досліджуючи текст роману «Село не люди», з'ясували, що 86 порівнянь становлять складнопідрядні речення з підрядним порівняльним. У цих реченнях порівняння зазвичай приєднуються за допомогою сполучників: *як, мов, немов, наче, ніби, неначе, немовби*.

Складнопідрядні з підрядним порівняльним можемо поділи на 4 групи:

1) підрядні порівняльні, у яких є повна граматична основа (і підмет, і присудок). Наприклад: *Мамка перелякалася, озирається, **ніби** те **горе** десь близько **треться**; Юрба заніміла, **наче хто рота** всім **позатикав**; Як заспівали – аж дзвенить, **наче сам Господь підспівує;** Шанівська вулиця чистою стала, **мов корова** її **вилизала*** та ін.;

2) підрядні порівняльні, у яких є лише присудок: *Раїса в чорній хустині пече пироги з таким натхненням, **ніби** з хвилини на хвилину дорогих гостей **чекає**; Сергій – зирк на Сашка, **мов ляпаса дав**; Другий лису голову тре, **ніби прокинувся** тільки-но; Шанівка так ловко причаїлася у низині між пагорбами, **наче** од ворогів **ховалася**; І так Роман це сказав, **ніби тавро наклав** непорушне* та ін.;

3) підрядні порівняльні, у яких є лише підмет: *Місяць гострий, **як серп** колгоспниці з постаменту; Мо', вони поїхали із села геть, онде **як люди**; Льоня, нема у світі причини, щоб жити, **як ви**; Відскочив, **як олень** від гадюки; Денис пив, **мов** та **коняка*** тощо;

4) підрядні порівняльні, в яких є головний член односкладного речення. Їх усього чотири: *Під ними – так тихо, **як може бути** тільки тоді, коли все погане геть зникає без сліду; Уже й понеділок минув, і вівторок, а Сашка **наче** вітром **звіяло**; Всміхалася, **ніби** нічого незвичного вчора **не сталося**; Донька сіпнулася, **ніби** греблю **прорвало***.

До підрядних порівняльних відносимо також такі порівняння, у яких міститься вказівна частка *та, той* або явище, особа чи об'єкт порівнюється з конкретним персонажем чи людиною. Наприклад, *Глухої, **як баба Килина**, вересневої ночі тринадцятирічна дочка їхня Катерина сиділа на колінках у траві за домом. Поряд нерівно дихали два старезні, **як сама Килина**, пси; Вони ж… такі, **як Мануїлович**…; Я досі не можу повірити, що мене могла щиро покохати така неземна красуня, **як ти**…; Ви теж – золота, **як моя мама**…; Добра ви жінка і красива, **мов та квітка***.

Великою є група порівнянь, виражених порівняльними зворотами. Вони, порівнюючи одні предмети з іншими, образно характеризують їх. У романі було виокремлено 102 порівняльних звороти.

Порівняльний зворот може виконувати різні синтаксичні функції:

1) порівняльного означення: *І голос Килинин тут, у мазанці, зовсім не такий,* ***як надворі****; У мене буде бізнес,* ***як у Тамарки з кіоску****; А очі… Такі ясно-сині, такі глибокі…* ***Як озера****; Ти ж бачила, вона,* ***як навіжена****; Шанівці, чорні,* ***як біда****, вешталися коло своїх згарищ* та ін.;

2) порівняльної обставини:

а) способу дії: *Із рота тхне,* ***наче з Тамарчиного кіоску****;* ***Ніби у відповідь****, засвітило проміннячко крізь розбите віконце; Сидить у ФАПі,* ***як музейний експонат****; До кургану по темному ходив,* ***як останній ідіот****…*;

б) міри і ступеня: *Людка, я так їсти хочу,* ***як за двох!***

Найчисленнішою, як можемо бачити, є підгрупа порівняльних обставин способу дії.

Люко Дашвар використовує у порівняннях такі сполучні засоби: у 66 % – ***як*** (*Закричала мамці у відповідь,* ***як*** *скажена*), у 12,5 % – ***мов*** (*За ними ганялися шанівські коти із собаками, блукали отетерілі,* ***мов*** *конопель нажерлися*), у 12,5 % – ***ніби*** (*Так прощаєтеся,* ***ніби*** *більше не побачимося*), у 8,5 % – ***наче*** (*Ну – абсолютно полегшало,* ***наче*** *друга молодість повернулася*), у 0,4% – ***нібито*** (*Ти дивишся навкруги – оце діло* ***нібито*** *добре, а придивляєшся – у багнюці воно втопло*).

Отже, ми проаналізувати та розмежували порівняльні звороти і підрядні порівняльні речення у романі Люко Дашвар «Село не люди», з'ясували їх граматичні особливості. Виявилося, що найбільшою за обсягом є група порівнянь у складі порівняльних зворотів.

Проведений аналіз допомагає з'ясувати синтаксичні особливості ідіостилю письменниці.

ДЖЕРЕЛО

1. Люко Дашвар. Село не люди: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 304 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довженко А. Я. Сравнительные конструкции в художественных произведениях М. Коцюбинского: автореф. дис. … канд. филол. наук. Киев, 1969. 19 с.

2. Дуденко О., Шевчук І. Порівняльні конструкції української мови: до методики розрізнення порівнянь при вивченні в основній школі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи.* Випуск 56, 2017. С. 72–80.

3. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 108 с.

4. Люко Дашвар – книги та біографія. URL: https://book-ye.com.ua/authors/lyuko-dashvar/

5. Межов О. Синтаксичні конструкції порівняльної модальності в поетичних творах Тараса Шевченка. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2014, Вип. 18. С. 297–308.

6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. Київ, 2006. 716 с.

7. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 1998. 18 с.

Анна Рудницька
Науковий керівник – О. В. Дуденко

СИНТАКСИЧНА РОЛЬ ІНФІНІТИВА
(на матеріалі повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять»)

Інфінітив як неозначена форма дієслова характеризується тим, що позначає дію або стан безвідносно до діючої особи, а також часу, способу. У XX ст. центром уваги мовознавців була і синтаксична роль інфінітива в реченні та в різних синтаксичних структурах. Чимало досліджень і дискусій пов'язані з визначенням самого поняття «інфінітив», його граматичним статусом.

Погляди Л. Мацько та А. Грищенка сходяться на тому, що «інфінітив (від лат. infinitivus – неозначений), або неозначена форма, – це початкова форма дієслівної парадигми, яка називає дію, процес або стан поза такими морфологічними категоріями, як час, спосіб, особа і число». Вони потрактовують форму інфінітива як абстрактну, неактуалізовану певним чином дію [5, с. 387].

Природу інфінітива обґрунтував і І. Вихованець. Мовознавець вважає, що слід розглядати його як «специфічну міжчастиномовну форму, позбавлену чітких морфологічних характеристик і використовувану двома центральними частинами мови – іменником і дієсловом» [1, с. 81].

В енциклопедії «Українська мова» (2000) інфінітив характеризують як неозначену форму, що «називає дію безвідносно до особи як будь-якої граматичної категорії, вважається вихідною для усіх дієслівних утворень і форм, оскільки володіє найменшою серед них кількістю дієслівних категорій» [2, с. 211].

На думку В. Русанівського, інфінітив за походженням та синтаксичними функціями належить до дієслівно-іменних форм [3, с. 423]. Проте дієслівна форма відрізняється від іменників з узагальненим значенням дії тим, що в інфінітиві виражаються лише значення виду, перехідності / неперехідності, стану, коли граматичні значення способу, часу, особи (роду) та числа виражаються іншими формами дієслова [4, с. 259].

Семантичний та синтаксичний потенціали інфінітива, аспекти функціонування, походження та місце його в системі дієслівних форм становлять коло наукових зацікавлень багатьох як українських, так і зарубіжних мовознавців: О. Потебні, Г. Півторака, В. Русанівського, В. Брицина, М. Жовтобрюха, І. Вихованця, Й. Андерша, Б. Кулика, Н. Іваницької, І. Слинька, К. Городенської, А. Загнітка, С. Соколової та ін.

Дослідження синтаксичних особливостей інфінітива є важливим для структури синтаксису, а також для детального аналізу системи дієслівних форм української мови. А тому проблема функціонування інфінітива потребує поглибленого вивчення в семантико-синтаксичному аспекті на основі художніх творів українських письменників, які представляють різноманітні варіювання структури речень. Цим і зумовлена актуальність дослідження.

Метою роботи є визначення особливостей синтаксичних функцій інфінітива на матеріалі повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять».

Джерельною базою стало електронне видання повісті Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять».

У порівнянні з іншими дієслівними формами та іншими частинами мови інфінітив може займати будь-які синтаксичні позиції у структурі речення: належати граматичній основі (підмет, присудок, головний член односкладного речення), бути компонентом складеного та складеного ускладненого дієслівного й іменного присудків, а також йому можуть бути притаманні синтаксичні ознаки додатка, неузгодженого означення та обставини мети.

Найбільш звичною для інфінітива є предикативна функція:

– може виконувати роль **простого підмета** (ми виокремили 12 одиниць): *Яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку пагорба, переможцем поглянути на засніжене село, що бавилось димами, всістись на свого самоката...; Та зробити каганчика було значно легше, ніж дістати книгу; Найцікавіше було послухати десь у бесіді розмову дядька Володимира з дядьком Миколою; От борщ зварити – це діло трудніше; Над шкурою дрижати – людиною не жити; Інша справа знайти боровика!*

Ми дотримуємось точки зору тих мовознавців, які доводять, що інфінітив буде в ролі підмета незалежно від позиції, якщо підмет і присудок виражені інфінітивами або іменниками [див. 2, с. 22];

– виконує роль **головного члена присудкового типу** в односкладних **інфінітивних** реченнях (36 одиниць): *Перед тим як зайти в церкву, бабуся побожно перегнулася, зробив і я так, але, видать, не догодив і схопив саме те слово, якого ще не доказали вчора; На вулиці чути чиїсь кроки; От аби мені хоч раз бабахнути; До цього нам не звикати; Чого б ото людям не зробити однакове письмо – і читане, і писане? Так і треба, щоб потім не бідкатись і не морочити комусь голови;Може, на вірші перейти?*

- головного члена присудкового типу в односкладних **означено-особових** реченнях: *Хочу щось почитати; А вчитися хочеш?*

– головний член присудкового типу в односкладних **безособових** реченнях (54 од.): *Вони виходили з дерева не пісними святенниками, а могутніми молодоокими бороданями, яким приємно було тримати в руках*

і книгу, і ключі від раю; Я мало тоді стрічався зі скарбами людського духу, та гріх було б гудити ті часи – вони були по-своєму прекрасні..; Далі залишилось навхрест зав'язати вузлики і покласти точнісінько так, як вони лежали; То що мені залишається робити? Я пускаю низом пісню, а мені за дорогою грубше обзивається луна – їй теж хочеться співати; Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила; Коли в тебе є панська білорибиця або червонорибиця, то можу й поступати у вас; І пам'ятай: усякій людині, при охоті, можна обламати крила; Він був у френчі з англійського сукна і галіфе, підшитому лискучим хромом, через що можна було комусь пустити в очі туману: певне, власник цих штанів ще недавно в кінноті орудував шаблею;

– головний член присудкового типу в односкладних **неозначено-особових** реченнях *Якось я швидко, самотужки навчився читати, і вже, на свої дев'ять років, немало проковтнув добра і мотлоху, якого ще не встигли докурити в моєму селі;*.

– компонента складеного дієслівного присудка (407 одиниць). Складений дієслівний присудок виражається сполученням інфінітива з особовими формами дієслова, які мають ***фазове значення***, яке означає початок, продовження або кінець дії (нами ж зафіксовано у повісті дієслова з фазовим значенням на початок дії): *Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця; Тепер, внучку, геть-чисто все почне оживати: скресне крига на ріках та озерах, розмерзнеться сік у деревах, прокинеться грім у хмарах, а сонце своїми ключами відімкне землю; Навіть коли в ставку якось топився наш титар, дядько Трохим не одразу взявся його рятувати;*

або ***модальне значення***, що виражає відтінки можливості, необхідності, обов'язковості, виконує роль зв'язки і є показником часу та способу дієслова:

– дієслова із значенням можливості чи неможливості: *Діду, а сонце не може їх загубити, як наша мама? Вміла качка якось і в людях розбиратись; Він уже встиг набити повну кишеню биток;*

– дієслова із значенням повинності: *Там я мав і покаятись, і набратися розуму, якого усе чомусь не вистачало мені*; *І все ж таки увечері я поплентався до школи, де мав бути театр; А що ж я мав робити, коли не було іншого світла?*

– дієслова із значенням волевиявлення – бажаності, готовності, згоди випробування: *Таку худобину дядько на злість ворогам збирається придбати не вперше, та все чогось відкладає купівлю; Люди кажуть, що Юхрим Бабенко зшитий з гадючих спинок, але документально*

підтвердити цього не можу, а підтверджую, що він соціальне небезпечний на всіх державних посадах, без них теж буде каламутити воду, але з меншими коментаріями... Пиши, що ти, сякий не такий, навіки пориваєш з бандитизмом, з усією контрреволюцією, з безпутністю, признаєш закони Радянської влади і не будеш, як елемент, брати участі в політиці; І що, оглашенний, таки навчився хоч трохи бринькати якусь бариню-судариню?

– поряд із предикативними короткими або повними прикметниками і дієприкметниками: *Це можна, бо кожний чоловік повинен мати щось на розвод; Я ладен повзти на колінах до дітей, до жінки.*

У тексті ми, як виявилося, виокремили здебільшого саме інфінітиви з модальним значенням у складі присудка складеного дієслівного;

– складений ускладнений дієслівний (10 од.): *Тепер я ладен був од сорому провалитися крізь землю, щоки мої запалали, а під повіками защеміли сльози; Краще б вона почала гримати, гніватись, нахвалятися, тоді я мав би якесь право гайнути з хати;*

– складений ускладнений іменний присудок (10 одиниць), який виражається допоміжними дієсловами (модальними або іноді фазовими), дієсловами-зв'язками та іменними частинами: *А ота книжна погорда до селянина і його кревної праці породила в мені першу відразу до пихи, де б не вищирювала вона свої ікла: чи з житейського щодення, чи з книги, бо в книжці злеліяне слово має бути справжнім святом душі й мислі; Мати вірила: земля усе знає, що говорить чи думає чоловік, вона може гніватись і бути доброю, і на самоті тихенько розмовляла з нею, довіряючи свої радощі, болі й просячи, щоб вона родила на долю всякого: і роботящого, і ледащого; Мені хотілося показати йому язика, але інколи я теж можу бути статечним; Як же кінь може стати кобилою?*

Крім предикативної функції, інфінітив може виступати в ролі **другорядного члена речення**:

– неузгодженого означення (9 од.): *І що це за мода пішла в дорослих – обманювати малих...; ...ми перехопили од старших поведенцію зверхньо ставитись до того, що говорять жінки; ...підрізав секретар мою останню надію чесно ввійти в театр. Я знаю одне: в тебе не вистачило часу стати людиною.* У ролі неузгодженого означення інфінітив приєднується до іменника з абстрактним значенням або віддієслівного іменника;

– додатка (18 одиниць): *Жив дядько Микола хоч і бідно, зате весело: він ніколи не впадав у журбу, ніколи не прибіднювався, а навпаки, любив так похвалитися, щоб іще хтось не крізь смуток дивився на світ; Через кілька днів мені спало на думку вихимерувати свого сліпака; Чого йому так сподобалось звати мене пуцьверінком? Ось, тату, ні сіло ні пало, маємо собі нового читальника, прошу любити і жалувати; На другий день після вистави я попросив у вчительки почитати яку-небудь п'єсу; Ви не*

зможете відповісти на двоє запитань: перше, хто вас навчив тінити святе слово – революція?

Додаток-інфінітив означає абстрактну дію, що є об'єктом іншої дії;

– обставини мети (24 од.): *Коли на городі з'являвся перший пуп'янок огірка чи зацвітав повернутий до сонця соняшник, мати брала мене, малого, за руку і вела подивитися на це диво, і тоді в блакитнавих очах її назбирувалось стільки радості, наче вона була скарбничим усієї землі; Коли дід пішов у майстерню розшукувати щось на леміш, я тихенько сказав дядьку Стратону...; Восени він приходить у нашу загороду ласувати кислицями; ...треба було збігати в ліс, – нарвати ягід бузини, надерти дубової кори, а потім зварити їх з іржею, щоб назавтра було те чорнило, яким писали тоді.*

Така обставина означає дію, задля якої відбувається основна дія і переважно виражається інфінітивом або інфінітивним словосполученням, яке залежить від дієслова руху чи цілеспрямованої дії і позначає дію-мету.

Отже, синтаксична функція інфінітива, на відміну від інших форм дієслова, – досить широке поняття, що зумовлено його семантикою, граматичною природою, походженням та роллю в історії розвитку дієслівних конструкцій. У повісті «Гуси-лебеді летять» М. Стельмаха ми змогли виокремити майже всі синтаксичні ролі досліджуваного нами об'єкта, загальна кількість яких становить понад 580 одиниць: у ролі підмета, присудка, головного члена односкладного речення, неузгодженого означення, додатка та обставини мети. Домінантна синтаксична роль інфінітива – бути у складі складеного дієслівного присудка. Найменш уживаний інфінітив у ролі неузгодженого означення.

ДЖЕРЕЛО

1. Стельмах М. Гуси-лебеді летять. – К.: Центр навчальної літератури, 2017. – 140 с. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=323 (дата звернення: 27.05.2023)

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наук. думка, 1988. 256 с.
2. Синтаксис української мови: навчальний посібник / уклад. О. В. Дуденко. Умань: ВПЦ «Візаві», 2020. 164 с.
3. Сич В. Ф. Синтаксичні функції інфінітива. *Укр. мова і літ. в шк.* 1972. № 3. С. 24-31.
4. Сучасна українська літературна мова: підруч. [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища шк., 1994. 413 с.
5. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.
6. Українська мова. Енциклопедія [Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.] Київ: «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 410 с.

Руслана Сулім
Науковий керівник – В. В. Розгон

СЕМАНТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРИСЛІВНИКІВ СПОСОБУ ДІЇ (на матеріалі творів Павла Загребельного)

У сучасній українській літературній мові прислівник як лексико-граматичний граматичний клас слів найбагатший похідними лексемами, що виникають у результаті адвербіалізації повнозначних частин мови.

Адвербіалізовані лексеми належать до мовних засобів, здатних передати різні відтінки означальної характеристики дії, стану, предмета або різних обставин дії чи стану тощо.

Сучасні українські мовознавці схарактеризували категоріальну семантику прислівників як особливого граматичного класу слів, його морфологічні властивості, роль у реченні, словотворчі афікси (П. Білоусенко, Л. Булаховський, А. Висоцький, К. Городенська, М. Кочерган, І. Кучеренко та ін.).

Прислівники способу дії становлять окрему семантичну групу прислівників, однак їх відносять до різних розрядів адвербіальних одиниць мови. Наприклад, К. Городенська вважає, що прислівники способу дії мають ознаки обставинних і означальних прислівників, вони є проміжним семантико-синтаксичним розрядом. Подібно до обставинних вони виражають обставинне порівняльно-уподібнювальне значення (*обійняти по-батьківськи, піклуватися по-материнськи, говорити по-дитячому, робити по-справжньому, поглянути орлино, полетіти соколино, шугнути стрілою, крутитися вихром, квилити чайкою* та ін.), тобто так само зі згорненою підрядною порівняльною частиною базового складного речення. До означальних прислівники способу дії подібні за синтаксичною функцією прислівного некерованого другорядного члена речення [5, с. 529].

У більшості праць із морфології прислівники способу дії, або порівняння, виділяють з-поміж означальних прислівників [4, с. 231; 8, с. 449; 7, с. 289].

Незважаючи на увагу мовознавців до цієї семантичної групи прислівників, до цього часу немає усталеної думки щодо їхніх семантико-синтаксичних властивостей, що й привертає увагу дослідників.

Актуальність розвідки зумовлена важливістю вивчення семантичних властивостей прислівників способу дії на матеріалі творів художніх творів Павла Архиповича Загребельного, що спрямовано на розкриття семантики та ролі адвербіалізованого слова, спричинених контекстуальними умовами.

Мета статті – описати семантичні особливості прислівників способу дії

на матеріалі творів письменника.

До прислівників способу дії відносять лексеми, які «вказують на спільне або роздільне виконання дії: *разом, вкупі, гуртом...* [6, с. 439]. З-поміж адвербіальних лексем чітко вирізняється розряд уподібнювальних прислівників, які становлять проміжний тип між якісно-означальними та прислівниками способу дії. Так, серед прислівників способу дії дослідники виділяють групу, яка визначає спосіб виконання дії за схожістю чи подібністю до чого-, кого-небудь [1, с. 304].

Крім того, у сучасних українських граматиках виділяють окремо групу порівняльно-уподібнювальних прислівників: *по-батьківському, по-дружньому, по-моєму, по-вашому, стрілою, вихором, жайворонком, дзиґою, соколом, ластівкою, зозулею* тощо [2, с. 222; 3, с. 251; 8, с. 449]. Ці прислівники мають загальне значення: «так або подібно чи відповідно до того, як може діяти предмет чи особа, назва якого чи якої співвідноситься з основою прислівника» [10, с. 31].

Важливо зазначити, що у сучасній українській мові прислівники способу дії утворюються за характерними словотвірними моделями морфологічних (*по-батьківськ-и, мовч-ки*) та неморфологічних (*вголос, стрілою, по двоє*) способів словотворення [9, с. 459].

Прислівники способу дії передають у тексті різні семантичні відтінки дієслова, вказуючи, яким чином відбувається дія.

З-поміж прислівників способу дії виділяємо слова, що вказують на те, яким способом відбувається рух певної особи (***Прожогом*** *ускочив до залу, в якому вчора мало не прогавив дивного етюдика, глянув у той куток, знову як і вчора, наткнувся поглядом на тісно зоунуті спини, рішуче попростував туди,* ***брутально*** *вдерся поміж тих, що стояли, розхилив їх, розштовхав, вискочив наперед усіх...* (Диво)), яким чином будують стосунки (*Міг би звалити її просто на містки, взяти* ***брутально****, в* ***поспіху****, мов лісовий звір, та не була вона тепер для нього просто самицею, стояв за нею ненависний світ…* (Диво); *Крізь залізні переборки «Матіаса Ракоші» не змогла проникнути навіть темна Ольчина пристрасть, і ми нарешті залишилися* ***удвох*** *з Оксаною, і життя нам уявлялося тільки таке, тільки* ***удвох, нерозлучно,*** *скрізь і завжди, навіть коли оточують нас сліпі стихії і невидимі сили брутально вторгаються в нашу беззахисну ніжність* (Тисячолітній Миколай); *….щоразу майже єдиним нашим уболівальником була Василева сестричка Санька – міцноноге дівчисько, що пильно стежило своїми довгими очима за кожним нашим ходом, а коли я* ***жартома*** *питав, хто з нас зробив кращий хід, спалахувало від сорому і відбігало вбік…* (Тисячолітній Миколай); *Знов цілу ніч лютувала хуртовина, з досвітку я взявся поновлювати наш лабіринт між будинками й лабораторією, проклав дорогу до їдальні для Оксани,* ***жартома*** *зробив*

«на караул» дерев'яною лопатою, супроводжуючи дружину на роботу, тоді рушив до лабораторії, але не встиг туди дійти, почув позад себе швидку ходу, тихе зойкання снігу під чобітками (Тисячолітній Миколай).

З-поміж прислівників способу дії у досліджуваних творах сучасного українського письменника за семантикою виділено три лексико-семантичних підгрупи адвербіальних лексем способу дії, зокрема:

– прислівники, що позначають спосіб розташування предмета, положення живої істоти: *верхи* – «сидячи на коні (верблюді і т. ін.), звісивши ноги на його боках; сидячи на чому-небудь, як на коні» (СУМ, I, с. 335); *сидячи* – «у сидячому положенні» (СУМ, IX, с. 161); *горілиць* – «обличчям догори; протилежне – ниць» (СУМ, II, с. 130); *ниць* – «обличчям вниз; на животі; протилежне горілиць» (СУМ, V, с. 416) та ін.: *...він визирав на київську вулицю, де серед куряви й бруду юрмилася дітлашня, бігали собаки, котилися повози, іржали коні, вешталися сюди й туди всілякі нероби або ж тяжко згиналися під вагою носії, де проходили й проїздили* ***верхи*** *на конях...* (Диво); *Все життя присвятив досконаленню стилю латинського письменства, ніколи не розлучався з Віргіланським кодексом, над яким* ***сидячи*** *так і помер…* (Диво); *На широчезному угорському ліжку «Ержбет», в блакитній шовковій піжамі, блідий і переляканий, Марко лежав* ***горілиць,*** *не наважуючись зворухнутися, на мене тільки ледь скосив очі, жалібно застогнав і спитав плачливим голосом...* (Тисячолітній Миколай); *…Столики в залі, де Сирота проводив засідання, були поставлені* ***«зигзагом»,*** *так що всі присутні сиділи* ***боком*** *один до одного і вільно могли б спілкуватися не тільки з допомогою слів, а й жестами:* ***впівока*** *всі бачитимуть жестикуляцію навіть тих, хто сидить позаду* (Тисячолітній Миколай); *Ось нам винесуть з вівтаря хрест животворного дерева і стану я перед ним* ***навколішки*** *і заприсягнуся в ім'я народу українського перед Всевишнім, то хіба ж посланець царя московського не вчинить сього?* (Тисячолітній Миколай); *Супроти бога святого не міг піти й царський боярин Бутурлін, оба вони з гетьманом стояли* ***навколішки*** *перед хрестом і перед іконами, і вийшло так, що присяга стала обопільною, хоч і безсловесною* (Тисячолітній Миколай); *Колись піддані падали* ***ниць*** *перед владиками і ставили собі на голову ногу свого повелителя* (Диво) та ін.;

– прислівники, які виражають спосіб пересування людини чи тварини у просторі: *боком* – «не прямо, а боковою частиною» (СУМ, I, с. 213); *в(у)плав* – «пливучи по воді» (СУМ, I, с. 751); *бродом* – «переходячи, перебродячи річку, озеро і т. ін. по дну; убрід» (СУМ, I, с. 238) та ін.: *Стояла на колінах, випнувши груди, розпроставши зігнуті в ліктях руки, загадковий усміх блукав у неї на устах, такий схожий на усміх Забави-Шуйці в перший день їхнього зближення, що князь, забувши про*

урочистість хвилини, не став ждати, поки княгиня підведеться і піде на ложе, не подав їй руки, як то, може б, належало, а зсунувся до неї якось незграбно, ***боком****…* (Диво); *Поки польське військо збиралося, намножувалося, нарощувало свою силу, руські непокоїлися більше й більше, частіше й частіше зривалися до вдаваних спроб подолати Буг* ***уплав,*** *хоч і боялися незвіданих бистрин річкових…* (Диво); *– Лямки в нас нема, – сказав він, – бо ми ж тепер на тяглі не ходимо, це хіба що восени, як дощі наллють Прорізь і з Вільного пасажири* ***бродом*** *уже не переберуться…* (Тисячолітній Миколай) та ін.;

– прислівники, що характеризують спосіб виконання дії або переміщення: *в(у)двох* – «у кількості двох осіб» (СУМ, І, с. 310);); *в(у)купі* – «спільно, у поєднанні з ким-небудь; разом, удвох» (СУМ, І, с. 700): *По дорозі Пруня непомітно вислизнув з нашої трійки, лишивши нас* ***удвох,*** *далі вже був справжній туман, густа імла, заморока: четвертий жіночий корпус, суворі чергові біля входу, які мовчки відкозиряли моїм погонам…*(Тисячолітній Миколай); *– Тоді ми підемо* ***удвох*** *з майором Махном* (Тисячолітній Миколай); *Але Віра з'явилася* ***разом*** *з Поповим, в перші дні утворення цього дивного табору, вона сприймалася, як належність комендантського корпусу…* (Тисячолітній Миколай); *…боярин далі став морочити голову супротивним посланцям, домагаючись, щоб розмін відбувся на середині річки в той спосіб, що два човни з високими княгинями зблизяться, гребці притримають човни* ***вкупі****…(*Диво) та ін.

Отже, прислівники способу дії дають якісну характеристику дієслову.

Письменник використовує різні за семантикою і походженням прислівники цієї семантичної групи як засіб відтворення способу розташування предмета, положення живої істоти, спосіб пересування людини чи тварини у просторі, способу виконання дії тощо.

ДЖЕРЕЛА

Диво –Загребельний П. Диво: роман. Харків: Фоліо, 2002. 417 с.

СУМ – Словник української мови: [в 11 т.]. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

Тисячолітній Миколай –Загребельний П. Тисячолітній Миколай: роман. Харків: Фоліо, 2001. 399 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / за ред. І. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. 400 с

2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа, 1985. 360 с.

3. Городенська К. Г. Прислівник. *Граматика української мови. Морфологія.* Київ: Либідь, 1993. С. 247 – 258.

4. Горпинич В. О. Українська морфологія. Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. 359 с.

5. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія /автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова / за ред. К. Г. Городенської.

Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

6. Коломієць Л. І., Майборода А. В. Прислівник. *Сучасна українська літературна мова. Морфологія* / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 431 – 439.

7. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

8. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Вища школа, 1997. 493 с.

9. Сучасна українська літературна мова: Морфологія: підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за заг. ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. 524 с.

10. Уздиган І. М. Прислівники на -ому, -и в українській мові. *Укр. мова і літ. в школі*. 1975. № 10. С. 31 – 40.

Дар'я Черах, В. В. Розгон

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛІВ РУХУ / ПЕРЕМІЩЕННЯ ЛЮДИНИ (на матеріалі роману С. Жадана «Інтернат»)

У сучасній українській мові дієслова руху являють собою пласт мовних одиниць, що вказують на рух суб'єкта у просторі; їх називають класом дієслів активної дії [2, с. 4].

Різні аспекти дієслів руху / переміщення досліджували Л. Дідківська (описано засоби вираження семантичного поля руху в українській мови) [1], О. Криволапова (систематизувала й охарактеризували велику кількість дієслів руху в українській мові) [2], Н. Савчин (з'ясовано функціональні властивості дієслів руху у художньому творі Дена Брауна «Янголи і Демони») [3], М. Шевченко (здійснив аналіз парадигматичних особливостей українських дієслів руху) [4], І. Юзвяк (визначено практичні аспекти щодо вивчення дієслів руху на заняттях з української мови) [5] та ін.

Так, на думку І. Юзвяк, дієслова руху – це кількісно обмежена група дієслів, які означають механічний або фізичний рух об'єкта у просторі [5]. Н. Савчин стверджує, що дієслова руху означають переміщення одних тіл відносно інших у просторі і часі, у певному напрямі, певним способом, темпом і в певному середовищі [3, с. 152].

Попри те, шо мова творів Сергія Жадана була об'єктом досліджень сучасних українських мовознавців, дієслова руху / переміщення людини у просторі за допомогою ніг, ужиті в романі «Інтернат», не були систематизовані і не піддавалися окремому аналізу, що засвідчує актуальність дослідження.

Мета статті – дослідити функціонально-семантичні властивості дієслів руху / переміщення людини за допомогою ніг, ужитих у романі Сергія Жадана «Інтернат».

У сучасній українській мові до групи дієслів руху людини за допомогою ніг відносять дієслова: з нейтральним значенням – *іти, ходити, ступати, простувати, чимчикувати, волоктися, рухатися, брести, блукати, волоктися, чухрати* (ПССУМ, с.155); зі стилістично забарвленим значенням – *бігти, мчати, летіти, чесати, поспішати, тікати, збігати* (ПССУМ, с. 27–28).

Семантику цих дієслів, як правило, конкретизують у контексті обставини місця (*вгору, вниз, вліво, вправо та ін.*), часу (*вчора, вдень, вночі, завтра, через годину* та ін.), способу дії (*пішки, слідом* та ін.), міри і ступеня (*швидко, повільно* та ін.).

У досліджуваному романі автор активно використовує дієслова з нейтральним значеннєвим відтінком, як от:

іти – «ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі» (СУМ, 4, с. 6) : – *Ну ти ж кудись* ***ішов****?* (тут і далі цит. за дж.1, с. 38);

піти – «почати пересуватися, рухатися, міняти місце в просторі, ступаючи ногами (про людей і тварин)» (СУМ, 6, с. 546): *А ось відбудовуватися залізничний працівник не захотів –* ***пішов*** *на станцію, сів на потяг у східному напрямку й назавжди зник із їхнього життя* (1, с. 2);

приходити – «йдучи, з'являтися десь, у когось; прибувати куди-небудь, до когось пішки; відвідувати кого-небудь, бувати десь, у когось, наносити комусь візит» (СУМ, 7, с. 85): «*Себто є, але на збори* ***прийти*** *не може – сидить* (1, с. 74);

ходити – «ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі (перев. в різних напрямках) протягом певного часу (про людину або тварин)» (СУМ, 11, с. 105): *Паша радить на проспект не* ***ходити****: там прострілюється все, говорить* (1, с. 37);

рушати – «починати рух, пересування, переміщення» (СУМ, 7, с. 918): *Ті, що привезли Пашу, теж* ***рушають*** *до гурту»* (1, с. 9);

брести – «повільно йти» (СУМ, 1, с. 232) :

підходити – «ідучи, наближатися до кого-, чого-небудь» (СУМ, 6, с. 522): ***Підходять*** *до брами, перелізають через огорожу, йдуть парком* (1, с. 66) та ін.

Обставинні конкретизатори є важливим засобом уточнення семантики аналізованих дієслів, що дозволяє авторові передати рух / переміщення особи за допомогою ніг :

– у певному напрямку: *З одного боку, хочеться чимшвидше звідси* ***піти****, з іншого – Паша згадує, як добирався вчора від вокзалу, й іти йому вже не так і хочеться* (1, с. 58); *Паша робить крок уперед, крізь затвердлу снігову кірку гостро пробивається трава, краще туди не* ***ходити****, нагадує він сам собі й відступає ближче до машини, яка дає про себе знати за спиною теплим бензиновим запахом* (1, с. 18); *І тут до нього* ***підходить*** *Ніна* (1, с. 57) та ін.;

– з певними темпоральними ознаками: *– Да немає його давно, – всі повертаються на голос: під стіною сидить жінка, яка* ***весь час ішла*** *першою* (1, с. 35); *Зараз* ***піду****, все скажу* (1, с. 15); *Гнізда встигли набратися вологи: очевидно, ті, хто тут лежав,* ***пішли*** *кілька днів тому* (1, с. 68) та ін.;

– що відзначається певним способом: *Паша не вигадує нічого кращого, як* ***піти*** *слідом* (1, с. 9); *Ігуана мовчки* ***рушає*** *далі* (1, с. 20);

– що має певну міру вияву: *Мерзлякувато огортається пледом, совує свого гострого носа до тарілок і кружок, перераховує консерви, після чого* ***підходить*** *ближче до буржуйки, простягає руки, гріє червоні долоні* (1, с. 63); *Таке враження, що ніколи не виберешся із цієї долини, із цієї пастки, що* ***брестимеш*** *до безтями поміж цих мокрих і наляканих подорожніх* (1, с. 111) та ін.

З такою ж активністю автор використовує у романі дієслова на позначення руху людини ногами із стилістично забарвленим значенням, у семантиці яких міститься вказівка на певну швидкість, динамічність. До таких дієслів належить низка лексем, зокрема :

бігти – «прискорено пересуватися на ногах; рухатись, швидко переставляючи ноги» (СУМ, 1, с. 175): *І що далі* ***біжить****, то темнішим довкола стає сніг* (1, с. 113); *І Паша* ***біжить*** *коридором, тягне пораненого, відчуває, як люто сичать йому в спину, біжить, не знаючи, де йому зупинитись* (1, с. 131);

тікати – «бігти, намагаючись уникнути якоїсь небезпеки, врятуватися від переслідування і т. ін.» (СУМ, 10, с. 136): *Але не встигає: гном боляче штовхає його в лікоть, протискається своїм черевом і* ***тікає*** *в бік парку* (1, с. 72);

Ці дієслова автор уводить у текст, конкретизуючи їхнє значення різними обставинами, зокрема :

– часу: *Паша хоче пірнути назад, за ріг, у темряву, але розуміє, що їх уже побачили й* ***тікати*** *пізно* (1, с. 76);

– місця, які найчастіше передають у тексті напрям руху. Особливість дієслів цієї семантичної групи є вказівка на постійний процес руху. Наприклад: *Їдять швидко, наче бояться, що доведеться кидати все й знову кудись* ***бігти****, ковтають гарячий харч, не розжовуючи* (1, с. 124); *Зрештою, куди тут* ***тікати****?* (1, с. 67); *Ну все, думає, треба щось робити, далі* ***тікати*** *немає сенсу»* (1, с. 67); *Жінок це натомість лякає: від військових вони тут нічого особливо доброго не очікують, хапають свою їжу,* ***тікають*** *назад, до вокзалу*; *І цей подзвін відбивається від високих вікон і холодної стелі, і всі нажахано підриваються, виринають зі свого неспокійного сну, висовують перелякані голови зі своїх сновидінь, намагаючись розгледіти в сутінках, що за ґвалт, що за гуркіт, куди* ***бігти*** (1, с. 94);

– способу дії: *Коли його знудило й вивернуло, і він вибіг із дому, в ніч, і Паша мусив* ***бігти*** *слідом, ловлячи його поміж дерев, наче власну тінь* (1, с. 113); *Два дорослі бійці тягнуть пораненого, підхопивши його попід руки, Паша* ***біжить*** *напівзігнувшись позаду, тримаючи його за взуття* (1, с. 130) та ін.

Отже, дієслова руху виступають важливим засобом відтворення переміщення людини за допомогою ніг у різних напрямках, з різною інтенсивністю, з певними темпоральними ознаками.

За допомогою різних за семантичними відтінками дієслів переміщення людини за допомогою ніг та обставинних і предикативних прислівників письменник передає необхідність динамічно рухатися, орієнтуючись на певну відстань, наприклад: *Він ще не може розрізнити, що це, але вже розуміє, ясно й прозоро: йому будь-що* ***треба тікати, треба бігти подалі*** *від цих крапок на сірому тлі, бо це рухається його смерть, і в жодному разі не можна дати їй себе наздогнати* (1, с. 121) т ін.

ДЖЕРЕЛА

1. Жадан С. Інтернат. URL: https://knigogo.com.ua/knigi/internat/

СУМ – Словник української мови : [в 11 т.]. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

ПССУМ – Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000. 480 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дідківська Л. Засоби вираження семантичного поля руху в українській мові. (2001): 44-47. URL : https://digilib.phil.muni.cz/_flysystem/fedora/pdf/117467.pdf

2. Криволапова О. Дієслова руху в українській мові : навч. посіб. Харків: Цифра Принт, 2021. – 80 с. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/54865/1/Book_2021_Kryvolapova_Diieslova.pdf

3. Савчин Н. Функціонування дієслів руху (на прикладі художнього твору Дена Брауна «Янголи і Демони») : *Наук. вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Філологія. 2019 № 43 том 3. URL: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.43.3.37

4. Шевченко М. Парадигматичні особливості українських дієслів руху. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/kdsm_2011_16_29.pdf (Дата звернення: 02. 06. 2023)

5. Юзвяк І. Вивчення дієслів руху на заняттях з української мови як іноземної: практичні аспекти. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2013. Випуск 8. С. 178-185 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Timvum_2013_8_24.pdf (Дата звернення: 02.06.2023)

Марина Щетько, В. О. Шиманська

ВСТАВНІ КОНСТРУКЦІЇ У РОМАНІ М. СТЕЛЬМАХА «ЧОТИРИ БРОДИ»

Вставні конструкції давно є об'єктом наукового пізнання. Такі мовні одиниці викликають інтерес завдяки своїй природній особливості з погляду граматики, семантики, інтонування та комунікативного аспекту. На різних аспектах таких мовних одиниць концентрували свій погляд багато вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Проте, незважаючи на інтерес до них, актуальність їх розгляду не послаблюється, що пояснюється багатоаспектністю природи таких конструкцій: способами оформлення думки, структурою, походженням і значенням.

В україністиці про особливий вид «втручених речень» йдеться у праці О. Огоновського (1889). Загальновизнаним баченням таких конструкцій є розуміння їх як граматично ізольованих частин простого речення та таких, які виражають суб'єктивне ставлення мовця до повідомлюваного тексту. На такому трактуванні наголошують І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, К. Шульжук та ін.

Енциклопедія «Українська мова» так пояснює вставні слова – «це мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і передають різні модальні значення (можливості, впевненості, вірогідності, сумніву тощо). Вставні слова вступають у смислові зв'язки з реченням у цілому або з окремими його частинами» [3, с. 89–90].

Д. Ганич та І. Олійник наголошують на суб'єктивній модальності: «…це окремі слова, групи слів, які виражають ставлення того, хто говорить…» [2, с. 45]. Так само акцентує на емоційному аспекті К. Шульжук: «Вставні компоненти (слова, словосполучення, речення) – мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і виражають різні модальні значення…» [6, с. 166].

Безумовно, на іншій особливості досліджуваних мовних одиниць – як засобу ускладнення простого речення – свою увагу також зосереджували мовознавці. Так, на думку М. Кулика, немає підстав уважати вставні конструкції видом ускладнення. «Вставно-модальні слова вносять у пропозицію додаткові змісти, але вони іншого порядку, ніж ті значення, які створюються членами речення, що ускладнюють» [4, с. 47]. На наш погляд, таке розуміння не видається повним, оскільки вони роблять висловлення будь-якого емоційного спрямування чіткішим, точнішим, логічнішим і послідовнішим, окрім надання емоційно-оцінної характеристики.

Як стверджує Г. Аркушин, «вставні модальні компоненти не змінюють загальної структурно-семантичної схеми речення, а тільки

збагачують її різноманітними суб'єктивно-модальними смислами, служать для оцінного характеру» [1, с. 9].

Класифікація вставних одиниць за значенням була запропонована Б. Куликом у праці «Курс сучасної української літературної мови» і нараховувала 12 розрядів. Саме ця класифікація донині вважається найрозгорнутішою. Після її появи були здійснені неодноразові спроби укласти універсальну класифікацію. До таких спроб вдавалися Л. Кадомцева, В. Русанівський, І. Слинько, С. Бевзенко, П. Дудик, О. Пономарів та ін.

Для аналізу різнозначеннєвих вставних мовних одиниць нами було обрано загальноприйнятну диференціацію, яка передбачає такі, що вказують на: 1) модальну оцінку (впевненість, невпевненість, можливість, неможливість, сумнів): *безперечно, безумовно, без сумніву, зрозуміло, розуміється, звичайно, звісна річ, природно, ясно, ясна річ, мабуть, можливо, здається, може*; 2) емоційну оцінку (радість, співчуття, здивування, застереження): *на щастя, на жаль, на сором, як на біду, як на зло, нівроку, як навмисне, шкода...*; 3) порядок думок, їх зв'язок, логічну послідовність: *по-перше, по-друге, нарешті, з одного боку, до речі, між іншим, навпаки, наприклад, отже, словом, значить, зокрема, зрештою, повторюю...;* 4) джерело повідомлення: *кажуть, як кажуть, повідомили, за висловом, на думку, на мою думку, по-моєму, я думаю, як на мене, за даними;* 5) привернення уваги співрозмовника: *чуєте, чуєш, знаєте, дивись, дивіться, бач, бачите, погодьтеся, повірте, уявіть собі, майте на увазі, зверніть увагу, прошу вас, даруйте, між нами кажучи;* 6) оцінку фактів як звичайних: *як водиться, як буває, було, буває, як завжди.*

Нашою метою було встановити частотність уживання автором різнозначеннєвих вставних мовних одиниць у романі «Чотири броди» (див. дж. 1).

Серед досліджуваних конструкцій найбільшу групу становлять речення із вставними одиницями на позначення модальної оцінки зі значенням **можливості** дії. Нами виявлено, що найчастіше таку оцінку у тексті роману передають речення зі вставним словом «може». Наприклад, ***Може,*** *не варила, не пекла?* ***Може,*** *якось перемелеться; Він,* ***може,*** *переміг би себе і навернув би свої дні на іншу стежину чи дорогу, аби не дурна гордість і дурне озлоблення супроти батькової мови: всі стають розумниками, коли смерть їм перетинає час; То,* ***може****, вона й відхукає її; А* ***може****, це не крижень, а душа померлого?* ***Може б****, ти мені юшки з опеньками зварила та зайчатини з часником напряжила?* ***Може****, Оксано, якогось коржа спечеш? Я,* ***може****, хоч трохи зарятую вас цим борошном; А* ***може****, кращого вже не буде…; А зараз я піду па річку:* ***може****, й вона щось подарує нам;* ***Може****, після нього поїхати собі на Кавказ чи в Крим, купити*

*будинок і спокійно, в теплі та добрі, доживати віку біля синього, моря?; **Може**, хтось із друзів Човняра приб'ється до нього купувати, хліб, а забере життя? А потім, дивись, звикнеш, а **може**, й любов прокинеться, – вона ж нерозгадана; Ярослав заглянув їй у вічі: **може,** там одна насмішка? Йому стало жаль її, жаль дочасних зморщок, які поснував не час, а безхліб'я, і водночас прокинулась надія: зараз, **може,** жінку легше буде укоськати чи прихилити до себе, а що буде далі – знову ж таки покаже час; Поки не бачить, **може**, подалі від гріха? А **може,** там Стьопочка потайки старається, поки батько шукає любощів? **Може,** ти з кимсь у спілці в цьому ділі? – А **може,** козак не без долі, а дівка не без щастя? **Може**, Прокопе Івановичу, по дорозі завернете й до нашої хати? **Може,** й ми розумнішими станемо; – Ай справді**, може,** розвидниться; – Аби не було його, то, **може**, й Оксана не в'їдала б оцим «дядьку»; Ти сьогодні ввечері почала знайомитися з полем, з лугом, завтра ж познайомся з людьми, з головою, то, **може**, післязавтра й розвидниться в голові; А це яким робом до Оксани? – здивувався, занепокоївся лісник. – **Може**, свататися? Лавріне, **може,** в тебе не вродило? – не відчеплюється лісник.*

Як видно з наведених прикладів, вставне слово «може» вказує на можливість дії, стану, припущення їх реалізації чи реальності, ймовірність настання подій, сумнів доцільності виконання та опис природи.

Для вербалізації такої ж оцінки автором використовуються й інші слова: «мабуть», «певно» і «напевно», проте з нижчою частотністю. Наприклад, *Хоч і мало віри в це, та гірше, **мабуть**, не буде; Стоїть під місяцем у закинутому світі людина, яка вже ніби живе й не живе, згадує щось давнє, перетрушує роки, і смутки, і просвітки, втішається усім добрим, що приходило до неї, що сама зробила, а погане відгортає і думкою, і рукою, яка вже, **мабуть**, востаннє цієї осені сіяла жито; Та старшенький, **мабуть**, тепер і не почув Миколчиного голосу, бо має собі роботу – відбивається і відбивається від осоружних крижин, що так і норовлять підбити його; Вона, **мабуть**, не тільки новеньких січе на капусту? І вона колись у сні чи не в сні клонила голову судженому на груди, а Стахові вже клонила з жалю до нього, та він, **мабуть**, і не догадувався про це; **Мабуть**, так воно й буде.*

*Забуті, приспані забобони прокинулись у ній, і, караючись, вона вже каялась: чом не знайшла хоч сьогодні для Стаха жіночого слова, посмішки чи погляду, якого так, **певно**, очікував він; Оце ж, **напевно,** і є життя: шепіт кохання, схлип немовлят і погойдування землі на срібних вервечках місяця; А коли збагне, то вже, **напевне**, пізно буде, бо як підрубаєш душу, то зрубаєш усе; Та, **напевне**, люди геть усе розкажуть їй, а тоді без голосіння і сліз не обійдеться; Такої ночівлі, **напевне**, ніколи не матимете, то спробуйте для інтересу, – добряче посміхнувся Максим Петрович, і*

навколо його уст гарно вибились кілька півмісяців зморщок; А от про зерно нічого не писав – тут, ***напевне****, радості було менше; Ви,* ***напевне****, далеко залетіли думками? – запитав Максим Петрович;* ***Напевне****, найкраще кинути своє добро та й тихцем зашитися до оселі. Хай хтось давиться його зерном, його скарбом, щоб не відхопити сто двадцять сьомої статті…;* ***Напевне****, натерпимося ми ще з ними; Сагайдак, певне, зрозумів, що думає Данило;* ***Напевне****, в присілок; "****Напевне****, сирота», – подумав Данило, і йому захотілося чимсь пособити цій довірливості, що тільки починає розгортати книгу життя;* ***Певне****, сплюх ваш лугар чи оболонник – не знаю, як ви його звете.*

З модальною оцінкою надзвичайно малої ймовірності здійснення чогось або сумнівності факту чи небажання його сприйняти нами зафіксовано поодинокі випадки вставного слова «либонь» і досить таки частотного слова «здається». Наприклад, *З його засмаглого обличчя,* ***либонь****, ніколи не сходило літо, а з чорних очей допитливість; Та й досі,* ***здається****, не перетопилася крига дикої Злоби, ще й досі на серцях наростає дике м'ясо*; *Стах, накурившись,* ***здається****, заснув; Тоді,* ***здається****, і час зупиняється; – Цей курс науки,* ***здається****, вивчив; Скільки разів чув цю приказку Данило, але,* ***здається****, тільки тепер він збагнув її вимір; Коли б у макотерті Стьопочки було трохи більше лою, то міг би закрутити голову агрономші, та,* ***здається****, в нього на розум недорід;* ***Здається****, сам товариш Ступач трюхикає?*

Досить поширеним варіантом підтвердження висловлюваної думки автором чи персонажами є уживання вставних слів «правда» і «справді» цієї ж значеннєвої групи – модальності. Наявність такого вставного слова надає тексту підкресленої впевненості в чомусь або комусь. До таких прикладів слід віднести такі речення: ***Правда****, має чоловік і своє багаторічне дивацтво: шукати скарби в прадавніх степових могилах;* ***Правда****, з посівним Ступач перестарався – і жито, і пшеницю привезли на посів:знайшлась додаткова робота і людям, і державі;* ***Правда****, там не буде такої розкоші, як в оцих лісах, зате матиме спокій для серця;* ***Правда****, є в хлопця і сила, і хитрувата спритність, але зараз всюди більше розуму питають, бо епоха;* ***Правда****, він і тепер живе, як у бога за пазухою, але з печаткою була б інша кумерція;* ***Правда,*** *не одному ця одноденка поранить душу, але й це треба пережити; Це знаряддя тепер,* ***справді****, чимсь нагадало Данилові короговку; Вранці, уже зготувавши снідання і випровадивши дітей з хати, Оксана раптом побачила химерну сорочку, пошиту з рибальської Ітки, – вона,* ***справді****, пахла рибою і хвилею, а в її вічках заплуталась крихітка татарського зілля.*

Прикметним видається вживання вставного «правда» на абсолютному початку речення, що, на наш погляд, тільки посилює незаперечність впевненості, переконаності у чомусь.

Не дуже поступаються в частотності уживання й такі конструкції, що вказують на джерело повідомлення, проте вони досить обмежені у варіантах та зазвичай представлені словами «розповідали», «кажуть»: ***Розповідали**, що він цілими днями придивлявся до зарослих пирієм дядьківських нивок та все розмовляв з хліборобами, як хоча б подвоїти врожай; Подамся на Кавказ, там, **кажуть**, і робота є, там і неврожаю не було; Авжеж, бо ви, **кажуть**, їдете з села, – зажурено дивиться на нього і на придолинковий туманець, що стоїть за ним; Я й постою, бо в ногах, **кажуть**, нема правди, – знову вдався до народної творчості Ступач; **Кажуть**, він дуже лихий?*

Окрім таких, відносно сталих, тобто доволі загальновживаних вставних слів на позначення джерела інформації, нами були відзначені й вставні речення з таким значенням. Наприклад: ***За старосвітським звичаєм**, дівчина мала провести хлопця до порога чи до присінка; У селі десь стрепенулася чутка, що Ярослава присочив Семен Магазаник, або, **як звали його по-вуличному**, "Чорт із свічечкою».*

Наступною групою за значенням нами виділено таку, яка містить слова, що мають на меті привернути увагу опонента, і представлена вона словами «дивись», «повір», «знаєш», «вважай», «бачиш»: *А потім, **дивись**, звикнеш, а може, й любов прокинеться, – вона ж нерозгадана; Так, **повір**, у співі птиці забриніли сльози; **Знаєш**, як люди кажуть: грушка – минушка, сливка – слинка, риба – вода, хліб – усьому голова; **Бачиш**, який свіженький, ніздрюватий, ні тобі закальця, ні остючка; Ні, це, **вважай**, майже вся; Так, повір, у співі птиці забриніли сльози; І, **не повіриш**, враз ізслизла напасть.*

Така мотивація до посилення уваги співрозмовника подиктована бажанням чи необхідністю закцентувати увагу, на чомусь наголосити, зосередитись, уточнити чи деталізувати якийсь елемент повідомлення.

Найрідше нами фіксувалися вставні конструкції, що дають оцінку фактам чи фіксують порядок викладу думок. Такі групи цікаві тим, що, у порівнянні з вищеперерахованими, вони найнечисельніші, а між собою майже однакові і представлені такими словами: «буває / бувало / було», «виходить / видно», «зрештою», «к приміру». Наприклад, *Біда, **буває**, жене чоловіка навіть до гаддя; Чого не трапляється у життєвій веремії, як, **бувало**, не колотиться, його Олена, а чоловікові і громи не громи – тільки бубни; **Бувало**, мати так уже зирить, та все одно одкрадешся і до самого досвіту туманієш зі своїм туманом; Це добре, що тебе послало село, **виходить**, вірило тобі; Вже й вечеря перестояла, а їх нема: Яринка, **видно**,*

на драмгурток побігла, хлопці – на гульки або до коней, а старий десь останню скирту вивершує.

От, ***к приміру****, почали ненаситні щури пожирати в Шевчука бджіл, а товариш агроном і порадив йому обвести вулики червоним кольором; Так чому б,* ***к приміру****, з падалиці не витиснути сік, не наробити вина;* ***Зрештою****, повинен же голод якщо не зломити, то надломити жінку, надломити її честь; Кому,* ***зрештою****, це потрібно?* ***Одне слово****, став, Оксано, як не вечерю, то хоч бурду на стіл.*

Останні вказують не лише на послідовність викладу думок, а узагальнюють сказане.

Останньою за чисельністю групу становлять вставні конструкції емоційної оцінки, причому нами зафіксовано лише такі конструкції, що виражають нарікання, бідкання, скарги і передаються словом «жаль». *Та,* ***на жаль****, залишився він у тіні, в неславі;* ***На жаль****, нам!; І,* ***на жаль****, щось істотне підмітив у характері деяких нетерплячих.*

Отже, нами проведено спробу встановити частотність уживання вставних конструкцій різних значень у романі М. Стельмаха «Чотири броди». У результаті аналізу таких мовних одиниць можна стверджувати, що найчисельнішою групою за значенням є та, яка вказує на модальну оцінку (63, що становить 70,8%), друге місце посідає група, яка вказує на джерело інформації (8 – 9,2%), наступна група слів – для привертання уваги співрозмовника (6 – 6,7%), майже однакові за частотністю уживання слова, які надають оцінку фактам (5 – 5,6%) і називають порядок викладу думок (4 – 4,4%), останньою групою досить неочікувано стала та, слова якої надають тексту емоційної оцінки (3 – 3,3%). Подальший науковий інтерес до вставних конструкцій має бути зосереджено на їхньому диференційованому аналізі за походженням та структурою.

ДЖЕРЕЛО

Стельмах М. Чотири броди (https://osvita.ua/school/literature/s/75488/list-50.html

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Західнополіські вставні слова для привернення уваги співрозмовників. *Лінгвостилістичні студії*. 2017. Вип. 7. С. 8 - 15

2. Ганич І.Д., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. С. 360.

3. Кононенко В. І. Вставні слова. *Українська мова* : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 89–90.

4. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.]. Київ : Рад. шк., 1959 - 1961. Ч. 2 : Синтаксис : підруч. 1961. 284 с.

5. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.

6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підруч. 2-ге вид., доп. Київ: ВЦ Академія, 2010. С. 408.

ДИНАМІЧНІ ЗМІНИ У ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНШИХ МОВ

Олена Войтенко
Науковий керівник – О. В. Дуденко

СЛЕНГІЗМИ У МОВЛЕННІ МОЛОДІ м. ЖМЕРИНКИ

Сленг – це особлива форма мовлення, що використовується в певних групах людей, часто молодіжних, і відрізняється від стандартної мови використанням неофіційних, інформальних слів і виразів. Він є невід'ємною частиною молодіжної культури та комунікації і може бути розглянутий як спосіб виявлення самоідентифікації та належності до певної соціальної групи.

Молодіжний сленг є частиною мовної картини світу молоді, тому що стає атрибутом молодіжної культури. Він являє собою певний спосіб мовної категоризації дійсності засобами субстандартної лексики. Це засіб спілкування великої кількості людей, об'єднаних віком; носіями сленгу є, як правило, люди 12–35 років. Соціальна сутність сленгу полягає в його ролі у формуванні соціальної ідентичності. Використання специфічних слів і виразів може бути способом вираження належності до певної групи, що сприяє побудові соціальних зв'язків та створенню відчуття спільноти. Використовуючи сленг, люди можуть посилатись на спільні інтереси, цінності і досвід, що сприяє формуванню групової свідомості [3, с. 3]. На думку А. Шумейко, сленг є частиною української мови, одним із її функціональних стилів, яким послуговуються молоді люди [5, с. 31].

О. Кондратюк зазначає, що єдиного визначення сленгу немає і нині. У різних словниках і посібниках можемо зустріти різні визначення для сленгу, найпоширеніші з яких: «нецензурна мова», «мова неписьменних і безпутних людей», «поезія простої людини» [1, с. 1]. У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «сленг» зафіксовано зі значенням «розмовний варіант професіонального мовлення, жаргон; жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення» (ВТССУМ, с. 1147). В. Чеховський називає сленг мовною грою, що допомагає особистості заявити про себе у власному мікросоціумі та водночас відокремитися разом з ним від решти суспільства [1, с. 1].

Аналізуючи наукову літературу, бачимо, що вживання субстандартної лексики у мовленні молоді Жмеринщини не досліджене, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей сучасного функціонування молодіжного сленгу міста.

Матеріалом дослідження слугували сленгізми, записані під час «живого» та інтернет-спілкування з молоддю міста Жмеринки.

Молодь у довкіллі називає по-своєму лиш те, що має для неї першочергове значення. Це можуть бути найменування осіб, частин тіла людини, фізичних особливостей, зовнішнього вигляду особи, стану, емоцій, сексуальної поведінки, назви, пов'язані з навчальним процесом тощо.

Назви частинам тіла, наприклад, молоді люди дають за подібністю до яких-небудь предметів, наприклад: *Посунь свої **копита**, дай пройти (Антон)* (***копита*** – ноги (ССУС, с. 168)); *Віталік, включи свою **макітру**, шо ти робиш (Олена)* (***макітра*** – голова (ССУС, с. 187)); *Розкинув свої **ратиці** на всю лавочку (Тетяна)* (***ратиці*** – ноги (ССУС, с. 260)).

Номінації одягу та взуття демонструють такі сленгізми: *Маман попросила зняти **шмаття**, так шо зараз підійду (Олег)* (***шмаття*** – одяг (ССУС, с. 355)); *В мене повно цих **шмоток** старих і викинути жалко (Світлана)* (***шмотки*** – одяг (ССУС, с. 355)); *Та ця **косуха** вже давно висипалась, тре купляти нову, цій тіки мусорний дом світить (Володимир)* (***косуха*** – шкіряна куртка з блискавкою навскіс (ССУС, с. 170)); *Шо за **басалиги**? Недавно купила? (Світлана*) (***басалиги*** – босоніжки); *Глянь, які **скороходи** взяла (Тетяна)* (***скороходи*** – зручне взуття (ССУС, с. 275)); *Маю файні **кроси** (Олена)* (***кроси*** – кросівки (ССУС, с. 175)); *Сьодні взяв собі **адіки**, треба білі шнурки ше одні до них купити (Антон)* (***адіки*** – кросівки Adidas (ССУС, с. 46)) та ін.

У користуванні сучасної молоді є велика кількість транспортних засобів. Молоді люди їх називають такими сленговими лексемами: ***копійка*** – автомобіль ВАЗ-2101 (ССУС, с. 169) – *Нізашо в жизні не поміняю свою машину на **копійку** (Віталій)*; ***жига*** – автомобіль «Жигулі» (ССУС, с. 125) – *За такі гроші ти можеш взяти тіки **жигу**, і то таку собі (Віталій)*; ***мерин*** – автомобіль «Mersedes» (ССУС, с. 193) – *Афігєний **мерин** пролетів (Світлана)*; ***беха*** – автомобіль BMW – *Хочу **беху**, бехочку (Антон)* та ін.

Унаслідок поширення вживання алкогольних напоїв серед молоді міста досить широким є вживання сленгізмів на позначення процесу вживання алкоголю та всього, що з цим пов'язано. Найбільш продуктивною є семантична група, пов'язана з уживанням акоголю: ***дєдушка сем*** – самогон (ССУС, с. 271) – *Наш папа вже наробив **дєдушки сема**, так шо скоро їдемо на дачу (Світлана)*; ***водяра*** – горілка (ССУС, с. 86) – *А нашо ви стільки **водяри** накупляли? (Ілля)*; ***сісти на стакан*** – часто вживати алкоголь: – *Мене лякає то, шо Володя **підсідає на стакан**, просто кожен день шось п'є (Світлана*); ***капусти намішати*** – змішати різні види

алкоголю: *Оце вони вчора* ***капусти намішали****, ше не можуть відійти (Ілля*); ***нагелгенитись*** – напитися: – ***Нагелгенились,*** *канєшно, вчора знатно (Антон*); ***нажертися*** – напитися (ССУС, с. 204) – *Ну як можна було настільки* ***нажертися****? (Олена)*.

Найчастіше місце, де буде відбуватись ***туса*** з уживанням алкоголю, називають *кабак* – бар (ССУС, с. 153): – *Вже заказав* ***кабак*** *на днюху чи на дачі будеш робити? (Олег*) та ін. Використовуються сленгізми і на позначення тютюнових виробів: ***калік*** – кальян: – *Ніхто не хоче сходити на* ***калік*** *завтра? (Віталій*); ***конопляники*** – цигарки, зроблені власноруч із тютюну за допомогою спеціальної машинки для самокруток: – *Достав цей Славік, коли він вже сам собі буде крутити ці* ***конопляники****. Всю поєздку тіки кручу оце йому (Віталій*) та ін.

Для позначення психічного та фізичного стану людини застосовують спеціальну групу сленгізмів. Їх призначення – передати емоційний, розумовий, інтелектуальний стани, зумовлені впливом оточення. За допомогою цих слів описують або оцінюють психічні, розумові якості, психічні відхилення тощо [2, с. 95]. Наприклад: ***бути на нулі*** – без грошей (ССУС, с. 213): – *Нє, народ, я* ***на нулі****, сьодні без мене (Антон*); ***харити*** – стан небажання чимось займатись (ССУС, с. 314): – *Як мене все* ***харить*** *ці дні, я не можу (Олена*); ***кайф (кайфувати)*** – добре, приємно, в насолоду (ССУС, с. 154): – ***Кайф, просто кайф****, я так хотіла просто посидіти після цього вєліка (Світлана*); ***давити либу*** – посміхатись (ССУС, с. 180): – *Шо ти сидиш* ***либу давиш****? (Олена*); ***перезутись*** – змінити свою точку зору:– *Та боже, цей Максім* ***перезувається*** *кожен день, я вже давно не слухаю, шо він розказує (Олег*); ***мочити прикол*** – смішна ситуація, жарт, розіграш (ССУС, с. 251): – *Оце ти* ***вимочив прикол****, я не можу (Світлана*); ***розмаланити*** – вговорити когось до виконання певних дій: – *Шо ти,* ***розмаланила*** *маму їхати завтра в Вінницю? (Максим*); ***трусити сєчку*** – говорити нісенітниці, брехати: – *От нашо ти* ***трусиш цю сєчку****? Ну хіба не можна прямо сказати, шо і як? (Володимир*) та ін.

Як соціальні характеристики для називання людей різних професій молодь використовує такі лексеми: ***бос*** – начальник (ССУС, с. 66): – *Сьодні був у* ***боса****, завтра в мене вихідний буде (Володимир)*; ***вишибала*** – охоронець (ССУС, с. 80): – *Канєшно, ви її бачили? Вона ж 2 метри ростом і ще й широка, та понятно, чо вона там робить* ***вишибалою*** *(Ілля)*; ***мєнт*** – міліціонер (ССУС, с. 193): – ***Мєнти*** *нам не кєнти (Віталій)*; ***воділа*** – таксист (ССУС, с. 86) – ***Воділа*** *взяв 100 грн до «Фазенди» (Олег)* та ін.

Окремо слід зазначити групу сленгізмів, які позначають зовнішній вигляд людини. Надмірно повну дівчину чи жінку називають словами ***кобила*** – знев. дівчина (ССУС, с. 163):– *Оце* ***кобила*** *сидить, куди їй ше ті чіпси (Володимир)*; ***тумба*** – товста, огрядна жінка (ССУС, с. 297): – *Та вона*

і так як ***тумба*** *(Ілля)*. А повного хлопця чи чоловіка звуть ***кабан*** – товста людина (ССУС, с. 153): – *Ну і* ***кабан****, навіть сісти немає де коло нього (Тетяна)*. Худу жінку середнього або високого зросту називають ***дримба*** – *Оце суха і висока, як* ***дримба*** *(Володтмр)*; ***шланга*** – довга і худа людина (ССУС, с. 334); ***рельса*** – висока людина (ССУС, с. 261). Чоловіка, низького на зріст, наділяють найменуваннями ***шпінгалет***, ***огризок***, ***гном***.

Отже, як бачимо, молоді притаманна тенденція до широкого використання сленгізмів в усному мовленні (або спілкуванні в месенджерах, що заміняє його). У дослідженні ми навели приклади сленгізмів на позначення частин тіла (*копита, макітра, ратиці)*; одягу та взуття (*шмотки, басалиги, кроси, адіки* та ін.); алкогольних напоїв, процесу їх вживання (*дєдушка сем, сісти на стакан, нагелшенитись, нажертись* та ін.); психічного та фізичного стану людини (*бути на нулі, харити, перезуватись* та ін.); різних професій та занять людей *(вишибала, воділа, мєнт)*; зовнішнього вигляду і характеристики людини *(кобила, тумба, кабан, огризок та ін.)*.

Сленг був і буде у молодіжній лексиці, його не можна заборонити, проте він не повинен замінювати молоді літературну мову. Молодіжний сленг є однією зі складних мовних структур, оскільки він синтезує групові, індивідуальні мовотворчі та вікові мовні елементи. Ця мовна підсистема є посередником, що пов'язує окремі соціолекти з розмовною мовою різних вікових груп населення, що і формує молодіжний сленг міста [4, с. 7].

Звичайно, у наведених прикладах, взятих із розмовного мовлення молоді, інтегруються зі сленгізмами просторіччя, суржикізми, усе разом утворює субстандартну суміш. Проте її особливості – педмет подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ–Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.

ССУС – Словник сучасного українського сленгу [упоряд. Т. М. Кондратюк]. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондратюк О. Молодіжний сленг як мовне явище. URL: http://www.ji.lviv.ua/n38texts/38-zmist.htm.

2. Левченко, Т. М. Субстандартні лексеми тематичної групи «психічні і фізичні стани людини» у мові засобів масової комунікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2022, С. 95.

3. Мартос, С. А. Молодіжний сленг: комунікативний аспект. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту.* Серія : Лінгвістика : зб. наук. праць / ред. : проф. В. Олексенко та ін. Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. Вип. 2. С. 199–202.

4. Матрос, С. А. Молодіжна субмова як структурна складова мови міста. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2004. Вип.42, № 632. С. 240–243.

5. Шумейко А. Сучасний український сленг: конотативний аналіз. *Дивослово*. 2011. С. 31–34.

Катерина Денисюк,
Науковий керівник – І. А. Денисюк

НАЙМЕНУВАННЯ БРЕНДІВ ЧАЮ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Мова бренду являє собою набір знаків і символів, що використовуються для комунікації між брендом і його аудиторією. Поведінка споживачів і їхня взаємодія з брендом формуються внаслідок вербальної ідентичності бренду, що включає стиль та лексику, які використовують у процесі комунікації. Важливо врахувати всі фактори, що впливають на використання мови – від особливостей мовців до деталей конкретного мовленнєвого акту.

Інтегративна комунікативна семантико-прагматична сутність бренду дає можливість лінгвістично трактувати його. У свідомості людини семантика бренду формується, створюючи емоційний зв'язок між мовним сприйняттям бренду та його змістовим навантаженням.

Теоретична база дослідження бренду ґрунтується на працях українських та закордонних соціологів, культурологів і філософів, які вивчали бренд як соціокультурне явище, досліджували вплив бренду на суспільство, аналізували психологічні аспекти бренду в контексті споживацької поведінки.

Актуальними дослідженнями є лінгвістичні доробки О. Астахової, О. Залужної, М. Каратаєва, Л. Нестер, А. Прокопенко, С. Шестакової. Дослідження, що стосуються бренду в контексті брендингу міст (І. Білюк) та маркерів національної ідентичності (О. Білецька, О. Фоменко), також є цікавими. Зарубіжні науковці, такі як Дж. Делін, М. Карвенале, Д. Лерман, Д. Луна, О. Кулаче, Д. Мангано та Дж. Марроне, досліджували феномен мови бренду, виділяючи її в окрему галузь поза маркетингом. Вони визначили лінгвальні характеристики та розробили методи лінгвістичних досліджень цього явища.

Брендова назва є дуже специфічною номінацією, яка виконує, окрім основної для всіх лексичних одиниць вказівно-номінативної функції, ще й низку інших важливих призначень. Фахівці в галузі маркетингу відзначають, що бренд – це набір реальних та віртуальних думок, які виражаються у визначеному продукті, а ім'я бренду несе у собі смислове навантаження, що залучає споживачів. У свідомості потенційних покупців бренд вербалізує певний набір позитивних очікувань: довіру, стабільність, надійність, якість, міцність.

Незважаючи на значну увагу до проблем бренду з боку фахівців маркетологів, відзначимо недостатнє висвітлення лінгвістичної сутності бренду. Багато аспектів брендової номінації не були предметом широкого лінгвістичного вивчення. Проте актуальність дослідження таких найменувань у теоретичному та практичному плані не викликає сумнівів.

Лінгвістична природа імені бренда полягає у тому, що в одному слові чи фразі необхідно висловити сутність бренду, його ціннісні орієнтири та позитивні якості. Відповідно неправильно (фонетично, граматично, стилістично) оформлений бренд напевно спричинить ефект, протилежний до очікуваного, та може призвести до небажаних чи негативних результатів, що надзвичайно актуально для такої професійної галузі, як бізнес. З іншого боку, правильно створене брендове ім'я має значний комунікативний потенціал та, як наслідок, підвищує прагматичне значення імені, гарантуючи успіх у досягненні поставленої мети (підвищення рівня продажу товарів чи послуг).

Метою статті є дослідження структурно-семантичних особливостей найменування брендів чаю у сучасній англійській мові.

У створенні мови бренду вибір лексики та стилю є основними факторами. Лексика визначає фактичний словниковий запас, який використовується в різних комунікативних ситуаціях, тоді як стиль передає позицію і характер певного бренду [3].

Формування мови бренду залежить від двох факторів: специфічного позиціонування бренду на ринку та унікальності бренду, яку створює сама компанія [2].

Назва стаэ важливим комунікатором бренду, а лінгвістичні аспекти дозволяють надати імені нові семантичні відтінки [1, с. 113]. Фахівці з маркетингу проєктують назви, а лінгвістика надає комплекс інструментів для створення цих назв з метою впливу на свідомість споживача. Очевидно, що у процесі створення назви бренду виявляється взаємозв'язок між маркетингом та лінгвістикою, який варто розглянути більш детально.

Емпіричним матеріалом нашого дослідження стали бренди чаю. Ми вважаємо за необхідне встановити належність назв зазначених брендів до певної групи.

Ураховуючи структуру назв чайних брендів, можемо розподілити їх на однокомпонентні назви, такі як Lipton, Tetley, Twinings, Typhoo, Punjana, Nambarrie, Bettys, Luzianne, Tazo, і багатокомпонентні назви, які містять два або більше складників, зокрема Té Company, Red Rose Tea, Yorkshire Tea, Scottish Blend, Argo Tea, Celestial Seasonings. Характерною рисою багатокомпонентних назв є те, що один із компонентів є маркером, що вказує на товар або тип виробника (іноді обидва компоненти присутні

разом). Цікаво, що однокомпонентні назви переважають серед досліджених чайних брендів, що відрізняє їх від інших типів брендів.

Базуючись на класифікації А. Уілер [4], ми виділили різні групи назв, які є характерними для брендів чаю. Серед них є дескриптивні назви, що передають описову інформацію про продукт, експліцитні назви, які прямо вказують на якісні характеристики чаю, географічні назви, пов'язані з місцем походження чаю, імпліцитні назви, які приховано передають певний зміст або асоціативні, метафорично-історичні назви, а також нейтральні назви, які не мають виражених конкретних асоціацій.

Розглянемо семантичний аспект назв брендів чаю. Ці назви мають значення, що відображає певну цінність товару і розкриває його значення, і є **дескриптивними**, що передають описову інформацію і акцентують увагу споживача на відмінностях та перевагах продукту. Такі назви містять маркери, що вказують на належність до чайної індустрії, наприклад: *Red Rose Tea, Lancashire Tea, Mazawattee Tea Company, Yorkshire Tea, Argo Tea, The Great Mississippi Tea Company, Little Red Leaf Tea Company, Bigelow Tea Company, Capital Teas, Scottish Blend.* Назви цієї групи є комплексними, оскільки вони поєднують інформативний опис самої компанії разом із посиланнями на форму та сферу її діяльності.

Наступна група чайних брендонімів – **експліцитні** назви, які мають кореляцію з товаром, що номінується лексемою «чай» англійською мовою *(tea)*: *Good Earth Tea, Mighty Leaf Tea, Argo Tea, Yogi Tea,* – та містять означену лексему іншомовного походження (французька, португальська, тайванська): *Té Company, Matte Leão, Mariage Frères, Palais des Thés.* Таким чином, відбувається сугестія щодо культури чаю або традицій компанії-виробника.

Географічні назви позначені маркерами походження чаю, наприклад, *Scottish Blend, Yorkshire Tea, Taylors of Harrogate, Luzianne, Kericho Gold Tea* (країна Шотландія, британські міста Йоркшир та Харрогіт, американський штат Луїзіана, територія в Кенії).

Назви брендів чаю, що належать до групи **імпліцитних назв,** мають неявний зв'язок із самим товаром і вибирають асоціативні або метафоричні маркери, що пов'язані зі словами, що належать до семантичного поля «чай». Наприклад, такі асоціативні маркери, як cup (чашка) – *Alice's Tea Cup, The London Cuppa, Royal Cup Coffee and Tea, або leaf (листок) – Mighty Leaf Tea, Jade Leaf Matcha, Simple Loose Leaf.*

У назвах брендів також можна зустріти слово blend, що означає суміш або змішування – *Pureblend Tea, Scottish Blend.*

Метафорично-історичні назви складаються з маркерів, що вказують на історичне походження чаю. Наприклад, бренд із назвою Camellia Sinensis Tea House містить маркер «camellia sinensis», який вказує на рослину, чия

листова частина використовується для виготовлення чаю. Також бренд Mazawattee Tea Company використовує метафоричні маркери, пов'язані з історією походження чаю. Слово "Mazathawattee", ймовірно, базується на хінді "maza", що означає "радість або задоволення", та сингальському слові "wattee", що перекладається як "сад". Пізніше це слово було скорочено до "Mazawattee" та правильно зареєстровано як товарний знак для роздрібної торгівлі.

Деякі назви брендів можна віднести до **нейтральних**, оскільки вони не мають прямого зв'язку з конкретною сферою виробництва чаю, наприклад, *Punjana, Nambarrie, Bettys, Red Diamond, Jacksons of Piccadilly* та ін. Така невелика кількість нейтральних назв зумовлена природою ринкових законів. Брендам з нейтральними назвами складніше проникнути на ринок, тому вони повинні додатково витрачати кошти на рекламу та просування свого імені. В окремих контекстах такі назви можуть викликати неправильні асоціації з товарами іншого призначення, наприклад, Typhoo, Madame Flavour, Turkey Hill, Yogi. Щоб уникнути непорозумінь і зайвих економічних витрат, необхідно забезпечити інтеграцію всіх елементів мови бренду для правильної комунікації. Відомі бренди з нейтральними назвами – *Celestial Seasonings, Stash, Tazo, Tim Horton's* – є стійкими та конкурентоспроможними, з багатою історією та традиціями, які вже не потребують активного «прокручування» свого імені.

Особливо увага приділяється лексичному аспекту при створенні назв для чайних брендів. Вони можуть бути особистісно зорієнтованими, що використовують імена та прізвища засновників компаній, наприклад, *Lipton, Mariage Frères, Tetley, Harney & Sons, Bigelow Tea Company, Whittard of Chelsea, Twinings.* Також є назви, які відповідають іменам, що символічно пов'язані з конкретними брендами. Наприклад, бренд *Numi Organic Tea* використав назву «Нумі» на честь іракського чаю, яким користувалися засновники, коли вони були дітьми у Клівленді. Цей чай виготовляється із засушеного лайму, який варять під пекучим пустельним сонцем.

"It's a tea of hospitality,» Rahim said. "So you go to somebody's home, or a shop, and somebody comes and brings you that tea with tons of sugar.» But this kind of tea isn't widely found outside of Middle Eastern stores. "We always thought wouldn't it be cool if somebody imported this tea to America,» Rahim said, "and we just decided to do it ourselves.»

або Bettys:

Для пояснення походження назви запропоновано кілька теорій. Одна з теорій припускає, що «Betty» могла бути Елізабет «Бетті» Роуз, онука Мері Вуд, фінансового спонсора та першого голови Bettys, яка нібито перервала інавгураційне засідання правління, несучи іграшкову тацю з чаєм. Інша теорія припускає, що назву надихнула Бетті Лаптон, відома як «Королева

Гаррогейт-Веллс», яка в дев'ятнадцятому столітті подавала відвідувачам спа-воду, щоб залучити місцевих жителів до кафе. Також можливо, що Фредерік і Клер, засновники Bettys, перебували під впливом музичного театрального шоу, яке вони бачили, за участю кухонної працівниці на ім'я Бетті, яка мала прихильність молодого герцога, що відображає їхню прихильність до історій.

Ever since Bettys first opened customers have been intrigued by the true identity of «Betty». 100 years later, the truth behind the name remains a mystery, though many theories have been proposed.

До власних імен також належать географічні – локативні назви – *Jacksons of Piccadilly, Whittard of Chelsea, Taylors of Harrogate* .

Характерним явищем в чайній індустрії є використання дуже обмеженої кількості скорочень у назвах брендів. Прикладами таких скорочень є TWG (The Wellness Group) Tea, PG (Pre-Gestee – варіант оригінальної назви «Digestive Tea») Tips, T2 (Tea Too). Ці назви походять від материнських компаній або пов'язані з рекомендаціями щодо вживання чаю.

Блендинг є цілеспрямованим або навмисним процесом формування слів, який відрізняється певними мовними особливостями, такими як компресія форми і змісту, вираження та створення прихованих смислів, мовна гра та ін. Вони утворені шляхом поєднання двох основ, як, наприклад, *Dilmah* (складається з перших імен синів засновника Ділхана та Маліка), *BrewNation* Tea Company, або шляхом усічення однієї або обох основ, наприклад, *Nestea = (Nestle + Tea), Justea (just + tea), SoBe (South + Beach).*

Зважаючи на морфологічну структуру, назви чайних брендів є номінальними конструкціями.

Ми можемо виділити назви, які складаються з прикметникових конструкцій, таких як *Honest Tea, Mighty Leaf Tea, Numi Organic Tea, Sweet Leaf Tea, English Tea Shop, Happy Earth Tea, Imperial Tea Court, New English Teas, Pure Tea Selection*. Деякі з таких комбінацій містять назву кольорів, наприклад, *Red Rose Tea, Golden Tea Leaf Co, Little Red Cup, Red Diamond*. Крім того, існують назви, що представлені розгорнутими іменниковими словосполученнями, такі як *Cup Above Tea, House Recipe, Life in Teacup, Prince of Peace, The Tea Makers of London, The Tea Spot, Art of Tea, Two Leaves and A Bud.* Також можна зустріти числівникові назви, наприклад *T2 (Tea Too), 24 mantra organic, 365 Everyday Value, 52 Teas, Five O'Clock.*

У формуванні назв брендів чаю дієслівні конструкції використовуються рідко і становлять невелику частку. Наприклад, бренди, які містять наказовий спосіб дієслова, такі як *«Drink The Leaf», «Eating Right», «Dream About Tea»,* зустрічаються лише у декількох випадках. У

свою чергу, використання дієприкметникових форм у назвах брендів є рідкісним, прикладом може бути *«Sacred Rose»*.

У формуванні чайних брендонімів фонетичні інструменти використовуються досить рідко. Деякі приклади включають ритмічне промовляння, як у випадку з *«Cha Cha Tea», «T2 (Tea Too)», «Pickwick Tea», «Shanti Tea», «Tay Tea»*. Також можуть бути використані помилкові звукові асоціації (*«Honest Tea»*) або несподівані звукові комбінації (*«Tielka», «Ito En», «Kazi & Kazi», «Om Tea»*).

Усі назви чайних брендів відрізняються особливою комунікативно-прагматичною функцією, спонукаючи деяких покупців реагувати як на сенсорно-емоційному, так і на раціональному рівнях. Ця функція виявляється в різноманітних способах у назвах чайних брендів.

Отже, можна зробити висновок, що назва бренду становить номінативно-репрезентативний полісеміотичний блок. Лінгвістичні аспекти, такі як семантика, стиль, лексика та фонетика, впливають на розуміння та сприйняття назви бренду. Екстралінгвальні аспекти, такі як психолінгвістика, асоціації, нейролінгвістика, семіотика та прагматика, також мають значний вплив на сприйняття бренду споживачем. Назви чайних брендів є лексичними одиницями, які вказують на належність товару до певної категорії, процесу виробництва або наявності певних характеристик. Однак у деяких назвах брендів виявляються асоціативні зв'язки, коли назви виявляються за аналогією з іншими назвами або реаліями, а схожість із ними є переважно індивідуальною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шестакова С. О. Найменування як один із основних атрибутів бренду. *Вісник Сумського національного аграрного університету.* Серія : Економіка і менеджмент. 2014. Вип. 4. С. 112–116.

2. Di Somma M. Defining Your Brand's Tone Of Voice. Branding Strategy insider. 2015. URL: https://brandingstrategyinsider.com/defining-your-brands-tone-of-voice/ (Last accessed: 03.04.2023).

3. Pope L. Voice, tone and style: The whys, wheres and hows. GatherContent. 2015. URL: https://gathercontent.com/blog/voice-tone-style-whys-wheres-hows (Last accessed: 06.04.2023).

4. Wheeler A. Designing brand identity. New Jersey : John Wiley & Sons, Inc., 2009. 307 p.

Надія Дудар
Науковий керівник – О. В. Дуденко

СУРЖИК У МОВІ ПІДЛІТКІВ І ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Сьогодення демонструє, як наша мова розвивається й поширюється. Мовознавці відзначають, що все більше українців переходять на рідну мову через патріотизм та шану до свого краю. Мова – невід'ємна частина нації, що передається з покоління в покоління, вона є своєрідним голосом предків. А нашим завданням є збереження та зміцнення мовних позицій, сприяння їх подальшому розвитку. І от якраз на цьому шляху виникають і негативні явища, які слід аналізувати, вивчати, аби бачити шляхи їх подолання. Йтиметься про суржик.

Спочатку термін «суржик» використовувався у значенні суміші зерна різних сортів, але згодом це слово набуло іншого відтінку. Тепер його вживають на позначення мішанини, але мовної.

Як стверджує Л. Масенко, появу змішаних форм українсько-російського усного мовлення спричинила імперська політика мовно-культурної асиміляції українців, що призвела до відчуження зросійщених міст від українськомовних сіл на території підросійської України. Поповнюючи міське населення, вихідці з сіл змушені були пристосовуватися до російськомовних середовищ, унаслідок чого виникали гібридні різновиди усного мовлення [1, с. 161].

Спілкування суржиком значно спотворює інформацію, оскільки мовець у цьому випадку може вживати слово в лише йому відомому значенні та ще й у формі, яка не відповідає загальноприйнятим граматичним нормам. Отож порозумінню суржик не сприяє [3].

Тому з огляду на зазначене, більшість українців погодиться, що з суржиком потрібно активно боротись. Для цього треба спочатку визначити причини його появи у повсякденному мовленні багатьох жителів нашої країни та встановити його особливості.

Не секрет, що за часи радянської влади пріритет надавався розвитку й функціонуванню російської мови, а національні мови всіх республік зазнавали утисків. На кінець 90-х років XX ст. ми мали практично зросійщені міста центру, сходу та півдня України. А село, намагаючись вирівнятися з містом, мовило суржиком. Тому покоління українців, які народилися за радянщини, мусили знати насамперед російську, а вже потім українську, яка для багатьох і не була вже рідною від народження.

Власне двомовність досить часто є причиною появи суржику. Людина може відмінювати слова однієї мови за правилами іншої, будувати речення та словосполучення, що суперечать моделям рідної мови, також може

вживати слова в нехарактерній для української мови граматичній формі. І саме це призводить до того, що особа стає носієм суржику.

Молодь, народжена у 80-90-х роках XX століття, на початку 20-х нового століття вже виховує власних дітей, навчаючи їх української. Але власне суржикове мовлення досить часто спричиняє таке ж мовлення і нащадків, які цілком віддзеркалюють батьків у всьому. Які особливості їхнього мовлення? Які шляхи його «українізації»?

Усе це й зумовлює актуальність дослідження та мотивує його **мету**: з'ясувати сутність суржику як субстандарного явища та його специфіку в мовленні підлітків.

Для дослідження теми було використано записи від учениці 5 класу (Дар'ї Попової), що проживає на Миколаївщині, де суржикізми досить поширені. Респондентці поставили декілька запитань, що стосуються повсякденного та шкільного життя:

–Чим ти любиш займатися? Твоє хобі?

Д.: *У меня є багато разних хобі, але найбільше мені нравіца спорт. Я очінь люблю грати у волейбол послє школи. Ще я люблю малювати у вільний час, у мене є багато разних фарб для цього. І ще я очінь люблю танцювати. Танцюю я совремєнні танці*.

– Які шкільні предмети тобі подобаються?

Д.: *Мені подобаються такі предмети, як фізкультура, українська мова та фізика. На фізкультурє весело, ми з однокласніками граєм в волейбол, баскетбол і футбол. Українська мова мені подобається тим, шо там дуже хороший вчитель і добре пояснює все, ще предмет цікавий і важливий. Фізика мені нравіца тим, шо я добре разбіраюсь в разних задачах, шо дає вчитель.*

– Чи ходиш ти на якісь додаткові заняття?

Д.: *Так, я ходю на танци і волейбол. На танцах у мєня багато друзів, з якими я очінь харашо провожу час. А волейбол – це додаткові заняття, шо відбуваються после школи. Ми там граєм по камандам і готовімся до разних сорєвнованій.*

– Які в тебе стосунки з однокласниками?

Д.: Ми в класі всі очінь хорошо дружим. Але не з всіма так харашо общаємся. После школи разом гуляємо в парку. Іногда наш класний керівник водить нас у кінотеатри, музеї та інші класні місця. Ми її очінь любім.

– Що б ти хотіла зробити після закінчення війни?

Д.: *Після закінчення війни я б хотіла разом з родітєлямі поїхати на море. Обично ми туди кожен рік їздили, а зараз не можемо. Кажуть, шо там зараз опасно і даже купатись не можна. Але я надіюсь, що скоро ця жахлива війна закінчиться і ми всі будемо добре жити.*

З відповідей дівчинки було виокремлено низку суржикізмів. Є багато «українізованих» росіянізмів (іменників: (на) *фізкультурє, однокласніками, танци*, (на) *танцах*, (по) *камандам, сорєвнованій, родітєлямі;* прикметників: *разних, совремєнні;* дієслів: *нравіца, разбіраюсь, готовімся, общаємся, любім, надіюсь;* займенник *мєня;* прислівники: *очінь, харашо, іногда, обично, опасно*; прийменник *послє*, частка *даже* та ін.). В окремих калькованих словах українські закінчення. Також спостерігається пом'якшення звуків, особливо «е» та «и».

Зрозуміло, що це явище, яке так негативно впливає на українську націю, здатні зупинити українськомовна освіта та засоби масової інформації.

Багато методистів шукають сьогодні ефективних методів навчання, спрямованих на покращення усного й писемного мовлення учнів. Зокрема, І. Хом'як вважає, що для успішного навчання дітей рідної мови необхідно проводити з ними бесіди про значущість рідного слова, співпрацювати з їхніми батьками, проводити просвітні заходи [5]. Учений стверджує, що педагогічний колектив загальноосвітнього закладу має протистояти вживанню школярами жаргонних, вульгарних слів, суржику і на уроці, і в позаурочний час, а батьки вдома мають дбати про чистоту усного розмовного мовлення. Важливо у школі грамотно оформляти плакати, стіннівки, оголошення, вести шкільну документацію [цит. за 4, с. 78].

Треба пам'ятати про чистоту нашої мови. Мовна культура є невід'ємною частиною суспільства. Щоб подолати суржикізми, українці повинні працювати над аналізом власного мовлення для виявлення цих слів. Ефективними є популяризація української мови, залучення суспільства до різних акцій та заходів, що мають на меті підвищення рівня її використання. Цей процес відбувається в сучасній Україні, що свідчить про те, що наша мова стає більш поширеною, витісняючи мову ворога. Проте тема функціонування суржику є досить актуальною і потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 229 с.

2. Суржик – мовна мішанина, мовна патологія чи норма? Звідки він у нас, яка його роль і як його подолати. URL: https://espreso.tv/article/2020/06/18/surzhyk_movna_mishanyna_movna_patologiya_chy_norma_zvidky_vin_u_nas_yaka_yogo_rol_i_yak_yogo_podolaty (дата звернення: 27.05.2023).

3. Томіленко Л. М. Суржик як об'єкт наукових досліджень і дискусій. *Мовознавство*. 2014. № 4. С. 69–80.

4. Хом 'як І. Формування мовної особистості в білінгвальному середовищі. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2010. № 22 (209). Ч. 2. С. 141.

Анастасія Дячок
Науковий керівник – О. А. Молодичук

КОЛЬОРАТИВИ В ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЛІНИ КОСТЕНКО (на матеріалі збірки «Ґіацинтове сонце»)

Постановка проблеми. У XXI сторіччі лінгвістичні наукові дослідження продовжують трактувати мову з точки зору антропоцентризму, тобто мовознавство спрямоване на аналіз людського мислення. Завдяки цьому принципу деталізується взаємозв'язок мови і особистості, усвідомлюється зміст мовного процесу та ролі в ньому людини як вербальної істоти.

Особливо цікавою для вивчення є художня мова, що демонструє авторський задум, відтворює культурне середовище митця, репрезентує індивідуальний письменницький стиль. Серед мовно-виражальних засобів, які вирізняють мову окремого митця з-поміж інших, є лексеми на позначення колірної гами. У поетичній мові назви кольорів вирізняються чисельністю, активною вживаністю, різноманітним семантичним наповненням та виконанням естетичної функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з найбільш талановитих постатей сучасної української літератури є Ліна Костенко, творчість якої неодноразово ставала об'єктом уваги науковців. Літературознавчий та мовознавчий аспект художніх праць поетеси вивчали Т. Коляда [3], В. Панченко [5], В. Саєнко [6], А. Сафонова [7], О. Таран [9], В. Шелест [10] та ін. Кольоративи в рідній мові досліджували Н. Адах [1], Г. Губарева [2], О. Крижанська [4], Л. Супрун [8] та ін.

Формулювання мети статті. Поезія Ліни Костенко привертала увагу багатьох учених-лінгвістів, однак поза увагою залишився аналіз лексем на позначення кольорів, які вжиті авторкою в поетичному мовленні збірки «Ґіацинтове сонце», що з'явилася в 2010 році. Незвичність цієї збірки в тому, що це поезії, які вже стали піснями виконавиці Ольги Богомолець. Сучасність, нестандартність та креативність поетичної збірки спонукає до її детального різновекторного аналізу, що й зумовило актуальність статті.

Метою дослідження є виявлення специфіки кольоративів у поетичній картині світу Ліни Костенко. Досягнення мети вимагає розв'язання низки завдань: виявити лексеми із колірним компонентом у віршах поетеси, проаналізувати змістове та естетичне наповнення таких найменувань, визначити найбільш продуктивні з них.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній українській мові лексеми на найменування кольорів є чисельними та різноманітними. Художня авторська мова збагачена традиційними та індивідуальними

трактуваннями значення тієї чи іншої барви й насичена особистими асоціаціями.

У поезіях Ліни Костенко вживаються лексеми з демонстрацією традиційних колірних уявлень, тобто з прямим номінативним значенням, зокрема, на позначення білого: *Зверни додому з* ***білої*** *доріжки* (1, с. 63); сірого: *Із правдою розлучені слова / кудись біжать по* ***сірому*** *перону* (1, с. 59); синього: *О* ***синій*** *день!* (1, с. 18); жовтого: *Тихо спустились на* ***жовту*** *глицю* (1, с. 55) та інших.

Оцінка голубого кольору проявляється в позитивній характеристиці явища природи – дощу, що асоціюється з особистими переживаннями: ***Голубими*** *дощами сто раз над тобою заплачу* (1, с. 17). Дощ у поетеси – це своєрідний етап очищення природи, очищення думок і душі, демонстрація бажання захистити, допомогти, відвернути від невдач та біди. Дощ – це надія на майбутнє.

У поезії Л. Костенко лексика на означення кольору відіграє не так стилістичну, як більш естетичну функцію. Поетеса використовує несподівані поєднання рожевого та синього кольорів, унаслідок чого перед очима читача постають осінні квіткові пейзажі, що мимоволі захоплюють спокоєм та дивовижною красою: *Двори стоять у хуртовині айстр // Яка* ***рожева*** *й* ***синя*** *хуртовина!* (1, с. 30).

Традиційністю відзначаються в поетичній практиці Л. Костенко кольоративи на позначення білого: *Цей* ***білий*** *світ – березова кора, / по* ***білим*** *дням побілена десь звідтам* (1, с. 25). Білі дні асоціюються із чистотою, відродженням та відновленням спокою в душі людини. Як завжди, білий також трактується як невинність: *В дні, прожиті печально і просто, / все було як незайманий сніг* (1, с. 19). А ще – очищенням від усього лихого: *…коли я захлиналась лихом, / що душа між люди виходила / забинтована* ***білим*** *сміхом* (1, с. 45).

Вживання лексеми із колірним компонентом *зелений* здебільшого використовується в поезіях для створення портретних характеристик і пейзажів. Однак, поетеса творчо підходить до цієї теми, і новацією є словосполучення *птиці* ***зелені*** (1, с. 55), що символізує волю, незалежність, здійснення усіх людських мрій, адже вони *рвонулися вгору* (1, с. 55).

Синій колір традиційно символізує природу – небо, річку, простір. У Л. Костенко синім є день. Повтори такого словосполучення створюють атмосферу святковості, піднесеності та важливості описуваної події: *О* ***синій*** *день, о* ***синій*** *день, о* ***синій****!* (1, с. 18).

У семантиці нетипових кольорів, вживаних поетесою, поряд із вказівкою на колір, зокрема, бузковий, присутні легкий смуток та певне розчарування: *Поезія згубила камертон / Перецвілась,* ***бузкова*** *і казкова* (1, с. 59).

Сизий колір – у першому випадку трактується традиційно: *Крилами били, / пера губили, / голови* ***сизі*** */ низько хилили* (1, с. 55); у другому – метафора демонструє стан природи, вказуючи на сизий вечір, одночасно передаючи людські почуття – закоханість: *В пустелі* ***сизих*** *вечорів, / в полях безмежних проти неба / о, скільки слів / і скільки снів / мені наснилося про тебе!* (1, с. 49).

Сивий колір волосся вказує на вік та можливість підвести певні підсумки життя: *Коли буду я навіть* ***сивою****, / і життя має піде мрякою, / я для тебе буду красивою, / а для когось, може, ніякою* (1, с. 45).

Лексема *пурпуровий* у художньому мовленні має традиційно-символічне звучання, позначаючи колір заходу сонця чи одягу. У мовотворчості поетеси такий колір плаща демонструє злість та ненависть: *Я одягаю* ***пурпуровий*** *плащ / Бики вже люттю наливають очі* (1, с. 61).

В аналізованих поезіях вживаються кольоративи, побудовані на основі прямої асоціації із золотом та сріблом: *Та на зорі / в* ***золотаву*** *пору* (1, с. 55); *І келихи* ***срібні****, і чаші, / що йшли по кругу колись, / покрилися порохом часу* (1, с. 54); *…і* ***срібен*** *дощик йти не перестане* (1, с. 39).

Особливою експресивністю вирізняються лексеми, де колір зрозумілий зі змістового навантаження: *…розпались намиста разки, / що їх одягнули /* ***смагляві*** *юні жінки* (1, с. 54). Лексема *смагляві* вказує на відпочинок, молодість, веселість та безтурботність.

Цікавими є кольори, що постають через асоціації, наприклад, із жовто-золотою осінню: *Осінній день березами почавсь* (1, с. 65); *Не моя провина – то музика нагадує про Вас, / то раптом ця осіння хуртовина* (1, с. 30); *Осінній день, осінній день, осінній!* (1, с. 18).

Особливої уваги заслуговує неологізм, що вживається в назві поетичної збірки – «Ґіацинтове сонце», що вказує не лише на колір дорогоцінного каміння, а й презентує важливість цього віршовано-музичного зібрання творів в поетичному доробку поетеси: *Ґіацинтовим сонцем сто раз над тобою зійду* (1, с. 17).

Чорний колір Ліна Костенко вживає рідко, виключно для підкреслення трагічності буття людини чи її стану, однак має оптимістичний характер та віру в щасливе майбутнє, що написане на долі людини: ***Чорний*** *сон віків не збудеться // що мине а що й забудеться // що засне, а що й розбудиться //* ***Чорний*** *сон віків не збудеться* (1, с. 57).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Лексеми із колірним компонентом є своєрідною візитівкою індивідуального стилю Ліни Костенко. Завдяки кольороназвам читачеві передається не лише детальний опис природи, а й стан людської душі, переживання, емоції та почуття. Поетеса активно вживає лексеми на

позначення традиційної кольорової гами, однак чисельними у творчому доробку є індивідуальні авторські найменування.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення епітетів у поетичній спадщині Л. Костенко.

ДЖЕРЕЛО

1. Костенко Л. Ґіацинтове сонце : поезії. Київ : Либідь, 2010. 168 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адах Н. А. Семантика індивідуально-авторських кольороназв у поетичній мові В. Барки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія : Філологічна. 2008. Вип. 10. С. 3–10.

2. Губарева Г. А. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 18 с.

3. Коляда Т. Ф. Інтенсіональний світ поезії Ліни Костенко. Одеса : ОКФА, 1999. 112 с.

4. Крижанська О. Яким буває червоне? (Синонімічні кольороназви в українській мові). *Урок української.* 2001. № 2 (24). С. 22–24.

5. Панченко В. Без згоди і без відома поетеси… (про збірки Ліни Костенко «Поезії»). *Слово і час.* 2010. № 3. С. 67–69.

6. Саєнко В. П. Творчість Ліни Костенко у жанрологічному вимірі. *Проблеми сучасного літературознавства.* 2002. № 11. С. 196–219.

7. Сафонова А. Особливості поетичного стилю Ліни Костенко. *Дивослово*. 2002. № 3. С. 30–32.

8. Супрун Л. О. Семантика і прагматика назв кольорів в українському романному тексті середини – другої половини XX ст. : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2009. 21 с.

9. Таран О. Поетика печалі в художньому світі Ліни Костенко. *Українська мова та література.* 2004. Ч. 15. С. 19–23.

10. Шелест В. Образні асоціації в поезії Ліни Костенко. *Дивослово.* 1994. № 2. С. 11–15.

Марина Зарудняк, О. В. Дуденко

СУРЖИК В УСНОМУ МОВЛЕННІ УМАНЦІВ

Усне мовлення українців хибує субстандартною лексикою. Особливо це помітно в мовленні осіб середнього віку, яким довелося жити за радянських часів і зазнати зросійщення. Зараз, особливо після початку російської агресії, відчувається тенденція повернення до всього українського, проте усне мовлення потребує подальшого «зцілення».

Нас зацікавив усний дискурс уманців середнього віку. Якою мірою в ньому представлено суржик? Які його особливості?

Словник української мови визначає ***суржик*** як двозначне слово. Перше значення: суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін., друге значення: суржик – це елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова (СУМ, 9, с. 854). Останнім часом поняття «суржик» у вітчизняній лінгвістиці позначає власне мішанину слів із двох мов, української та російської [5]. Така суміш негативно впливає як на слухача, його сприймання чужого мовлення, так і на саму мову, дотримання її норм, культури мовлення.

В українському мовному просторі суржик виник як наслідок колоніальної, загарбницької політики Російської імперії (що згодом переросла в СРСР та трансформувалась у Російську Федерацію). Унаслідок насаджування російської мови значна частина України, особливо схід та південь, русифікувалися, тому переважна більшість населення в побуті, а до утвердження закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [2] і в державних установах послуговувалась російською мовою. Центральні регіони менше підлягали згубному впливу, проте уникнути його не вдалось, тому суржик проник в усне мовлення і тут.

Уманщина географічно розміщена в центрі України. Тому нас зацікавило усне мовлення уманців, яким за 35 років. Якою мірою воно суржикізоване? Які лексеми та граматичні форми не є притаманними літературному мовленню? Пошук відповіді на поставлені питання і став метою розвідки.

Пропонуємо запис мовлення респондентки З., 1984 р. н. (39 років), що проживає в смт. Бабанка Уманського району, має середню спеціальну освіту.

Інтерв'юер: *Привіт, як справи?*

Респондентка: *Прівєт. Та їздила сьогодні на базар, купити розсади. Позаглядала на вазони, там була петунійка маленька. Одинадцять гривень тіки, о, то тоже взяла. Зашла ше в магазін глянути на мєбель. Шкафа непогана така була, прям добре здєлана. Можна на слєдущий місяць взяти,*

поставимо в малу комнату. Вона світленька, так гарно підійде! Там ше крєсло одне гарненьке було, але то вже потом колись. Нам хотя би шкафу ту взяти та й вже було б добре. Треба шоб ти зі мною сходила і сказала, як тобі. Там ше женщіна така хароша була, всьо гарно розказала: і з чого воно, і як довго роблять, і можна другий якийсь цвєт вибрати, кароче, розбирається. Бо я спочатку так порозглядала, потом питаю: «Може шось посовєтуєте?», а вона бігенько: «Да, канєшно». Як достала журналів з тою мебєлью! Очі просто розбігаються, але ціни – це кашмар. Ну вона сказала, шо це послєдня шкафа така, то може оддати дешевше. Вона поки дорозказала, я вже переживала, шо автобус без мене уїде. Нада буде зразу вєшалку нову взяти, бо та геть страшна.

І.: *Так, треба буде. Та сходимо якось на вихідних. А як там Денис?*

Р.: *Прийшов оно зі школи, отдихає. Йшов, а там знов вєтєрінара корова, та боявся іти, пришлось йому навстрєчу виходити. Вже задовбала та їхня корова, треба якось сказати, шоб перестали там впинати! Дала йому рано пядесят гривень, ну, шоб дитина купила шось на обід, а то кажний шось бере собі, шоб він не був, як біла ворона, там. А він прийшов додому, дивлюсь, достає з рюкзака пакєтік, кажу: «А шо це в тебе там?». І шо ти думаєш? Він купив додому лімон.*

І.: *Хазяїн росте, що тут скажеш!*

Р.: *Да, шось недоробив домашнє сьогодні, получив виговор від Олега Олексійовича. Зошит з англійської забув, вспомнив вже в школі про нього. Нада трохи прослідити за цим, бо то ж не діло. Які він тоді оцінки буде мати? Ну я з ним вже пізніше поговорю. А то пока ходить довольний. Якшо все буде добре, то на виходні папа приїде. Зараз, пожди трохи. Дініс, тобі чай робити? Так от. Та й папа вговарює начальство, бо на паску ж його мали отпустити, але не вишло, то може зараз пустять. Ну побачим. Будем з ним вечері общатися, та й він вже скаже точно, получиться чи нє. Бо там один начальнік може ше возмущатись трохи, але папа тож нашов як викрутитись, він в того, шо старше, проситься.*

Це невеликий фрагмент діалогу, записаний дослівно, зі збереженням авторської вимови лексем і граматичних форм. Проведений його аналіз дозволяє висновкувати: суржикізми зафіксовано на різних мовних рівнях – фонетичному, лексичному, граматичному.

Збережена фонетична вимова лексем-росіянізмів, серед яких – *прівєт, магазін, мєбель, слєдущий, женщіна, всьо, цвєт, кароче, посовєтуєте, да, канєшно, кашмар, послєдня, нада, вєшалка, отдихає, вєтєрінара, навстрєчу, пакєтік, лімон, папа, Дініс, получиться, начальнік, старше* та ін.

Частина слів є мовними покручами: утворилися з морфем двох мов, наприклад, кореневої російської, а суфіксів і флексій – власне українських.

Для прикладу: *кажний* – перша частина каж- походить від російського «каждый», а друга -ний від українського «кожний»; *шкафа* – шка- з'явилось із російського «шкаф» і -фа з українського «шафа»; *пожди* – по- від рос. «подожди» та укр. -жди від «зажди»; *уїде* – у- так само взяте з рос. «уедет», і укр. -їде.

Українські флексії в калькованих рос. лексемах *возмущатись, вспомнив, общатися, отдихати, получиться, виходний, вговарює*.

Таким чином, можемо зробити висновок: суржик панує і в мовленні людей середнього віку Уманщини. Це негативне мовне явище, тому ми повинні позбуватись його, дбати про чистоту власного мовлення, адже, позбувшись домішок чужої мови, ми зможемо краще розвивати власну, українську. На цьому наголошують і мовознавці, і методисти, наприклад: «Не варто, почувши суржик, вважати, що це нормально, варто викорінювати його з мови, починаючи із себе» [1, с. 532]. Ми повністю підтримуємо таке твердження. Починаймо із себе!

ДЖЕРЕЛО

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаренкова Н. В., Нестеренко А. К. Суржик як проблема сучасної української мови. *Медицина третього тисячоліття* : збірник тез міжвузівської конференції молодих вчених та студентів, Харків, 16–17 січня 2017 р. / Міністерство охорони здоров'я України, Харківський національний медичний університет. Харків, 2017. С. 531–532.

2. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2019, № 21, с. 81.

3. Ізмайлова А. Суржик і культура мовлення. 9 листопада – день української писемності та мови. URL: https://kpi.ua/surzhik

4. Клярська Г. Ю., Тарасенко О. Д. Суржик – проблема українського суспільства та мовлення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. – 2019. № 38, Т. 3. С. 80–82.

5. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2019. 229 с.

В. Король, В. О. Шиманська

ОНОМАСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

Науковий інтерес до поняття «текст» як окремого феномена значно посилився ще в середині минулого століття, хоч і виник віддавна. Як зазначено в енциклопедії «Українська мова», «текст (від лат. textum – зв'язок, поєднання, тканина) – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлювань, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематичною і сюжетною заданістю» [1, с. 679].

Таке тлумачення тексту не є однозначним та таким, що задовольняє всіх мовознавців, які спрямовували свій науковий погляд на описуване явище. Розбіжність кутів розгляду, розуміння та формулювання цієї дефініції чітко пояснюють О. Селіванова та Т. Радзієвська, чиї міркування зводяться до появи багатьох множинностей формально-структурних моделей та їхніх абсолютизацій, стилістичного розгалуження, наявності різних за своєю природою підходів до вивчення тексту [4, с. 27; 3, с. 4].

Довготривалий і багатоаспектний пошук чіткого визначення поняття «текст» не забезпечив єдності поглядів лінгвістів на нього, оскільки воно є багатоаспектним й багатовимірним, а тому проблема неподільності й цілісності усвідомлення комплексного підходу до цієї дефініції залишається актуальною й донині.

Виходячи з міркувань учених з приводу, ЩО може бути текстом, можна говорити про те, що такою одиницею можна вважати таку, яка спроможна надати достатню інформацію реципієнту для усвідомлення переданої думки, розуміння змісту повідомлення. З таких міркувань випливає, що і словосполучення, окремі речення різної структури, безумовно, утворюють «текст», якщо він має внутрішню організацію та структурованість.

На нашу думку, навіть слово-текст не може існувати ізольовано від інших складників, завжди усі компоненти не уникатимуть комбінацій та обертонів, а слово в тексті не виступатиме повноцінним комунікантом, а нестиме певну функцію.

Кожен текст є особливим з погляду настанови, мети, організації та функціонування мовних одиниць. Рекламний текст не становить винятку, а навпаки, має досить багату специфіку. Необхідно зауважити, що поняття «рекламний текст» так само теж не має остаточного визначення, як і донині не встановлено жанрові його різновиди [2, с. 50].

Первинна природа рекламного тексту полягає у тому, що він належить до царини масмедійної комунікації, а тому основною метою такого тексту має бути вплив на свідомість комунікантів, формування суспільної взаємодії та, зрештою, виконання волюнтативної функції.

Останні десятиліття позначені вибуховим зростанням продукції, яку необхідно продати для збільшення прибутку компаній-виробників, тому зросла гостра необхідність у розширенні інструментарію реалізації збуту продуктів матеріальної культури. Потужним інструментом такої стратегії стала реклама різних типів, особливо у всесвітній павутині Інтернет. Саме інтернетна реклама позначена зміною функціонального вектора: від поінформованості до сугестивності.

Ефективність реклами, її різновиди, лінгвістичні особливості створення рекламних текстів та слоганів і структуру вербального компонента розглянуто у праці А. Сидорчук [5].

Загальновідомим є той факт, що будь-який онім, потрапляючи у текст, отримує не лише естетичне чи культурологічне навантаження, а й соціальне. Власна назва є маркером соціального життя суспільства, виразником його розвитку, культури, еволюції самої мови, її динаміки. Онім у рекламі стає не лише матеріалом побудови текстової тканини, а естетично, культурологічно, етнолінгвістично вмотивованою одиницею.

Нами розглядалися тексти і слогани, які рекламували будь-який товар і які містили різні класи власних назв.

Метою розвідки стало дослідити частотність функціонування онімів різних класів у рекламних текстах. Нами було проаналізовано найпопулярніші рекламні сайти, які лідирують у пошуковій системі.

Загальновизнаною є думка, що антропоніми є ядром ономастичного простору. Рекламний текст не становить винятку, оскільки автори часто вдаються до введення у нього антропонімів з метою посилення значущості, привабливості, необхідності придбання саме цього товару, апелюючи до адресата тим, що людина-символ, всесвітньовідома та авторитетна, користується саме цим продуктом. Прикладами таких текстів можуть слугувати такі: *Від наших макаронів не гладшають, їх зможе куштувати сам* ***Паваротті*** [2]; *Чемпіони п'ють відповідально.* ***Рафаель Надаль****: «Я намагаюся перемогти всіх у тенісі, а не у випивці*» [2]. Різні антропонімійні моделі текстів пояснюються орієнтацією на більшу аудиторію, щоб привернути увагу якомога більшої чисельності користувачів сайту і домогтися вищих продажів своєї продукції.

Уведення до тексту власних імен відомих людей викликає неабияку емоційну реакцію у реципієнтів, бо думки і вподобання людини-легенди для пересічного споживача є беззаперечною запорукою успіху і вдалого життя.

Приблизно такі ж емоції і цілі реалізують також ергоніми. Безперечно, компанії з виробництва тієї чи іншої продукції жорстко конкурують на ринку, тому вдаються до уведення у рекламні тексти онімів, найбільш соціально значущих у певний часовий відрізок. Наприклад: *Це прямий ефір чи це* ***Memorex****?* [2]; *Чи були у* ***Levi's*** *скрутні часи?* [2]; *І* ***Кензо*** *створив людину* [3].

Топоніми (разом з антропонімами), як відомо, посідають найзначущіше місце в ономастичному просторі будь-якої мови, причому мають не лише символічне, а й концептуальне значення, оскільки є репрезентантами етнолінгвістичного тла мови. Саме топоніми можуть посилювати сугестивну функцію не лише у представників окремого народу (ті локального значення власні назви, які мають знаковість для певних націй), а й у всього людства (загальна знаковість). До загальносугестивних, на наш погляд, можна віднести такі: *Компанія Лондон Економікс – провідний лідер економіки в* ***Європі.*** *У нас налічується понад 90 людей у* ***Лондоні, Мадриді, Токіо, Бостоні****, та це ще тільки початок. Нашими клієнтами є потужні компанії та міжнародні організації* [5]; *Найбільше в* ***Техасі.*** *Найкраще в Додж* [1]; *Ризик є тільки один – не захочете поїхати з* ***Колумбії*** [5]. Серед локально знакових топонімів нами зафіксовано лише один приклад рекламного слогану політичного спрямування, причому в комбінації із загальновідомими: *Заволодій* ***Уолл-Стріт****! Заволодій вулицями! Заволодій містом! Заволодій Америкою! Об'єднаємось! Нас уже 99%* [7].

Найбільшу групу за чисельністю становлять ті рекламні тексти, які містять власні назви на позначення продуктів виробництва. Серед таких слоганів фіксуються ті, які пропонують споживачеві різні матеріальні продукти: від годинників і парфумно-косметичних засобів, спортивного одягу до марок автомобілів. Причому, деякі тексти містять не лише один клас онімів для посилення й загострення сугестії, а також оніми відапелятивні. Наприклад: *Якщо парфуми Obsession (Одержимість) від Келвін Кляйн причина вашої Одержимості, то наше зізнання вас точно вразить!* [2]; ***Rolex*** *створені виключно для величі* [2]; *Купуйте улюблений автомобіль* ***Mazda*** *та гарантовано отримайте пакет аксесуарів!* [1]; *Toyota Camry має очі, яких немає у тебе* [1]; *Новий* ***Citroen.*** *Сильна машина із розумом* [1]; ***Volvo*** *– твій найкрасивіший захисник* [1]; *Новий* ***Lexus.*** *Потужне гарчання революційного двигуна* [1]; *Кросівки* ***Adidas****. Управління стихією* [4]; *Ніколи не мерзніть. Зимові куртки* ***Nike*** *зігріють вас та не дозволять промокнути* [2]; *Мільйони дівчат у всьому світі хотіли б мати таке ж взуття, як і у неї, але вона хоче мати тільки взуття від* ***Reebok*** [2].

Отже, ономастичний простір рекламних текстів надзвичайно строкатий, гнучкий та багатий. Особливість функціонування пропріативів

у текстах реклами полягає насамперед у посиленні маніпулювання свідомістю споживачів, впливу на сугестивні відчуття людини, переконання в правильності вибору рекламованої продукції шляхом залучення до маніпулятивних технік імен всесвітньовідомих людей. Розуміння онімів як системи тактики впливу уможливлює простежити сугестивно-когнітивну залежність.

ДЖЕРЕЛА

1. Car slogans. URL: https://www.advergize.com/slogans-list/car-slogans/
2. Catchy Slogans on Trees. URL: https://sloganshub.org/
3. Gillette. URL: https://gillette.com/en-us/about/the-best-men-can-be
4. Lewis Silkin: Adslogan. URL: http://www.adslogans.co.uk/ans/creslo02.html
5. Quiz – 6 TV Adverts – Answers. URL: http://www.scopper.co.uk/quiz/quiz6ans.html
6. The Guardian. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/jan/28/do-you-drink-bottled-water-read-this
7. Tripwire Magazine: Examples of Catchy and Creative Slogans. URL: https://www.tripwiremagazine.com/50-examples-ofcatchy-and-creative-slogans/

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Текст. *Українська мова*: Енциклопедія [Електронний ресурс]. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 679. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm//
2. Данилюк Н. О., Особливості рекламного тексту в сучасних українських засобах масової інформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 38. Т. 3. С. 48–53.
3. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації. Київ: Вид-во АН України, 1993. 193 с.
4. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. Киев. Брама, Изд. Вовчок О. Ю., 2004. 336 с.
5. Сидорчук А. В. Лексико-стилістичні та функціональні аспекти перекладу англомовних рекламних текстів. Хмельницький, 2021. 101 с. URL: http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/11589

Анастасія Потужна
Науковий керівник – ***О. В. Дуденко***

СУРЖИК У МОВЛЕННІ МИКОЛАЇВЦІВ

У сучасній лінгвістиці спостерігається посилена увага науковців до проблеми широкого використання суржику в мовленні українців. Суржикізація їх – це наслідок того, що впродовж майже трьох століть українську мову викорінювали, натомість проводили тотальну русифікацію у всіх сферах людської діяльності. Спочатку Російська імперія, що панувала на українських землях із вісімнадцятого століття до 1917 р., потім більшовики та комуністи, які в Радянській Україні просували саме російську мову як мову міжнаціонального спілкування. Унаслідок цього відбулося змішування української та російської мов, що й призвело до виникнення такого явища, як суржик.

Тлумачний словник української мови фіксує декілька значень суржику: 1. «Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші; 2. (перен., розм.) Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова» (СУМ, 9, с. 854). Мовна мішанина належить до специфічної форми побутування мови в Україні і досі, і йдеться власне про українсько-російський феномен.

Суржик зараз досить поширений в мовленні саме людей середнього віку. Вони зростали в часи СРСР, більшість із них навчалися в російськомовних школах та в повсякденному житті тривалий час використовували виключно російську мову. Якщо в писемному мовленні кожен із них дотримується літературних норм української мови, то під час живого спілкування вони роблять велику кількість помилок. Спілкування суржиком значно спотворює інформацію, оскільки мовець у цьому випадку може вживати слово в лише йому відомому значенні та ще й у формі, яка не відповідає загальноприйнятим граматичним нормам [2].

В українській лінгвістиці достатньо досліджень, що присвячені суржику. Наприклад, Л. Томіленко розглядала ознаки суржикового мовлення, проблеми змішаного українсько-російського мовлення і проаналізувала погляди вчених на суржик [9]. І. Брага здійснила аналіз різноманітних підходів до вивчення суржику в контексті соціолінгвістики [1]. Г. Клярська та О. Тарасенко провели опитування серед студентів, наголошуючи на тому, що проблема використання суржику існує в суспільстві, водночас запропонували шляхи її подолання [3]. Надзвичайно ґрунтовною є праця О. Тараненка, у якій розглядаються основні проблеми та дискусійні моменти в оцінюванні явища українсько-російського

змішування в умовах сучасної України [8]. У праці «Суржик: між мовою і язиком» Л. Масенко висвітлила історію виникнення й особливості сучасного побутування суржику [4].

Однак цікавим є і регіональний, і віковий аспекти дослідження цього мовного явища. Так, наприклад, ще не було досліджено сучасне розмовне мовлення миколаївців середнього віку.

Тому **мета** пропонованого дослідження – виявити та проаналізувати суржикізми в сучасному розмовному мовленні миколаївців середніх літ.

Народившись на Миколаївщині, де десятки років російською мовою послуговувалася більша частина населення, я неодноразово ставала свідком ситуацій, коли люди просто не розуміли українських лексем.

Доволі часто відбувається помилкове трактування понять *«русизми» та «росіянізми»,* тому надзвичайно важливо їх розрізняти. Русизми – це слова або конструкції, що прийшли до нас з Русі (зазвичай вони зустрічаються рідко і поділяються на історизми та архаїзми). А росіянізми – це слова або конструкції, що прийшли до нас із Росії. Варто зауважити, що багато слів, які ми вважаємо росіянізмами, насправді є українізмами в російській мові [10].

Наведемо окремі діалоги, записані дома від миколаївців, у яких можна спостерігати велику кількість суржикізмів.

– В мене перець зійшов горький.

– Горький…треба таке. Ну, я може на базарі куплю. А це він [перець] в мисках…його вже можна в землю садити.

– Та ну, ще заранне.

– Та чого, на цій неділі ще да, а на следующій можна… Я там тикнула його, а з нього нічого не було, він і не цвів…

У поданому фрагменті спостерігається вживання росіянізмів замість нормативних українських відповідників. Так, лексема *«горький»* вживається замість слова *«гіркий»*. Стверджувальне слово «так» надзвичайно рідко використовується миколаївцями, замість нього вживається російське слово «да». На зразок російських слів *«заранее»* та *«следующая»* вживаються адаптовані форми слів *«заранне», «следующа»*. Саме такі адаптовані форми вказують на те, що відбувалася русифікація населення, адже люди адаптували російські слова за зразком українських.

Варто зауважити, що українська мова зазнавала впливу багатьох інших мов: польської, турецької, німецької тощо. Втім, нічого страшного в цьому немає. Навпаки, подібним чином будь-яка мова збагачується, але заміна величезної кількості українських слів російськими призвела до суттєвого порушення мовного коду нації [5]. Унаслідок впливу російської мови українська втратила велику кількість слів, які просто вийшли з вжитку.

Радянська влада прагнула наблизити українські слова до російської вимови. Пропонуємо вам розглянути ще один уривок з розмови:

– Ти в шапкі?

– Та шо, оце вітер такий, куди ще ці шапки знімати. Уже так привикли в цих шапках, ще будем ходити до мая місяця.

Відсутність чергування приголосних к – ц спостерігається у виразі *«в шапкі»*, вжитого на зразок російського *«в шапке».* Варто зазначити, що в українській мові правильне вживання *«в шапці»,* тому що в місцевому відмінку однини іменників жіночого роду відбувається чергування твердої задньоязикової із середньоязиковим м'яким свистячим: ІкІ – Іц'І (або ІІ палаталізація). У російській мові наслідки ІІ палаталізації майже не збереглися [11].

Серед мовознавців досі існує дискусія стосовно походження частинки *що*. У сучасній українській літературній мові слово *що* закріплене саме в такій формі. Його фонетичний варіант *шо* варто розглядати як елемент загальнонаціональної розмовної мови, це наддіалектна форма, оскільки властива багатьом мовним середовищам і не обмежена конкретним діалектом. Хоча деякі мовознавці й пропонують розглядати *шо* як усний варіант літературної форми, проте цю думку не підтримали інші вчені [6]. У цьому дослідженні ми не будемо розглядати *що* та його розмовний варіант *шо* – як суржик. Також варто зауважити, що в поданому тексті є слово «май», що в українській мові має відповідник «травень». На жаль, більшість людей продовжуються використовувати у своєму мовленні найменування місяців року російською, а не рідною мовою. Застережемо і від плеоназму, засвідченого вище (*мая місяця*), де останнє слово зайве.

Доволі часто в мовленні людей можна зустріти неправильно утворені форми найвищого ступеня порівняння прикметників:

– Робила я огірки за тим рецептом.

– Самий луччий рецепт це той, шо я тобі давала.

– Та я вже поняла. Тепер всігда буду тебе слухати.

Творення найвищої форми відбувається за зразком російської мови – *«самый лучший».* Ця помилка є найбільш поширена не тільки в розмовному мовленні, а й часто зустрічається при написанні оголошень, творів чи інтернет-статей. Варто позбуватися цього вислову, натомість уживати український відповідник – *«найкращий».*

У поданій розмові використовується слово *«поняла»*, що є «українізованою» формою російського дієслова *«поняла»,* хоча правильно використовувати лексему – *«зрозуміла»*. Лексема «*всігда»* вживається на зразок російського слова *«всегда»,* що вказує на будь-який час, постійність замість українського прислівника *«завжди».*

Сьогодні в мовленні українців надзвичайно велика кількість росіянізмів:

– Завтра йду пострижуся.

– Та шо тобі там стригтися…

– Да канєшно…диви.

Так, лексема *«канєшно»* вживається замість нормативних українських відповідників *«звісно», «звичайно».*

Спілкуючись із миколаївцями в магазині, під час купівлі звичайних продуктів, можна помітити велику кількість лексем із російської мови:

– Здрасте! Дайте мені отой хлеб.

– Вам який? Різаний чи обичний?

– Давайте різаний. Скільки з мене?

– Двадцать пять гривнів.

Так, в поданому тексті можна побачити вживання привітання *«Здрасте!»* на зразок російського *«Здравствуйте!»*. Варто зауважити, що в українській мові є лексеми *«здрастуй», «здрастувати»,* що вживаються у значенні бути здоровим, а також може вживатися й для привітання. Якщо звернутися до словника, то ми можемо побачити, що подані вирази у вигляді стійких словосполучень використовуються для вітання під час зустрічі, наприклад: *«Здрастуйте вам у хату»* (СУМ, 3, с. 549). Доцільніше під час привітання використовувати літературні відповідники *«Доброго ранку!», «Добрий день / вечір!».*

Також у цьому фрагменті можна побачити вживання російської лексеми *«хлеб»* на позначення харчового продукту, виготовленого з борошна, замість українських відповідників *«хліб», «паляниця».*

У цьому тексті спостерігається вживання російський слів, наприклад, *«обичний»* вживається замість українського відповідника *«звичайний».*

Варто звернути увагу на числівники, адже їхнє вживання викликає найбільші проблеми в будь-якої вікової категорії мовців. У цьому фрагменті розмови можна помітити вживання російського числівника *«двадцать пять»* замість українського відповідника *«двадцять п'ять».* Типовою помилкою в мовленні людей є відмінювання грошової одиниці. Так, під час оголошення ціни помилково використовують в родовому відмінку множини лексему *«гривнів»,* але єдиним правильним варіантом є слово *«гривень».* Така помилка є надзвичайно поширеною і, напевно, головною причиною її є те, що тривалий час населення України послуговувалися іншою грошовою одиницею, а саме *рублями.* Деякі люди середнього та старшого віку досі продовжують використовувати у своєму мовленні *«рублі»* замість *«гривень»,* наприклад: *Я купила гречку всього за 30 рублів. Ця сукня коштує недорого, всього 500 рублів.*

Однією з головних причин широкого використання суржику в мовленні є недоліки виховання. Коли батьки не приділяють належної уваги культурі свого мовлення, використовують російську лексику у своєму мовленні, таким чином сприяють тому, що дитина повторює і починає говорити так, як сприймає на слух, фактично спілкуватись суржиком [7].

Пропоную розглянути фрагмент розмови між членами сім'ї:

– *В мене шось желудок болить.*

– *Опять їла шо папало.*

– *Нє, мам.*

– *Випий таблетку і віддихни. В тебе шось случилося?*

– *Все нормально... Я просто ростроїлась…*

У поданій розмові є велика група лексики, що вживається за зразком російської: *«желудок»* замість *«шлунок»*; *«случилось»* замість дієслова *«сталося»*; *«ростроїлась»* замість відповідника *«засмутилася».* Доволі цікавим у поданій розмові є фразеологічний вираз *«шо попало»*, який вживається в значенні 'усе без винятку, абищо'.

Під час спілкування з рідними людьми кожен з нас перебуває в максимально комфортних умовах, тому не замислюється над тим, як говорить. Якщо більшість людей у сім'ї спілкується суржиком, то й інші члени (навіть за високого рівня володіння державною мовою) будуть використовувати суржик. Розглянемо ще один фрагмент розмови між членами однієї родини:

– *А де Сергій?*

– *Та він уїхав.*

– *Як уїхав? Давно? Я ж картошку в мундирах зварила, а він не поїв.*

– *Та він вроді поїв уже.*

У цьому тексті можемо помітити вживання лексеми *«уїхав»,* що є гібридом з російського дієслова *«уехал»* та українського суфікса минулого часу чол. роду.

Часом навіть вимова звичайних страв, які ми готуємо щодня, викликає труднощі. Так, словосполучення *«картошка в мундирах»* з'явилося під час буквального перекладу назви справи *«картошка в мундире»,* тому варто використовувати український відповідних *«картопля в лушпинні».* Також тут вживається росіянізм *«вроді»* замість українського відповідника *«наче».*

Спостерігаючи за спілкуванням між батьками та маленькими дітьми, можна помітити, що старші використовують велику кількість лексем з російської мови; наприклад: *Доню, не трогай цю палицю; Синку, досить, не ний! Не позорь мене!* Так, словосполучення *«не трогай», «не ний», «не позорь»* мають українські відповідники *«не чіпай», «не плач», «не сором»,*

де частки вказують на заперечення, а дієслова дають вказівку на дію, поведінку дитини.

У мовленні миколаївців середнього віку можна помітити велику кількість росіянізмів, що є негативним явищем. Кожному українцеві, незалежно від віку, потрібно дбати про культуру свого мовлення. Зараз, після початку російської війни, багато моїх земляків почали спілкуватися виключно українською мовою не тільки під час ділового спілкування, а й в буденному житті. Частка українськомовного населення, яке свідомо відмовляється від росіянізмів, з кожним днем збільшується, тому в майбутньому російська лексика і суржик, на щастя, можуть повністю зникнути з мовлення українців. Варто їм дбати про чистоту власного мовлення, вчити дітей української, а не мовного покручу – і суржику не буде місця в українському дискурсі.

ДЖЕРЕЛО

1. СУМ – Словник української мови: в 11 томах. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (Дата звернення: 09.06.2023)

ЛІТЕРАТУРА

1. Брага І. І. Суржик у соціолінгвістичному вимірі. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2012. № 1. С. 82–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2012_1_17

2. Ізмайлова А. Суржик і культура мовлення. 9 листопада – день української писемності та мови: сайт Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського». URL: https://kpi.ua/surzhik

3. Клярська Г. Ю., Тарасенко О. Д. Суржик – проблема українського суспільства та мовлення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2019. № 38 (3). С. 80 – 82.

4. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком: 2-ге вид., зі змінами і допов. Київ: Києво-Могилянська академія, 2019. 229 с.

5. Назаренко М. Суржик і чистота, або Чому це «відвратітєльно»: *УКРІНФОРМ*. Мультимедійна платформа іномовлення в Україні. Київ. 2022. URL: https://www.google.com/amp/s/www.ukrinform.ua/amp/rubric-society/3408444-surzik-i-cistota-abo-comu-ce-vidvratitelno.html

6. Скопенко О. Мовний блог: «Шо» - це суржик чи діалект? *BBC News Україна.* URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-58993894.amp

7. Суржик в мовленні людей: освітній сайт. *Українська Грамота*. URL: https://ukrgramota.kievpereklad.com.ua/surzhik/

8. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози. *Мовознавство.* 2008. № 1. С. 14–30.

9. Томіленко Л. М. Суржик як об’єкт наукових досліджень і дискусій. *Мовознавство.* 2014. № 4. С. 69 – 80.

10. Ульяненкова А. Русизми та росіянізми. Що це таке та чому важливо їх розрізняти. *Видавничий дім «ОГО».* 2022. URL: https://ij.ogo.ua/suzh/rusizmi-ta-rosiyanizmi-shho-tse-take-ta-chomu-vazhlivo-yih-rozriznyati/

11. Чергування приголосних. Палаталізації: сайт лекцій з лінгвістики. URL: http://linguistics-konspect.org/?content=5982

Алла Усатюк, О. В. Дуденко

ВАРВАРИЗМИ У РОМАНІ АРТЕМА ЧАПАЯ «ПОНАЇХАЛИ»

Сучасний світ активно інтегрується. Цілі країни, народи переплітаються тісними економічними, політичними, соціальними зв'язками. Не обходить боком цей процес і мови різних народів: вони теж інтегруються. Одним із виявів цього стає процес варваризації – коли іншомовні слова та вирази не набувають ознак загальновживаних, але потрапляють у мову, стають досить відомими багатьом і поширеними в ужитку.

Мовознавиця Ганна Воронич так визначає варваризм: «Варва́ризм (грец. βαρβαρισμός – чужоземець) – іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що не стали загальновживаними, не відповідають нормам даної мови, зберігаючи своє національно-конотативне забарвлення» [3]. Лінгвістка зазначає, що їх «уживають переважно в описах життя й побуту інших народів для відтворення місцевого колориту, назв чужих реалій, звичаїв, специфічних понять (*мадам, шериф, консьєрж, імпічмент, уїк-енд, салам, харакірі*), а також передаючи мовлення персонажа-іноземця» [там само].

Серед основних причин проникнення варваризмів у сферу спілкування називають: «зростання впливу ЗМІ на свідомість людей, послаблення вимог щодо викладу та оформлення публіцистичного тексту, появу Інтернету та нових технологій, бажання слідувати моді, поділ сфери семантичного впливу, дію принципу мовної економії, престижність та важливість іноземних мов, потребу в найменуванні нового об'єкта, необхідність поповнити експресивні засоби» тощо [4, с. 40].

Варваризми живуть не лише в усному мовленні, а й потрапляють у писемне мовлення, іноді в чужомовній графічній передачі. Іноді варваризми стають заголовками творів або ж вкраплюються у тексти.

Залежно від того, якого походження слово (зворот), розрізняють латинізми (з латинської), англіцизми (з англійської), галліцизми (з французької), германізми (з німецької), грецизми (з грецької), полонізми (з польської), росіянізми (з російської) та ін.

Через значну поширеність явища багато мовознавців досліджували варваризми у різних аспектах. Так, англіцизмам присвячували свої роботи Б. Ажнюк, Л. Архипенко, Я. Битківська, Д. Борис, К. Демченко, Є. Карпіловська, Н. Клименко., Т. Майструк, О. Мітчук. Германізми стали об'єктом дослідження у працях О. Горбача, В. Лопушанського, В. Скачкової, Д. Шелудька та ін. [4].

Особливо багато варваризмів у мові мігрантів. Оскільки роман Артема Чапая «Понаїхали» присвячений мігрантам – як українцям за кордоном, так і чужоземцям в Україні, – то й варваризми в ньому знайшли собі місце. На цьому зауважує соціолінгвістка С. Бибик: «Автор роману … загострює проблему варваризації української мови, мовомислення українців нашого часу, однією з причин яких є спорадичне заробітчанство» [2, с. 35].

Героям роману (кожному з подружжя Ткачуків із узагальнено-типового міста Білий Сад, їхньому сину Сергію) довелося працювати за кордоном тривалий час. Юрко Ткачук поїхав за довгим доларом у США; його дружина після неуспішної поїздки чоловіка наважилася їхати до Італії доглядачкою престарілих; дорослий син Сергій рушив на заробітки до Москви. І в кожній із країн вони перебували під впливом іншої, мажоритарної мови: англійської у США, італійської – в Італії, російської – у Москві. Тривале перебування за кордоном сприяло тому, що вони засвоювали окремі іншомовні слова, вислови і цитували їх мовою оригіналу за потреби. З мовою, як зазначає С. Бибик [2, с. 35], засвоювали і соціокультурні кліше, життєві сентенції. Наприклад, Юрко не раз повторював: «*Як мене навчили в Америці,* ***лет байгонз бі байгонз****. Що минуло, того не повернеш»* (1, с. 87).

Насамперед у романі привертають увагу англіцизми, бо поїздка Юрка до США передувала подорожам інших героїв. У тексті такі запозичення зустрічаються як в латинському написанні, так і кирилицею. Наприклад, назви вулиць, районів, певних локацій автор подає мовою оригіналу: *Юра перейшов по мосту над коліями по Північній Клеборн. Починався Дев'ятий округ.* ***Ninth Ward*** (1, с. 18); *В Аризоні стали на перепочинок посеред пустелі.* ***Rest area*** *на* ***хайвеї****. Туалет, лавочки. Дротяний паркан* (1, с. 66).

Проте частіше автор записує топоніми кирилицею, наприклад: *Коли Юра зійшов на* ***Лойола-авеню****, стартових грошей лишалося зовсім мало* (1, с. 17); *Юра дійшов до проспекту, який називався* ***Єлисейські поля****. Тільки англійською.* ***Еліжіен Філдс*** (1, с. 17); *Від Хьюстона нарешті прямо по* ***хайвею****. Юра збирався не спати, щоб не пропустити всі ці романтичні місця.* ***Західний Техас, Нью-Мехіко****. < …>* ***Блюз Бар. Конгрес Стріт. Вашингтон, Ді-Сі. Західний Техас. Нью-Мехіко. Аризона*** (1, с. 66).

Це стосується й італійської частини оповіді: *Петро довіз Олю в* ***Червію****, прямо до* ***віа Меркуріо****, де Оля мала провести наступний рік* (1, с. 71).

Цікаво, що автор завбачає можливе нерозуміння читачем іноземної, тому часто пропонує переклад для миттєвого розуміння написаного. Причому це найчастіше назви професій та різних занять. І це не дивно: оскільки роман присвячений мігрантам, то пошук роботи, виду занять є центральною темою. Види роботи називаються по-різному:

- англійською без перекладу: *Водій відкрив вікно й недбало показав три пальці. –* ***Sheetrock? Shingles? Concrete? –*** *допитувались робітники. –* ***Gutting****, – сказав водій* (1, с. 46); *Невдовзі Юра знав англійською десятки слів, які ніколи не знав рідною мовою. Він уже й раніше думав про* ***shingles*** *або* ***sheetrock****, не перекладаючи, а тепер подавав Баррі пилу* ***seesaw*** *чи пилу* ***square saw****, добре розрізняючи їх функції, але уявлення не маючи, як вони називаються по-нашому.* ***Pliers, pop my line, tar paper, two two by fours*** (1, с. 55);

- англійською з поясненнями: ***Дормен****, смішне слово. Як це по-нашому? Не викидайло ж: перш ніж викинути, він тебе запросить. Ха.* Doorman. ***Дверняк*** (1, с. 29); *Юра сподівався влаштуватись на* ***roofing****, крити дахи* (1, с. 30); *Повертаючись із Блюз Бару, Юра спав кілька годин, а тоді вставав прибирати порожні будинки, знищені повінню. Процедура називалася* ***gutting****, від слова* gut*, кишка, і справді нагадувала чищення кишок зсередини* (1, с. 79); *Юра тепер став* ***carpenter's helper****, помічник теслі* (1, с. 113); *Бруна привезла матері кросівки та дві палки, схожі на лижні. Це називалося* ***nordic walking****. Гуляти з палками* (1, с. 167);

- кирилицею з поясненням, де запозичення – германізм: *На запитання, чим він тут займається, наш відповів на автоматі: –* ***Вассер-хайцунг****. – Дратен-татен, – добродушно перекривив Сергій. – Точно, ти ж не розумієш. Як то по-нашому?* ***Сантехнік****, мабуть. Ну, труби. Опалення* (1, с. 108);

- кирилицею із тлумаченням, де варваризм італійського походження: *Вже першого дня Оля зрозуміла, чому наші жіночки в мікроавтобусі скаржилися на «****фісу****» і що таке ця «фіса».* ***Fisso*** *– означає, що її час тепер не ділиться на робочий та позаробочий. Вона* ***badante*** *– доглядальниця, вона з бабами сама, а значить, на роботі цілодобово. Піввихідного на тиждень* (1, с. 76) та ін.

Проте варваризми у романі охоплюють не лише види занять і праці, а й певні поняття. Наприклад, місцеве свято у США ***Mardis Gras*** пояснено автором детально: – ***Happy Mardi Gras folks!*** *– Юра давно посадив голос, але продовжував кричати. Він уже вимовляв два французькі слова по-місцевому, одним словом із наголосом на перший склад: –* ***Веселого Мардігра!*** *Веселого Мардігра! < ...>* ***Mardis Gras****, Жирний Вівторок. Вулицею сунуло щось типу карнавальної процесії, однак це дуже умовно. Хтось у костюмах, хтось просто п'яний. Хтось іде у протилежний бік тротуаром. І какофонія: з кожних дверей реве інша музика. Кожен бар намагається перекричати сусідні. Наскільки розумів Юра, місцевий карнавал, як аналог у Бразилії чи наша Масляна, мав означати свято релігійних людей напередодні Великого посту* (1, с. 28).

Звичайно, автор не всі запозичення перекладає. Є фрази, доступні середньостатистичному читачеві із середньою освітою, особливо англійською чи російською. Наприклад: *Сусід – любитель передач про вбивства вирячував свої банькаті очі та сміявся, що для студентів робота волонтерами* ***на spring break*** *стане корисним рядком у резюме* (1, с. 38). Або: *Юра вже саркастично хмикав, коли в автоматичних пральнях або на заправках бачив таблички* ***self service*** (1, с. 30). Ще приклади: – ***Yuri***, – *усміхнувся Юра.* – ***Like Gagarin***. – *Джой подивилась на нього тупо: вона не знала, хто такий Гагарін. А Юра знав, що у нього навіть усмішка трохи як у Гагаріна.* – ***Oh, you Russian***? – ***No, Ukrainian***, – *але і її очах не блиснуло розуміння. Він додав: – Теж слов'яни* (1, с. 21); – ***Эй, куда прешь, по-од ноги с'три***, – *звернувся до нього корінний москвич, який щодня добирався на роботу елетричкою з Твері. І тихше виплюнув:* – ***П'наехали, прохода нет*** (1, с. 59).

До варваризмів відносимо і поняття, запозичені ще з 1990-х, добре відомі і зрозумілі кожному українцеві. Це і назви закордонних напоїв, їжі, каналів переказування валюти. Наприклад: *Худенький індус, попри дрібну торгівлю продуктами й сигаретами, приймав гроші для відправки через* ***Вестерн Юніон****… Юра зібрав для своїх двісті доларів. Спеціально чекав, поки вийде кругла сума. Приготував десятку зверху заплатити за пересилку. На здачу купить* ***хот-дог****. А то задовбало всю зміну голодним, на самій* ***кока-колі*** (1, с. 23).

Цікаво, що, перебуваючи за кордоном тривалий період, українці досить асимілювалися в місцевому дискурсі, тому не завжди встигали автоматично «перемкнути мовний код». Наприклад, Юрій, щойно прилетівши зі США до Москви, росіянину відповів англійською: – *Эй, по-од ноги с'три! – почув він.* – ***Соррі, дьюд***, – *сказав Юра. – Че?* (1, с. 136).

Мовознавиця С. Бибик зауважує з цього приводу: «Почасти в головах персонажів утворюється мовний колаж (макаронічне мовомислення): вони не знають напевне, коли в них актуалізуються ті чи ті знання з пістрявого мультикультурного середовища, яке руйнує "я"» [2, с. 36].

Яскравим зразком такого «колажування» є фрагмент роману, що відбиває невласне пряме мовлення Юри, в якому змішалися українська літературна, субстандарт (зокрема сленгізми, суржикізми, просторіччя), водночас англійська, іспанська, німецька: *Напився з гондурасцями. Ну шо, Ельвін, і мої тепер так. Поки я живу, як собака, вони там по «Фараонах» ходять. А чого я не знаю, цікаво. Ну його, це пиво. Давай бурбона. Що нам три пляшки на чотирьох. І вдома ніхрін залишатись, а поїхав – ще гірше. Дзвоните цій, як її,* ***морені****? Ха-ха. Нада вона вам? Ельвінчику, давай ще по одній. Ми з моєю вдома бідні, але хоч щасливі. Чи це зараз мені так? Якби щасливі – чи поїхав би я? А тепер, Ельвінку, щастя кришиться. Кришиться.*

Розпадається. ***Things fall apart****, Ельвін.* ***El mundo cae, yo caigo****.* ***Dejale que caiga, puta mierda.*** *Нормальок я научився від тебе? Ха-ха. Де там ваша* ***морена****? Хай твої від неї вийдуть. Давай ще по одній. Фух. Водяра водярою цей їхній бурбон. Все. Пішов.* ***Гутен таг, фройляйн*** (1, с. 62).

Відзначимо, що окремі варваризми подано без перекладу, бо вони знайомі пересічним читачам. Сюди віднесемо етикетні слова з різних мов, наприклад: – ***Grazie****, Bruna* (1, с. 76); – *Я іноземець, я не знав,* ***sorry, sorry****, – задкував він у темряві* (1, с. 21); – ***Чао****, Алі! –* ***Чао****, Джузеппе,* ***чао****, Луїджі! – гукнув Алі услід* (1, с. 92).

Інші запозичення є невідомими для більшості читачів, вони передають певні поняття, яких немає в Україні, але про їхнє призначення можна здогадатися з екстралінгвального досвіду. Наведемо приклад: – *...Тепер старого було не зупинити. Він розповів і про тяжку для нього роботу, і про немочі з ногами, і як за* ***тессера санітаріа*** *йому безкоштовно видають в аптеці ліки від тиску, і про внучку з кривенькою п'яточкою, яку привезли сюди лікувати, але вона не має* ***тессера санітаріа****, і як довелося викласти сто п'ятдесят євро за першу консультацію, і як він працював у великому маєтку* ***джардіньєро****, а заодно за столом прислужував, і як це було добре, і як «його» маєток купив католицький єпископ, а потім попри обіцянки витурив на вулицю весь персонал. – А у мене через два місяці якраз* ***пермессо ді соджорно*** *закінчувалось, – із жахом розширив очі заправник. – Пішов на першу ліпшу роботу...* (1, с. 109).

Таким чином, текст роману мимоволі занурює читача в лінгвокультуру того народу, куди українці їхали на заробітки.

Автор доводить, що в мовлення українців, які перебували за кордоном упродовж тривалого часу, міцно входять слова і вирази, широко вживані там. В українському дискурсі вони стають варваризмами. А письменники охоче використовують їх, показуючи життя українців за межами батьківщини, як це майстерно зробив Артем Чапай у романі «Понаїхали».

ДЖЕРЕЛО

1. Чапай А. Понаїхали: роман. Київ. 2015. 240 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. Мовознавство. 2001. № 3. С. 48–54.

2. Бибик С. Ідеалема «свій – чужий» у мовомисленні українського мігранта (на матеріалі роману А. Чапая «Понаїхали»). *Культура слова.* 2019. Вип. 90. С. 30–45. URL: http://dspace.nbuv. gov.ua/handle/123456789/180177

3. Воронич Г. В. Варваризм. *Енциклопедія Сучасної України.* URL: https://esu.com.ua/article-33136

4. Марценюк О. Г., Ременяк С.В., Кулик А.І. Варваризми в сучасній українській мові Молодий вчений. № 4.1 (104.1), квітень, 2022. С. 39–42.

5. Шаповал К. Про запозичення та варваризми в українській мові *Словопис*. URL: http://slovopys.kubg.edu.ua/pro-zapozychennia-ta-varvaryzmy-v-ukrainskii-movi/

МОВНИЙ ДИСКУРС У ДІЇ

Катерина Вергізова,
Науковий керівник – С. А. Січкар

КВІНТЕСЕНТНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ГАЗЕТНОГО ВИДАННЯ «ОЛЕКСАНДРІЙСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ»

Сучасний інформаційний світ надає нам безліч можливостей отримати необхідну інформацію. Інтернет, електронні ЗМІ, друковані газети та журнали стали важливим джерелом новин, аналітики, роздумів та дискусій. Кожне видання має свою специфіку, що визначається його концепцією, напрямом інформації та метою, яку воно ставить перед собою. У кожній країні та навіть у кожному населеному пункті є мас-медіа, які спеціалізуються на висвітленні місцевих подій та інформуванні місцевої аудиторії. Ці видання прагнуть бути наочними свідками подій і передають інформацію своїм читачам у доступній та зрозумілій формі.

Журналістика та видавнича справа постійно розвиваються, процеси конвергенції активно здійснюються, а цифрові мас-медіа займають все більш важливе місце. Це призводить до зменшення кількості традиційної газетної періодики, проте українські читачі все ще вважають друковані видання надійним джерелом інформації.

Проблемою дослідження українського, місцевого контенту у мас-медіа, особливостями щотижневих газетних видань займалися Н. Антонишин, О. Вартанова, Н. Виговська, А. Градюшко, В. Золяк, В. Іванов, Н. Лещик, М. Мамич, І. Мудра, В. Садівничий, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун, І. Тонкіх, Є. Цимбаленко, В. Шевченко, які у своїх працях визначали особливості, специфіку, імідж, контент, цільову аудиторію та напрямок щотижневих газетних видань.

Мета статті – проаналізувати квінтесентні особливості газетного видання «Олександрійський тиждень» та охарактеризувати тематичну та жанрову структуру контенту регіональної газетної періодики.

Щотижнева газета – це формат газети, яка виходить один або два рази на тиждень і містить загальні новини або актуальні події. Щотижневі видання, традиційно, мають менший тираж, ніж щоденні газети, і часто охоплюють менші території, такі як окреме місто, кілька невеликих містечок, сільський район або кілька районів у великому місті. Вони часто фокусуються на місцевих новинах і займаються загальною журналістикою [3, с. 168].

Першими щотижневими газетами, які з'явилися на початку XVII століття, були «Relation aller Fürnemmen und gedenckwürdigen Historien» та «Avisa Relation oder Zeitung». «Relation aller Fürnemmen und gedenckwürdigen Historien» була заснована близько 1605 року у Страсбурзі Йоганном Каролусом'є, а «Avisa Relation oder Zeitung» вперше була надрукована в січні 1609 року у Вольфенбюттелі [2, с. 42].

Кожне видання ЗМІ обирає певний контент, який відповідає концепції. Ідеальний контент задовольняє потреби аудиторії в потрібний момент і в найзручнішій та зрозумілій формі. Для формування контенту необхідно не лише зібрати факти та певні дані, але й знати потреби читача, розуміти принципи сприйняття, поведінку та реакцію читача [4, с. 9]. В. Іванов у своєму дослідженні цитує вимоги, які були сформульовані Комісією зі свободи преси щодо даних у ЗМІ [1, с. 190]:

1. Повідомлення медіа повинні бути точними і правдивими, факти мають бути відділені від оцінок.
2. Мас-медіа повинні розглядати себе як засіб громадської дискусії, повинні подаватись не лише ті точки зору, яких дотримується видання, а й протилежні.
3. Створення «представницької картини тих груп, які складають суспільство».
4. Представлення і роз'яснення завдань суспільства і його цінностей.
5. Забезпечувати повний доступ до відомостей, отриманих протягом дня.

Газета «Олександрійський тиждень» намагається дотримуватися певних вимог, адже це сприяє іміджу та престижу видання (1). Вона задовольняє потреби різної аудиторії і користується великою популярністю та попитом серед місцевого населення, оскільки вона інформує місцевих мешканців про «життя» міста. Вона доступна для всіх, хто бажає бути в курсі подій.

Газета була заснована у 1992 році у місті Олександрія Кіровоградської області. Вона виходить щочетверга і містить матеріали українською мовою. Тираж складає 5,5 тисяч примірників. Висвітлює громадсько-політичні, культурні, спортивні та інші новини Олександрії та Олександрійського району. З 1992 року головним редактором був Сергій Кривунь, після його смерті у 2020 році посаду зайняла дружина, Тетяна.

Має слогани: «З побажанням щастя та здоров'я олександрійцям», «Місцеві новини – в кожну родину». Висвітлює переважно громадсько-політичний, розважальний та інформаційний контент. Авдиторія – олександрійці, чоловіки / жінки від 30 р. «Олександрійський тиждень» містить 12 рубрик:

«Новини» – публікуються статті про найгарячіші події, які відбулися в місті упродовж поточного тижня. Ця рубрика ставить за мету інформувати читачів про актуальні події, які мають велике значення для місцевої спільноти. Висвітлюються такі теми, як ушанування пам'яті річниці героїв війни, пов'язані із заходами та подіями, проведеними в цей день. Також можна дізнатися про ремонтні роботи, які виконуються в місті, оновлення інфраструктури та розпорядження щодо покращення життя громади.

Статті в рубриці «Новини» представлені в доступній формі, містять конкретну інформацію про події, факти, коментарі фахівців та представників влади. Це дозволяє читачам швидко ознайомитися з головними подіями тижня в місті і бути в курсі останніх новин.

«Час пік: суспільства і політика» – це рубрика, яка спеціалізується на висвітленні політичних та суспільних проблем. У рамках цієї рубрики газети «Олександрійський тиждень» публікуються невеликі статті, огляди, рецензії та нариси, які стосуються актуальних тем і подій у політичному та суспільному житті.

Ця рубрика має на меті інформувати читачів про ключові події, розкрити різні погляди та аналізувати їх вплив на суспільство. Вона може включати обговорення політичних рішень, соціальних проблем, економічних тенденцій, культурних змін та інших суттєвих аспектів суспільного життя.

Читачі мають можливість отримати швидкий огляд суттєвих подій та думок експертів з політичної та суспільної сфери. Рубрика сприяє освітленню та аналізу проблем, стимулює громадську дискусію та допомагає розуміти складні процеси, що відбуваються в суспільстві.

«Світ навколо нас» – публікуються статті, які стосуються різних аспектів здоров'я: поради щодо його збереження та покращення, фізичного та психічного благополуччя, актуальні питання в медицині та психології, інформація про нові дослідження та відкриття в цих галузях. Такий розділ спрямований на пізнання та підвищення свідомості читачів щодо їхнього здоров'я, добробуту та саморозвитку.

«Благовіст» – рубрика, створена з благословення архієпископа Олександрійського і Світловодського Боголіпа. Тут розповідають про актуальні події, пов'язані з релігійним життям міста, включаючи церковні свята, релігійні обряди, діяльність церковних організацій та спільнот. Такий розділ спрямований на інформування та задоволення потреб віруючих, які проявляють інтерес до церковних справ і релігійних подій.

«Свята, або почесні дати» **–** ця рубрика присвячена важливим святам, релігійним та національним святкуванням, що припадають на певні дні кожного тижня; можуть публікуватися статті, репортажі, інтерв'ю та інші матеріали, які розкривають значення та особливості цих свят і дат, а

також описують способи їх святкування у місті Олександрія та Олександрійському районі.

«Привітання» **–** публікуються привітання з різноманітними подіями і святами: вітання з днем народження, професійними святами, великими датами, державними святами та іншими важливими подіями, які відзначаються у місті Олександрія та Олександрійському районі. Тут публікуються привітання від громадських організацій, установ, підприємств, родин і друзів, які висловлюють свої побажання та щирі слова у зв'язку зі святкуванням певної події чи дати.

«Олександрійська афіша» – рубрика надає можливість жителям міста Олександрія та Олександрійського району розміщувати оголошення з приводу пошуку роботи, пропозиції про купівлю або продаж різних товарів, надання різноманітних послуг і т.д. Тут можна знаходити потрібну інформацію і встановлювати контакт з іншими людьми, що робить газету корисним джерелом для місцевої спільноти.

«Служба знайомств» **–** тут публікуються пропозиції щодо знайомств, романтичних стосунків та інших соціальних контактів. Ця рубрика створена для того, щоб допомогти мешканцям міста Олександрія знайти партнера для стосунків або просто нових друзів. Сприяє розширенню соціального кола знайомств і підтримки громадських зв'язків серед мешканців міста.

«Щотижневий подарунок» – містить корисні інформаційні матеріали та рекламні акції. В цьому розділі можна знайти розклад автобусів, що допомагає мешканцям орієнтуватися у громадському транспорті. Також публікується місячний календар дачника, який пропонує поради щодо робіт на городі залежно від пори року та особливостей сезону. Крім того, у цій рубриці представлений календар на поточний рік, що допомагає читачам організовувати свій час та планувати події. Також можуть бути розміщені рекламні акції та спеціальні пропозиції від магазинів та інших підприємств.

«Програма телепередач» – розклад улюблених телепередач на наступний тиждень. У цій рубриці представлені назви передач, час їх початку та закінчення, а також інформація про телеканали, на яких вони транслюються. Інформація оновлюється щотижня, аби можна було завчасно спланувати свій час і насолоджуватися улюбленими програмами.

У рубриці ***«Відпочинь»*** газети «Олександрійський тиждень» знаходимо розважальний контент для насолоди та релаксації. Ця рубрика пропонує широкий спектр розваг, що включає анекдоти, усмішки, романтичні та смішні історії, кросворди, судоку та інші головоломки.

«Гороскоп» **–** прогнози гороскопів на тиждень для всіх знаків зодіаку. Ця рубрика надає цікаву інформацію та різноманітний спектр відповідей на питання, пов'язані з астрологією, тут можна отримати поради та

рекомендації, що стосуються різних аспектів життя, таких як кар'єра, кохання, фінанси та здоров'я.

Редакція газети дбає про різноманітність та цікавість контенту, щоб задовольнити потреби своїх читачів та надати їм корисну інформацію в зручній та доступній формі.

Так, у виданні «Олександрійський тиждень» ви зможете побачити статті різних журналістів, а також місцевих мешканців, які бажають інформувати інших про свої послуги або рекламувати свій продукт. Це створює різноманітність і багатогранність контенту.

Професійні автори та журналісти зазвичай вміло аналізують та інтерпретують події, проводять репортажі, висловлюють свої думки та рекомендації на основі об'єктивного дослідження. Вони працюють у різних сферах журналістики, таких як політика, культура, спорт, наука, соціальні питання тощо.

Серед них: *С. Іванов* – журналіст, редактор, працює у редакції «Олександрійського тижня»; пише у сфері новин, резонансних подій тощо; близько 10–12 статей за досліджуваний період; *А. Тимошенко* – журналістка, редакторка; пише у сфері новин, цікавих фактів, працює на платформі Facebook, 14 статей за досліджуваний період; *Ю. Дацик* – журналіст, працює у сфері історичних фактів, природничих явищ тощо; близько 5–10 статей у тематичних рубриках.

Дописувачі статей під підписом «Наш кор.» – анонімні кореспонденти «Олександрійського тижня». Також дописувачі не з числа професійних журналістів: *Сергій Кузьменко* – міський голова, дописувач зазвичай у рубриках «Новини», «Свята» та «Привітання»; *Л. Комлєва* – голова Олександрійської громадської організації «Спілка інвалідів Чорнобиля», дописувач у рубриці «Привітання»; *Л. Прохоренко, М. Коротка* – заступники начальника управління Пенсійного фонду України в Кіровоградській області, дописувачі у рубриках «Новини», «Час пік: суспільство і політика»; *Олександрійський міськрайонний відділ ДРАЦС*, дописувач у рубриках «Новини», «Час пік: суспільство і політика»; *Митрополит Онуфрій, Протоієрей Олександр Шаргунов, священник Олександр Дьяченко* – прес-служба єпархії, працюють у рубриках «Благовіст»; *звичайні олександрійці*, які надають інформаційні та рекламні послуги, пропозиції, привітання тощо.

Газета містить переважно 14 сторінок: на першій – новини, привітання, реклама; на другій – новини, цікаві факти; на третій – новини, рубрика «Світ навколо нас», привітання, реклама; на четвертій – рубрика «Благовіст», призначена церковній темі; на п'ятій-десятій – реклама, послуги, афіша, привітання, знайомства; на десятій – рубрика «Щотижневий подарунок», місячний календар дачника, розклад автобусів;

на одинадцятій-чотирнадцятій – програма телепередач на тиждень; на чотирнадцятій – рубрики «Відпочинь» (анекдоти, кросворди та відповіді до нього), «Гороскоп»; редакційна інформація про виданий випуск.

«Олександрійський тиждень» – це газета, яка містить різноманітні ілюстрації, таблиці, використовує різні шрифти для написання текстів. Також газета має свою редакційну емблему, яка є її візитною карткою.

Якість друку статей та ілюстрацій у газеті «Олександрійський тиждень» на високому рівні, що дозволяє читачам насолоджуватись чітким і зрозумілим зображенням і текстом.

Мовний рівень текстів також високого стандарту, оскільки вони відповідають лексичним, морфологічним, граматичним та орфографічним нормам. Газета прагне забезпечувати якісний та зрозумілий контент для своїх читачів, дотримуючись мовних правил та норм.

Загалом газета «Олександрійський тиждень» ставить високі стандарти якості і забезпечує своїх читачів зрозумілим, естетичним і мовно високоякісним виданням.

Отже, газета «Олександрійський тиждень» є досить інформаційно насиченою і показує широкий спектр подій, новин, порад та реклами, що відбуваються у місті упродовж тижня. У текстах статей журналістів помітна їхня професійна майстерність та вміння працювати зі словом.

Для більш доступного сприйняття інформації газета використовує гучні назви статей і рубрик, які привертають увагу читачів. Заголовки і рубрики газети створюють узагальнену картину того, що бажає бачити читач, допомагають їм швидко зорієнтуватися та вибрати цікаву інформацію.

ДЖЕРЕЛО

1. Олександрійський тиждень [Електронний ресурс]. URL: https://ot.kr.ua (останній перегляд 14 червня 2023)

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики: навчальний посібник / за науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр Вільної Преси, 2010. 258 с. С. 190–193.

2. Лещик Н. В. Дослідження українського інформаційного медійного контенту: психолого-соціальний вимір. *ScienceRise,* 2016. № 1 (1). С. 42–51.

3. Різун В. Теорія масової комунікації. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2008. 260 с.

4. Шевченко В. Особливості контенту в сучасному журналістикознавстві. *Діалог*. 2015. Вип. 21. С. 7–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dialog_2015_21_4 (останній перегляд 14 червня 2023).

Анастасія Потужна
Науковий керівник – З. І. Комарова

ПАРАЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСІЇ ЕМОЦІЙ У ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці спостерігається посилена увага мовознавців до засобів фіксації в мові та тексті емоційних переживань людини. Під емоціями розуміють психічне відображення у формі безпосереднього переживання життєвого змісту явищ і ситуацій [7, с. 146]. Вони відіграють важливу роль у процесі безпосередньої комунікації, яка передбачає як вербальне, так і невербальне спілкування. Особливістю невербального спілкування є те, що зазвичай воно відбувається неусвідомлено, мимовільно. Людині легше контролювати своє мовлення, ніж міміку, жести, вираз обличчя, рухи тіла тощо. Із цього погляду актуальним є вивчення емотивності художніх текстів, у яких письменники вдаються до дескрипції емоцій персонажів через лінгвальний опис невербальних засобів їх вираження. Серед таких засобів вирізняють паралінгвістичні (або акустичні, звукові), пов'язані з якістю голосу, його діапазоном, тональністю, тобто з просодикою мовлення, та екстралінгвальні, до яких зараховують сміх, плач, кашель, зітхання, скрегіт зубів, «шмигання» носом тощо [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей мовної актуалізації паралінгвістичних та екстралінгвальних засобів експресії емоцій у художніх текстах представлені поодинокими розвідками мовознавців, зокрема працями Т. Вавринюк, Л. Корнєвої, О. Мартинової, О. Мікули, А. Підгорної, І. Романюк та ін. У статті «Екстралінгвістичні засоби психологізму в художньому тексті» Т. Вавринюк зазначає, що за допомогою позамовних засобів письменник увиразнює вербальну комунікацію персонажів, передає їхні емоції, психічний стан [1, с. 111]. А. Підгорна, дослідивши особливості мовної актуалізації невербальних засобів прояву емоцій персонажів на матеріалі англомовної прози, засвідчила, що звукова палітра невербального спілкування різноманітна і виразна, вона має різну конотацію: позитивну, негативну і відверто іронічну [9, с. 68].

Мета дослідження – виявити і проаналізувати паралінгвістичні та екстралінгвальні засоби експресії емоцій людини в романі Наталії Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону».

Виклад матеріалу дослідження. Паралінгвістична система мови вивчає такі особливості мовлення, як інтонація, гучність, тембр, тон, ритм, висота звуку, мовні паузи та їх локалізація [2, с. 27]. Різноманітні

паралінгвістичні явища можуть виникати на етапі контролю за якістю висловлення, коли людина прагне підібрати потрібні слова та висловити власну думку [8, с. 80].

Голос – це один із невербальних каналів, який не завжди легко контролювати, важливий засіб для передачі інформації про те, що внутрішньо переживає людина. За зміною тону, тембру і ритму голосу можна розпізнати емоційний стан мовця, незалежно від того, що він говорить [5, с. 242]. Тембр голосу людини має неповторне індивідуальне забарвлення, яке може вказувати не тільки на емоційний стан персонажів, а й формувати їхній загальний образ.

У тексті аналізованого твору Н. Гурницької описи тембру голосу чоловіків корелюють із їхнім характером, поведінкою та містять їх оцінку. Характеристика чоловічого голосу, його тембру та інтонація передається за допомогою прикметників *спокійний*, *приємний*, *глибокий*, *приглушений*, які дають позитивну вказівку на особливості характеру людини, манеру поведінки в ставленні до інших людей: *Спокійна манера розмови, приємна інтонація, ледь приглушений тембр, щось особливе у вимові окремих слів* (Гурницька, с. 30); *А ще має голос, який годі забути. Глибокий, спокійний, приємного тембру* **(**Гурницька, с. 36).

Посилення гучності голосу є реакцією людини на різні стани: радість, побоювання бути незрозумілим або отримати відмову, наполегливість, гнів, хвилювання [9, с. 68]. Зазвичай посиленням голосу передають емоцію злості, роздратування. У тексті роману зафіксовано іменникове словосполучення *роздратований голос*, у якому ад'єктив *роздратований* має негативну конотацію та характеризує голос як такий, 'який утратив спокій, вийшов з нормального стану', 'який виражає роздратування' (СУМ, 8, с. 669): *Ти хоч чуєш, що я кажу? – раптом привів її до тями роздратований голос Дмитра* (Гурницька, с. 69).

Емотивні ситуації страху наповнюють різкі, гучні звуки та крик персонажів. Під впливом короткотривалого переживання страху людина інколи не може контролювати свої вчинки [4, с. 53]. Крик – це також захисна реакція на негативні емоції, зокрема горе. Перебуваючи в стані афекту, людина починає кричати, чим неусвідомлено намагається дати вихід негативу. При цьому вона не помічає того, що відбувається навколо неї, навіть її власні вчинки можуть здатися чужими та незрозумілими: *Що з ним? – крикнула і сама не зрозуміла, що кричить* (Гурницька, с. 378); *Боже, чому хтось так страшно кричить у них вдома…Боже, невже це вона сама так голосно кричить?* (Гурницька, с. 378). Дієсловом *кричати* ('видавати крик; волати, галасувати, репетувати' (СУМ, 4, с. 353)) передано емоційний стан жінки, яка не може змиритися з ситуацію втрати чоловіка. На інтенсивність вияву крику вказують прислівники *голосно, страшно,* які

в поєднанні з прислівником *так* фіксують сильний ступінь прояву емоційного стану афекту, викликаного втратою коханої людини.

Зацікавлення співрозмовників у спілкуванні, відкритість, довірливі стосунки часто виявляються у стишенні голосу, особливо це помітно тоді, коли мова йде про секрети та таємниці. Зниження висоти голосу маркують прислівники *тихо, впівголоса,* які вжито в словосполученнях зі стилістично нейтральними дієсловами мовлення: *Ніби навмисно розмовляють тихо* (Гурницька, с. 132); *Впівголоса теж іноді промовляються жахливі речі* (Гурницька, с. 89).

Позамовними компонентами невербального мовлення є паузи, а також різного роду психофізичні прояви людського організму: плач, кашель, сміх, вдих тощо, які допомагають передати психоемоційний стан людини [2, с. 59–60]. Ці невербальні вияви емоцій доповнюють та пояснюють зміст мовного повідомлення, впливають на сприйняття інформації.

Пауза у процесі розмови може вказувати на відсутність тем для спілкування, незручність та ніяковість мовця. Звичайне небажання продовжувати розмову теж супроводжується тимчасовою перервою в мовленні. Після палкої сварки чи звичайної суперечки обов'язково виникає пауза*: Розуміючи, що пауза затягується, Адам підійшов до Анни ближче* (Гурницька, с. 154). Час паузи сприймається досить суб'єктивно, а допустима її тривалість передусім залежить від ситуації та обставин. Так, занадто довга пауза може викликати гнів чи тривогу та водночас свідчити про надмірну цікавість: *Не помічаючи, що пауза затягується і стає до непристойності довгою, Анеля продовжувала вивчати коханку свого чоловіка* (Гурницька, с. 228). Ужите в поданих контекстах дієслово *затягатися (затягуватися)* у значенні 'здійснюватися протягом тривалішого часу; затримуватися, уповільнюватися' (СУМ, 3, с. 369) фіксує необхідність паузи для обмірковування ситуації, роздумів над подальшими діями.

Занадто тривала пауза може викликати незручність, що супроводжуються іншими невербальними виявами, зокрема приховуванням погляду: *Старанно сховала від Адама очі, проте не лише безпомилково відчула на собі його уважний погляд, але вловила, що пауза в розмові стала якоюсь надто напруженою* (Гурницька, с. 211).

Свідченням тощо, що людина відчуває радість або щастя, є її сміх як реакція на позитивний психоемоційний стан. Н. Гурницька в численних сюжетних ситуаціях використовує сміх для створення яскравих, виразних образів живого, емоційного спілкування персонажів та підсилення експресивності викладу. Усмішка чи сміх мають ряд зовнішніх проявів: мімічні зміни на обличчі, своєрідні подихи та уривчасте дихання. За допомогою дієслова *розсміятися* передано емоційний стан персонажів, за

якого сміх є ознакою веселого настрою людини: *Розсміявшись, Анна витягнула стрічку малому з рота* (Гурницька, с. 12); *Не втримавшись, Адам розсміявся* (Гурницька, с. 42). За своїми змістовними витоками і спрямованістю усмішка може бути внутрішньо і зовнішньо орієнтованою [6, с. 65]. Внутрішньо орієнтовану усмішку можна спостерігати тоді, коли людина обдумує, аналізує ту ситуацію, яка відбулася раніше, та дещо глузує з себе: *Удома Адам подумки посміявся з себе* (Гурницька, с. 46).

Багатозначною є посмішка, за допомогою якої передається не тільки гарний настрій, але й ставлення до іншої людини [3, с. 119]. Так, за допомогою дієслова *усміхатися*, словосполучення *усмішка на губах* письменниця підкреслює ввічливість співрозмовників, указує на їхнє бажання комунікувати: *Вуйко усміхнувся. Прекрасно розумів маневри небожа, проте так легко здаватися теж не збирався* (Гурницька, с. 25). Ввічлива посмішка супроводжується й іншими невербальними виявами, зокрема опусканням очей донизу: *Ще раз уважно придивившись до неї, він побачив лише скромно потуплені очі і ввічливу усмішку на губах* (Гурницька, с. 46).

Уживання прислівників з емотивною семантикою – *сумно* (передає журбу, засмученість), *невесело* (вказує на відсутність радості) – фіксують ледь помітну посмішку без особливого ентузіазму, яка є реакцією на емоційні переживання чи виявом поганого настрою людини: *Анна сумно всміхнулася* (Гурницька, с. 35); *Невесело усміхнувшись, Адам знов уважно глянув на Анну* (Гурницька, с. 309).

Якщо лексема *усмішка* позначає позитивні чи нейтральні емоції, то *посмішка* відображає глузування, кепкування, іронічне ставлення, що підсилюється її атрибутивною характеристикою за допомогою прикметників *презирливий, іронічний.* Для відображення негативного спектру емоцій через опис посмішки письменниця вживає словосполучення *скривити губи,* де дієслово *скривити* має значення ‘надавати неприродного вигляду обличчю, його рисам і т. ін.’ (СУМ, 9, с. 317) та виражає незадоволення, зневагу і презирливе ставлення: *Андрій скривив губи у презирливій посмішці* (Гурницька, с. 203); *Адам скривив губи в іронічній посмішці* (Гурницька, с. 221).

Фізичним виявом емоційного стану, який допомагає звільнитися від зайвих переживань чи надмірного напливу емоцій, вважають плач людини: *Від надлишку власних емоцій розплакалася і сама не помітила, що плаче* (Гурницька, с. 93). Плач завжди супроводжується сльозами, прискореним серцебиттям та зміною темпу та ритму дихання: *Відчувши, як світ пливе перед очима сльозами, Анна міцно стиснула ручку парасольки* (Гурницька, с. 206). Після сильного тривалого плачу виникає нежить, тому в намаганні заспокоїтися помітним є своєрідне шморгання носом: *Анна повитирала*

сльози зі щік і, шморгнувши носом, знов глянула на Адама (Гурницька, с. 186).

У суспільстві існує думка, що сльози є виявом слабкості, тому люди намагаються приховувати їх і, відповідно, свої емоції. Стискання зубів, ковтання сліз, заплющення очей – усе це вказує на намагання стримати плач: *Врешті, Анна відчула, що в будь-яку мить може розплакатися, проте щоразу, коли сльози підступали до горла, міцно стискала зуби і не дозволяла їм пролитися* (Гурницька, с. 173); *Ковтаючи сльози, вона підвела на Адама очі* (Гурницька, с. 257).

Варто зауважити, що плач не завжди фіксує тільки негативні емоції, плакати можна й від щастя. Виявляючи усмішкою безмежну радість, людина *усміхається крізь сльози.* Прийменниково-іменникова конструкція *крізь сльози* в дієслівному словосполученні має значення *плачучи*: *Кивнувши, Анна крізь сльози усміхнулась* (Гурницька, с. 268); *Крізь сльози усміхнувшись, вона нахилилась і торкнулася губами маленької ручки* (Гурницька, с. 269).

Певні емоційні переживаннями супроводжуються зітханнями, тобто різким видихом повітря, який може вказувати на полегшення після напруженої ситуації чи спілкування. У тексті такий емоційний стан персонажів передано словосполученням *полегшено зітхнути*: *Зрозумівши, що нічого серйозного не сталося, Адам полегшено зітхнув і усміхнувся* (Гурницька, с. 55). *Тепер усе, – полегшено зітхнула Тереза* (Гурницька, с. 268). На важкість зітхання, зумовленого емоційними переживанням і напруженням, указує прислівник *важко*: *Анна важко зітхнула і глянула кудись у темряву* (Гурницька, с. 69); *Вловивши щось зовсім розпачливе в поводженні Анни, Адам важко зітхнув* (Гурницька, с. 123).

Безвихідь ситуації, коли людина не може щось змінити чи розв'язати проблему, репрезентовано в тексті словосполученням *приречено зітхнути*: *Приречено зітхнувши, Анна втупилася поглядом кудись поверх паркану* (Гурницька, с. 55). Хвилювання іноді супроводжується тихим, ледь чутним зітханням, що слугує способом заспокоїтися та втамувати дихання: *Анна лише тихенько зітхнула і, намагаючись не виказувати страху, зайшла з ним у сіни* (Гурницька, с. 116).

Висновки й перспективи дослідження. Паралінгвістичні та екстралінгвальні невербальні засоби вираження емоцій людини в романі Н. Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону» є важливою складовою побудови художнього тексту. Опис емоцій засобами невербального спілкування слугує для кращого розкриття психології персонажів, розуміння їхніх характерів, почуттів та переживань. Такі невербальні засоби доповнюють та пояснюють зміст мовного повідомлення, впливають на сприйняття інформації.

Для дослідження особливостей вербалізації емоцій та почуттів людини в художньому тексті важливо не тільки розмежовувати невербальні засоби емотивності, а й розглядати їх у взаємодії. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні та описі, а також у здійсненні порівняльного аналізу різних невербальних засобів експресії емоцій людини в тексті роману Н. Гурницької.

ДЖЕРЕЛА

Гурницька – Гурницька Н. Мелодія кави у тональності кардамону : роман / передмова О. Печорної. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 400 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 томах. URL : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (Дата звернення: 09.06.2023).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вавринюк Т. Екстралінгвістичні засоби психологізму в художньому тексті. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність.* Т. 11. Кривий Ріг, 2018. С. 109–117.

2. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація: підручник. Київ: Видавництво «Освіта», 2014. 289 с.

3. Корнєва Л. М. Мовна репрезентація невербальної поведінки героїв художнього твору та її роль у тексті. *Філологічні науки* : зб. наук. пр. 1[7]. 2011. С. 114–120.

4. Мікула О. І. Невербальні засоби репрезентації емоції «страх». *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2014. № II (4). Issue. 24. P. 51–54.

5. Мусійчук Т. І. Невербальні засоби вираження обурення: *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Філологія. Вип. 18. 2018. С. 240–249.

6. Одоховська І. Усмішка (сміх) як оцінка і емоційна складова кохання. *Δόξα = Докса*: зб. наук. праць з філософії та філології. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, Вип. 7. Людина на межі смішного і серйозного. 2005. С. 84–93.

7. Орбан-Лебрик Л. Е. Соціальна психологія. Книга 1: підручник. Київ : Либідь, 2004. 576 с.

8. Панченко І. Б. Місце і роль паралінгвістичних засобів у процесі спілкування. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка* (4). 1999. С. 80–83.

9. Підгорна А. Б. Мовна актуалізація невербальних засобів прояву емоцій персонажів (на матеріалі роману Дж. Остін «Sense and Sensibility») : *Львівський філологічний часопис*. № 1. 2017. С. 66–70.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Аліна Ткачук
Науковий керівник – З. І. Комарова

ЕМОТИВНІ КОМПАРАТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Постановка проблеми. Фразеологія української мови залишається актуальним та перспективним напрямом сучасних лінгвістичних досліджень. Серед питань, над якими працюють мовознавці, проблема визначення та класифікації фразеологічних одиниць, вивчення їх структурно-семантичних та функціональних ознак. Особливий інтерес дослідників викликають компаративні фразеологічні одиниці, або фразеологізми-порівняння, з емотивною семантикою, які тривалий час були поза увагою мовознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В україністиці компаративні фразеологізми досліджували Н. Баранник, Я. Ворон, А. Маратова, А. Найда, О. Шкурян, О. Щепка, К. Ярчук та ін. Дослідники компаративних фразеологічних одиниць одностайні в тому, що їх структурно-семантична специфіка полягає в характеристиці якості або дії через порівняльну групу або порівняльне підрядне речення, що вводиться сполучниками *як, мов, немов, наче* [3, с. 212].

О. Шкуран до компаративних фразеологічних одиниць зараховує надслівні (аналітичні), семантично цілісні (з можливістю варіантності), відтворювані, здебільшого експресивні мовні одиниці порівняльного характеру, які мають релевантну ознаку фразеологічності як специфічного різновиду семантичного перетворення та виконують вторинно-номінативну функцію; вони наділені інваріантними ознаками фразеологічних одиниць і якісною своєрідністю у фразеосистемі [2, с. 210].

В. Васильченко у структурі компаративних фразеологічних одиниць виокремлює такі компоненти, як предмет порівняння (те, що піддається порівнянню, або суб’єкт порівняння); еталонний «зразок» (те, із чим порівнюють, об’єкт порівняння); ознака, яка лежить в основі порівняння, і формальний показник порівняння (сполучник). Одиниці, які мають чотиричленну будову, є структурно повними порівняннями, вони здійснюють перетворення образів на уявлення, що виникають унаслідок різноманітних асоціацій [1, с. 89].

Мета дослідження – з’ясувати структурні та лексико-семантичні особливості компаративних фразеологізмів на позначення психоемоційного стану людини.

Виклад матеріалу дослідження. Одним із функціонально-семантичних типів фразеологізмів-порівнянь є одиниці з емотивним значенням, тобто емотивні компаративні фразеологізми, які реалізують не тільки порівняльне, а й емоційне значення та ілюструють можливість передачі емоційного стану людини засобами української мови. До емотивних фразеологізмів зараховуємо лише ті, у яких емоційний компонент уходить до структури значення стійкого мовного виразу.

На основі аналізу емотивних компаративних фразеологізмів із погляду вираження ними емоційного значення виокремлено в їх складі декілька лексико-семантичних груп. Найчисельнішу групу утворюють фразеологізми, значення яких пов'язане з фіксуванням негативних емоційних станів людини, таких як: смуток, нещастя, горе, сум, відчай. До них належать: *як (мов, ніби) камінь ліг на душу (на серце)* 'дуже важко, хтось страждає, перебувати в гнітючому стані' (СФУМ, с. 287); *як (мов, неначе) у могилі* 'сумно, тихо' (СФУМ, с. 401); *як (мов, ніби) громом вражений* – 'схвильований чим-небудь несподіваним, неприємно здивований' (СФУМ, с. 129); *як (мов, ніби) у чаду* 'неврівноважений, стан надзвичайного збудження' (СФУМ, с. 760) та ін.

Окрема група емотивних фразеологічних одиниць охоплює фразеологізми на позначення позитивних емоцій (радість, щастя, задоволення, захоплення). До цієї групи зараховуємо фраземи: *як (мов, ніби) маслом по душі* 'відчуття великого задоволення, комусь приємно' (СФУМ, с. 368); *як салом по губах* 'приємно, радісно' (СФУМ, с. 628); *як Богу (Богові) молитися / помолитися* – 'приємно, радісно, легко' (СФУМ, с.402). Незначна кількість одиниць цієї групи свідчить про те, що у фразеосистемі української мови переважно зафіксовано негативні емоційні стани, які мають сильний вплив на людину та позначаються на її поведінці.

До складу фразеологізмів на позначення емоцій, які викликають у людини негативну реакцію (ярість, злість, гнів, лють, божевілля) на певні життєві обставини, належать одиниці: *як (мов, неначе) з [білої] гарячки* 'згарячу, не обдумано' (СФУМ, с. 147); *як (мов, ніби) з ланцюга (з цепу, з налигача) зірвався* 'не володіти собою' (СФУМ, с. 265); *як (мов, наче) оса* 'сердитий, роздратований' (СФУМ, с. 469) та ін.

Окрему групу утворюють фразеологізми-порівняння на позначення емоцій каяття, провини, сорому, приниження, зніяковілості, гордості тощо, значення яких пов'язані з самооцінкою людини. До цієї групи зараховуємо фразеологічні одиниці: *як (мов, ніби) засватаний* 'несміливий,сором'язливий, нерішучий' (СФУМ, с. 251); *як (мов, ніби) обпльований (опльований)* 'принижений, ображений, зганьблений' (СФУМ, с. 455); *як (мов, наче) окропом ошпарило* 'збентежений, схвильований, відчуває сором' (СФУМ, с. 479). Фразеологізм *як (мов, ніби) кіт на сало* 'ласо, заздрісно, жадливо'

(СФУМ, с. 298) фіксує в мові емоційне значення, пов'язане переважно з негативним ставленням (ненависть, заздрість) до інших людей.

Емотивні компаративні фразеологізми за співвіднесенням значення з певним типом емоцій утворюють декілька тематичних груп, позначаючи реакцію людини на життєву ситуацію, зокрема: здивування – *як (мов, ніби) баран на нові ворота* 'виявляти здивування, спантеличеність' (СФУМ, с. 23), горе, страждання – *як (мов, ніби) вогнем пече* 'хтось дуже страждає, занепокоєний' (СФУМ, с. 501), гнів – *як (мов, ніби) п'ятака дав* 'сердито, вороже' (СФУМ, с. 176), страх – *як (мов, ніби) комашки полізли (поповзли) по спині* 'хтось відчув страх, збентеження' (СФУМ, с. 306) тощо.

Із погляду граматичної організації стійкі емотивні фразеологізми-порівняння виявляють чітке розмежування. Серед них наявні одиниці, співвідносні зі словосполученням та реченням. Побудовані за зразком словосполучення, компаративні фразеологічні одиниці з емотивним значенням мають структуру, що відповідає моделям:

1) як (мов, ніби) + іменник у Н. в.: *як агнець, як Боги, як мотовило, як (мов, наче) оса, як (мов, ніби) сич, як сльота;*

2) як (мов, ніби, неначе) + іменник у непрямому відмінку з препозитивним прикметником: *як (мов, ніби) на [гарячім] вугіллі, як (мов, неначе) з [білої] гарячки;*

3) як (мов, ніби, наче) + дієприкметник з іменником у непрямому відмінку: *як (мов, ніби) громом вражений, як (мов, наче) у воду опущений, як (мов, наче) громом прибитий, як (мов, наче) ошпарений (обпарений, опарений) [окропом], як (мов, ніби) скупаний у мертвій воді;*

4) як (мов, ніби, неначе) + іменник у непрямому відмінку з прийменниками у, на: *як (мов, неначе) у лихоманці, як (мов, ніби) на кілочках, як (мов, неначе) у могилі, [як (мов, ніби)] на ножах, як (мов, ніби) у раю, як (мов, ніби) у чаду, як (мов, ніби) на голках (на шпильках, на шпичках, на колючках, на терню);*

5) як (мов, ніби, наче, неначе) + одиничний прикметник (дієприкметник): *як (мов, ніби) засватаний, як (мов, неначе) неживий, як (мов, ніби) несамовитий, як (мов, ніби) обпльований (опльований), як (мов, ніби) опечений (рідше обпечений), як (мов, наче) поламаний, як (мов, ніби) шовковий.*

Емотивні компаративні фразеологізми в українській мові представлені різними моделями простого речення, такими як:

1) двоскладні поширені речення: *як (мов, наче) [чорний] віл на ногу наступив, як (мов, наче) гора з плечей (з пліч) звалилася (спала, впала, зсунулася, зійшла) / звалюється (падає, зсувається, сходить), як (мов, ніби) камінь ліг на душу (на серце), як (мов, наче) хто кинув гарячого приску;*

2) неповні двоскладні речення з присудками, вираженими дієсловами у формі чоловічого роду минулого часу: *як (мов, ніби) п'ятака дав (дарував), як (мов, ніби) ґаву ковтнув, як (мов, ніби) мила ковтнув (з'їв), як (мов, наче) м'яло (макогона) облизав;*

3) неозначено-особові речення з присудками, вираженими дієсловами у формі множини минулого часу: *як (мов, неначе) линули (хто линув) холодною водою (водою з льоном), як (мов, наче) обухом луснули (хто луснув, хто лигнув) по голові;*

4) безособові речення з присудками, вираженими безособово-предикативними формами на -но, -то: *як (мов, неначе) кип'ячем обпарено;*

5) інфінітивні речення: *як (мов, наче) обухом бити / ударити по голові, як Богу (Богові) молитися / помолитися, як (мов, наче) холодною водою обдати (облити), як (мов, наче) приском (жаром) обсипати (осипати) / обсипати (осипати), як (мов, наче) живцем пектися на рожні.*

Висновки й перспективи дослідження. Компаративні фразеологічні одиниці на позначення емоційного стану людини становлять численну, часто вживану й типову для української мови групу стійких зворотів. Емотивні компаративні фразеологізми реалізують одночасно порівняльне та емоційне значення, однак емоційний компонент у таких одиницях обов'язково входить до структури значення стійкого мовного виразу, тоді як порівняльне значення формують компоненти компаративних фразеологізмів, цілісність яких забезпечує порівняльний сполучник як формальний показник порівняння.

ДЖЕРЕЛО

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови : НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд ; [уклад. : В. М. Білоноженко та ін.. ; відп. ред. В. О. Винник]. Київ : Наук. думка, 2003. 786 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко В. М. Концептуалізаційні особливості обрядових компаративних фразеологізмів. *Філологічні студії* : *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету.* 2011. № 6. С. 87–93.

2. Шкуран О. В. Дискурсивна фразеологія Середнього Подінців'я як генетичний код народного світовідчуття. *Лінгвістика*. № 3. 2010. С. 210–214.

3. Щепка О. А. Типологія компаративних фразеологічних одиниць в українській і російській мовах: порівняльний аспект. *Лінгвістичні студії*. Вип. № 23. 2011. С. 211–215.

Тетяна Ткачук, О. В. Дуденко

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ЕКСПРЕСИВНІСТЬ У ЗБІРЦІ ПАВЛА ГЛАЗОВОГО «АРХЕТИПИ»

У сучасних дослідженнях мовна експресія пояснюється як сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують їй можливість виражати суб'єктивне ставлення мовця до змісту повідомленого чи адресата мовлення у процесі комунікації.

Експресивність може міститися у значенні окремого слова, словосполучення, фразеологізму, навіть контексту. Широкий функціональний потенціал експресивно-оцінної лексики посприяв тому, що її вивчали в різноманітних аспектах: соціолінгвістичному (В. Русанівський, Л. Ставицька, В. Чабаненко, О. Тодор та ін.), лексикологічному (М. Жовтобрюх, Л. Жаркова, Г. Сагач, О. Тараненко та ін.), національно-культурологічному (С. Єрмоленко, Н. Сологуб, А. Мойсієнко, І. Кононенко та ін.), стилістичному (В. Ільїн, В. Калашник, В. Ковальов, В. Чабаненко, Л. Пустовіт та ін.) та ін.

Вагому роль експресивно-оцінні одиниці відіграють і в гумористично-сатиричних творах. Мовні засоби гумору, іронії та сатири досліджували Т. Буйницька, С. Голубков, С. Іваненко, А. Макарян, Г. Почепцов, С. Походня, Б. Пришва, О. Титаренко, С. Феджора, А. Щербина та ін. Проте низка питань залишається недостатньо дослідженими, вимагають подальшого аналізу та теоретичного осмислення. Зокрема, і експресивно-оцінний потенціал фразеологічних одиниць.

Творчість Павла Глазового і досі залишається актуальною. Особливо гостро звучить його викривальне слово в одній із останніх збірок – «Архетипи» (2003). Тому вона і стала об'єктом нашого дослідження. Предмет дослідження становлять засоби реалізації фразеологічної експресивності у названій збірці.

Виражальні особливості фразеологізмів спираються на високий ступінь узагальненості значення, на експресивно-емоційну наповненість, наявність стилістичного забарвлення та образність, що, у свою чергу, обумовлює широкі можливості їх використання в мові гумористики. Фразеологізми є одним з найважливіших засобів, які допомагають майстрам слова творити цілісні уявлення про реальність шляхом образного узагальнення, впливати на слухача (читача), спираючись на факти навколишньої дійсності.

На думку С. Феджори, «такі близькі кожному народнопоетичні сталі вирази та слівця додають гострішої іронії чи навіть сарказму зображуваному» [2, с. 256].

У гумористичних текстах фразеологічні одиниці можуть функціонувати як у традиційній, так і в трансформованій формі. При нормативному вживанні фразеологізми реалізуються з тим значенням, яке зафіксоване у фразеологічному словнику, без авторського втручання в їх зміст і форму. При оказіональному вживанні фразеологічні одиниці зазнають трансформацій відповідно до авторського задуму.

Промовистими можуть бути приклади з гуморески «Нові українці»: *Живемо в столиці навіть, / **Як незвані гості**. <...> Це вони створили штучно / Злидні і розруху, / Щоб від нас, від українців, / **Не лишилось духу**. <...> Про хахлів-антисемітів / **Точать баляндраси** <...> І такі в своїх промовах / **Викида колінця**, / Що стискається від болю / Серце українця. <...> Ріс між нами, жив між нами / Та клепав ракети, / Але вивчить мову нашу / **Не було кебети**. <...> Наша мова **не до шмиги** / Президентській жінці, / Бо вони ж у нас обоє – / «Нові українці» <...> Уявіть собі й француза / З жінкою такою, / Шо не тямить по-французьки **Ні у зуб ногою** <...> Бо забули, **яких батьків / І чиї ми діти**, І не знаєм, **з чого риба / Почина смердіти*** («Нові українці»).

Лише в цьому невеликому епізоді засвідчено сув'язь фразеологізмів, які автор використав у незмінному або трансформованому вигляді. Пояснимо окремі з них:

-***незваний гість*** – той, хто з'являється несподівано, без запрошення або попередження (СУМ, 2, с. 77);

-***і (й) духу нема (не лишилося)*** – про відсутність кого-небудь, про брак чого-небудь (СУМ, 2, с. 442);

-***викидати колінця*** – робити щось незвичайне, несподіване (СУМ, 1, с. 405);

-**не було кебе́ти** – у кого-небудь недостатні розумові здібності (https://goroh.pp.ua/Фразеологія/кебети);

-***не до шмиги*** – не так, як слід; не до ладу (СУМ, 11, с. 502);

-***ні (ані́) в зуб [ного́ю]*** не тямить – анітрохи, аніскільки, зовсім (https://goroh.pp.ua/Фразеологія/ні_в_зуб_ногою);

-***яких батьків / І чиї ми діти*** – алюзія до рядків Тараса Шевченка *«що ми? Чиї сини? Яких батьків?» (Шевченко Т., І мертвим, і живим…)*

-***з чого риба Почина смердіти*** **–** алюзія до прислів'я *Риба гниє з голови*. Цей вислів зазвичай вживається, коли кажуть про негаразди в країні – «риба» – країна, «голова» – її влада. Тут прочитується явний натяк (риба починає смердіти з голови) на очільника країни, тобто «Льоню-президента».

Бачимо, що автор не просто вводить певний фразеологізм у текст, він нерідко трансформує чи переосмислює його шляхом заміни одного компонента на інший, заперечення вислову або ж надання йому нових

значеннєвих відтінків.

Фразеологія творів П. Глазового представлена насамперед узуальними фразеологічними одиницями. Вони створюють додаткову динаміку в сприйнятті будь-якого факту, загострюють увагу, мають здатність посилювати чи послаблювати ступінь вияву ознаки або інтенсивність протікання дії.

У зображально-виражальній системі гумору П. Глазового образні фразеологізми є високоефективними мовними засобами для реалізації впливу з метою сформувати оцінне ставлення до зображуваних подій і явищ. Проте частотність їх використання й вибір зумовлені тими настановами, які в них виконуються. Наприклад, у сатиричній мініатюрі «Мова і язик», викриваючи російськомовних, автор використовує і фразеологізми: *А вони, – питає Мова, – / Звідки прибули? / Ми сюди їх вербували / Чи* ***за чуб тягли****? / Чом твої російськомовні / Прагнуть увесь час, / Щоб не стали їхні дітки / Схожими на нас? / Від столиці України / До найдальших сіл / Все ставало менше й менше / Українських шкіл…* («Мова і язик») (*За чуба витягати* кого – силою, силоміць виводити, прогонити кого-небудь звідкись (https://slovnyk.ua/index.php?swrd=чуб)).

У мініатюрі «Лагідна вдача» сатиричний струмінь митця спрямований проти еліти в українському суспільстві. Фраземи допомагають автору: *Якби вони пили і їли / Таке, як ми п'ємо-їмо, / Давно б, сердешні,* ***маком сіли****, / А ми, нівроку, живемо* («Лагідна вдача») (***маком сісти*** – потрапити в скрутне, безвихідне становище, зазнати невдачі в чому-небудь (https://goroh.pp.ua/Фразеологія/сісти_маком);

Зате у нас еліта наша І в злиднях ***маху не дає…*** («Лагідна вдача») (***дати маху*** – помилитися в чомусь, прорахуватися (СУМ, 4, с. 654).

Принизливе ставлення до трудящих, зокрема шахтарів, з боку правлячої верхівки сатирик викриває у мініатюрі «Про каску і кепку», використовуючи фраземи: *Навіть Гоголю* ***приснитись / Не могло ніколи,*** */ Щоб побути на прийомі / У царя Миколи* («Про каску і кепку») (***І (й, навіть) [уві (у) сні] не присниться (не приснилось [би], приснитись не могло***) кому – про щось дуже дивне, незвичайне, таке, що не можна уявити (СУМ, 8, с. 29); *Викликали, гуркотіли / Касками по бруку, / А глава до них не вийшов, /* ***Не подав їм руку*** («Про каску і кепку») (***Подавати руку***: простягати руку для привітання, прощання і т. ін. (СУМ, 6, с. 731));

Невідомо чи жванецькі / Вийдуть з вас майбутні, / А ***сміятись доведеться /*** *Декому* ***на кутні*** («Про каску і кепку») (***Сміятися на кутні*** [зуби] – плакати (СУМ, 4, с. 418)).

Проте П. Глазовий майстерно обігрує окремі стійкі вирази, трансформує їх. Наприклад, у цій же сатирі є алюзія до відомого українського прислів'я: *Правду кажуть:* ***не родися / Шахтарем***

донецьким, / А родися популярним / Хохмачем Жванецьким... («Про каску і кепку») (трансформоване прислів'я *Не родися красивим, а родися щасливим*).

Традиційно образні фразеологізми за джерелом їх виникнення поділяють на: 1) розмовно-побутові фразеологізми (*пошитися в дурні; дати гарбуза; баляндраси нести*); 2) фольклорні та народнопоетичні фразеологізми (*розтерти у ріжки та ніжки; хоч з лиця воду пий; аж око в'яне*); 3) книжні фразеологізми (*дамоклів меч; мужицька правда є колюча, а панська на всі боки гнуча*). Ми послуговувалися саме цією класифікацією образних фразеологічних одиниць.

В основі оцінного значення фразеологізмів знаходяться конкретні концепти дійсності, які оцінюються з погляду їх корисності (позитивна оцінка) чи шкідливості (негативна оцінка).

У складі фразеологічних засобів вираження оцінки найбільшу групу становлять **розмовно-побутові фразеологізми**. Цим одиницям притаманні безпосередність, невимушеність, неофіційність. Розмовно-побутові фразеологічні одиниці яскраво відбивають типові риси національного характеру народу:

Не дай би Боже *в них до цента / Все в Ощадбанках відняли* («Лагідна вдача»);

Не ***вчиняйте грому*** */ І не бийте по асфальту, – /* ***Він тут ні при чому*** («Про каску і кепку»);

Вічно з Київською Руссю / ***Затівали чвари*** («Нові українці»);

Про хахлів-антисемітів ***точать баляндраси*** («Нові українці»);

І коли ***учинять рейвах*** *«нові українці»* («Нові українці»);

Лізьте *хоч* ***на стіни*** («Україна – вічна»);

Щоб артистка популярна, / Симпатична дама / На піску співала пісню / В ***чім родила мама*** («Чом бандури не дзвенять»);

Там же скільки є орлів, / Що по-нашому ***стулити*** */ Не уміють й* ***кілька слів*** («Орлине плем'ячко»);

Тут ***нема*** *від них* ***рятунку*** */ І* ***нема відбою*** («Про матушку й неньку»);

Пруть нахрапом *в «Україну»* («Про матушку й неньку»);

Бо йому дурна кобила ***Баки*** *геть* ***забила***... («Наталка-скакалка»).

Серед аналізованих фразеологізмів високий ступінь експресивності й емоційності мають фразеологічні звороти з вульгарними, зневажливими, лайливими конотаціями: ***ткнути дулю з маком*** – «абсолютно нічого» (https://goroh.pp.ua/дуля_з_маком_під_ніс) та ін. Наприклад: *А йому дали відписку, Наче* ***ткнули дулю*** («Наталка-скакалка»).

Розмовно-побутові фразеологізми, зафіксовані в гумористичних текстах, залежно від концептів, що знаходяться в їх основі, поділяємо на групи. Найуживанішими є такі:

1. Фразеологічні звороти, стрижневим компонентом яких виступають концепти, що конкретизують людину, окремі частини її тіла. Наприклад:

Що ***по черепу огрій*** *– Він* ***як диня, репне*** («Про рідну міліцію й чужу амуніцію») – «удар по голові»;

Дай старому по горбу *За слова зухвалі* («Про рідну міліцію й чужу амуніцію») – «удар по спині»;

А ***сміятись доведеться*** *Декому* ***на кутні*** («Про каску і кепку») – «доведеться плакати»;

І такі в своїх промовах ***викида колінця*** («Нові українці») – «робить щось незвичайне, несподіване»;

Не було кебети («Нові українці») – «не вистачило розуму»;

На всяких з'їздах ***горло дер****, Одне було, як кажуть, дзуськи – Не вимовляв клятюще "ер"* («Лекція про звук») (***де́рти го́рло****, зневажл.* Бути неприємним комусь, прикро вражати кого-небудь. З великим напруженням кричати, галасувати, співати (https://goroh.pp.ua/);

І прожогом, ***сторч лобами*** *Лізуть в «мерседеси»* («Нові українці»);

Забивають людям баки *Вчені і невчені, Дурять голови та пхають Долари в кишені* («Інопланетяни»);

Незалежність українська ***В печінках засіла*** *їм* («Орлине плем'ячко»).

2. Фразеологізми, стрижневим компонентом яких є концепти, що конкретизують реалії рослинного світу: *Давно б, сердешні,* ***маком сіли****, А ми, нівроку, живемо (9); Все пішло* ***угору-дригом*** *І бабраком-раком. Ось чому ми, браття,* ***сіли****, Як то кажуть,* ***маком****...* («Найвищий оратор»).

3. Фразеологізми, утворені на основі культової лексики. Ці одиниці в своєму значенні синтезують християнсько-релігійну оцінку, яка відображає стан духовності людини, прагнення до досконалості душі, до праведного життя, із соціальною оцінкою, і, таким чином, оцінка духовності людини переноситься на суспільство, представником якого вона є. Наприклад: *Щоб від нас, від українців,* ***не лишилось духу*** («Нові українці»).

4. Фразеологізми, стрижневим компонентом яких є концепти, що конкретизують соціальні явища: *Як* ***гула столиця*** («Про каску і кепку») (місто гуде – жителі жваво обговорюють щось); *Здавна* ***війни*** *генетичні* ***Точаться*** *по світу* («Нові українці»)*; Засідайте****, викидайте Гроші*** *на наради* («Україна – вічна»).

Трапляються у Глазового і **ремінісценції** з виступів публічних людей, літературних творів українських і зарубіжних письменників у вигляді прямого цитування чи цитування з відповідними авторськими переробками. Ці крилаті вислови завжди експресивно наснажені й семантично наповнені. Вони можуть відображати як позитивну, так і негативну оцінку:

І не треба дивуватись: ***Маєм те, що маєм...*** («Наталка-скакалка») – відомий вислів Л. Кравчука, першого президента України*;*

Бо забули, ***яких батьків І чиї ми діти*** («Нові українці») – рядки Т. Шевченка (алюзія на послання «І мертвим, і живим...»: «Чиї сини? яких батьків?»).

А в гуморесці «Клани і гетьмани» один фрагмент нагадує рядки Тараса Григоровича Шевченка з «До Основ'яненка», зокрема: «Наша пісня, наша дума Не вмре, не загине; От де, *люди, наша слава, Слава України*!..». Пор.: *Що баланда про шаланди /* ***Не умре, не згине****. /* ***Ось де****, люди, нині* ***слава, / Слава України****!* Інший є цитатою російської пісні «Шаланды полные кефали»: *У бенкетній залі / Як уріже про* ***шаланди, / Полниє кефалі****.*

Згадує автор іншу радянську пісню, де є рядки: «Нам песня строить и жить помогает»: *А чого ж було «ребятам» / Сумувать, скажіть? /* ***Пєсня строїть помогала, / Помогала жіть*** («Веселые ребята»).

Фрагмент *І не зможеш зрозуміти,* ***Хто ти – турок чи козак*** («Новий паспорт») – перегукується із рядками пісні із опери «Запорожець за Дунаєм».

З рядками повісті «Тарас Бульба» *– А що, панове, – гукнув їм Бульба, – чи єсть іще порох у порохівницях? Чи не ослабла козацька сила? Чи не гнуться козаки? – Єсть іще, батьку, порох у порохівницях. Не ослабла ще козацька сила. Ще не гнуться козаки,* **–** перегукуються рядки П. Глазового:

У ***твоїх порохівницях / Не відсирів порох.*** *З козацькою програмою / Виступай на зборах* («Козацький кандидат»).

Багато цитат перегукуються із рядками з Біблії:

Ми дуже добрі і терплячі, / ***Ми злом не платимо за зло*** («Лагідна вдача»);

Чи безрідний неборака, / Чи ***безпам'ятний Хома****, / У якого* ***ані роду, / Ані племені нема*** («Новий паспорт»);

Пропаде графа єдина, / Втратиш ***образ Божий свій*** («Новий паспорт») – пор. біблійне: По образу Божому і подобі;

Та при тім ***не поминайте / Всує України*** («Вічна Україна») – пор.: Не поминай ім'я Боже всує;

Бо мене оберігає / ***Божа благодать*** («Мова і язик»).

У творах Глазового представлені і **фольклорні та народнопоетичні фразеологізми**. Вони помітно відрізняються від усіх інших своїм складом, функціями, а також забарвленням. Автор часто їх перетворює, трансформує:

Такі *ми всі, тому що бідні. / Тому ми й бідні, що* ***такі*** («Лагідна вдача»). Перегук з народнопоетичним: *Чого бідний? Бо дурний. Чого дурний? Бо бідний*.

Стилізація під загадку: *Краще, браття, відгадайте / Ось яку загадку:*

Хто сьогодні важливіший – / Чи шахтар донецький, / Чи одеський популярний / Гуморист Жванецький? («Про каску і кепку»).

Цитовані прислів'я і приказки:

– Ну спасибі, – каже Мова, – / За такі слова. / Триста літ мене чавили, / Але я – жива, / Бо мене оберігає / Божа благодать. / Є прислів'я: / ***Бог не видасть – / Свині не з'їдять*** («Мова і язик»);

Сон мені приснився, / Що до мене Тарас Бульба / В гості сам явився. / Прийшов ***такий зажурений, / Що мало не плаче*** («Козацький кандидат») (приказка);

А у нас тут – ***хоч виносьте / Образи із хати*** *– Розгулялись «ізвращенці» / Й інші сексопати* («Чом бандури не дзвенять»).

Деривати від прислів'їв:

– Не родись красивим, а родись щасливим**:** *Правду кажуть:* ***не родися*** */ Шахтарем донецьким, /* ***А родися*** *популярним Хохмачем Жванецьким...* («Про каску і кепку»).

– Риба смердить з голови: *І не знаєм,* ***з чого риба / Почина смердіти*** («Нові українці»).

-Шила в мішку не втаїш: *Супроти нього був безсилий, / Бо звук – штукенція тонка / І що б ви з нею не робили, / Як* ***шило виткнеться з мішка*** («Лекція про звук»).

За аналогією до фольклорного порівняння автор творить: *Щоб* ***розвіять*** *Україну, /* ***Як суху полову*** («Нові українці») – розширює межі компаративу прикметником.

У порівнянні *підсунули.., як кота в торбині* («Нові українці») відбувається заміна компонента *в мішку.*

Вживає автор і цілісні порівняння: *Ти* ***мов з печі впала*** («Нові українці»);

А у нас тут – ***хоч виносьте / Образи із хати*** («Чом бандури не дзвенять»);

Личко гарне, ручки білі, / ***Очі – як зірниці*** («Нечиста сила»);

А хто вірить у ці штучки, / ***Той дурний, як пробка*** («Коробочка»).

Використання фразеологічних одиниць у трансформованому вигляді завжди зумовлюється певними стилістичними завданнями. Трансформація – це стилістичний засіб, який полягає в цілеспрямованому оновленні семантики, модифікації традиційної фразеологічної одиниці. Трансформація сприяє появі додаткового оцінного компонента в семантиці фразеологічної одиниці або збільшенню ступеня інтенсифікації оцінки, раніше закріпленої за цією одиницею. Способи трансформації фразеологізмів виявляють майстерність автора в досягненні максимальної образно-експресивної насиченості, виразності та лаконізму мови.

У результаті трансформації загальновживаного фразеологізму відомий

усім вираз перетворюється на особливий, несподіваний, такий, що концентрує на собі увагу читача (слухача). Однак таке виділення не є самоціллю автора. Модифіковані фразеологізми, безперечно, допомагають читачеві глибше зрозуміти та усвідомити авторський замисел, його оцінку зображуваної дійсності. Трансформація фразеологічних одиниць – це пошуки нових шляхів оновлення думки, закладеного у фразеологізмі образу, це свідчення невичерпності виражальних можливостей мови.

Аналіз мовного матеріалу показав, що трансформація фразеологічних одиниць відбувається за допомогою таких прийомів: а) поширення; б) скорочення; в) субституції; г) фразеологічного натяку; д) контамінації.

Приклади:

– поширення: *І* ***несуть*** *його слова* / ***На хвостах сороки*** **(«Бородате чудо»)***;*

– перестановки: *З цього приводу в народі / Мудра є примовка – / Ось така:* ***у ліс ходити – / Не боятись вовка*** («Іванова політика») (пор. Вовка боятися – в ліс не ходити)*;*

– субституції (авторської заміни компонентів фразеологізму):

Не судилось навіть Вишні, / Славному Остапу / При житті своїм ***потиснуть / Вседержавну лапу...*** («Про каску і кепку») (заміна компонента *руку* на грубо-зневажливе *лапу*);

Ті ***сусіди загребущі****, / Кочові хазари* («Нові українці») (відома фразема *руки загребущі);*

Облюбовуй ту земельку, / Де ***набити*** *легше* ***пельку*** («Новий паспорт») (від *напхати пельку*);

Все пішло угору-дригом / І бабраком-раком («Найвищий оратор») *(*пор. *догори дригом);*

То на тобі отой галстук, / ***Як стоп-кран на зайці*** («Державна таємниця») – пор.: як стоп-кран *для зайця.*

Отже, автор щедро використовує у своїх творах фразеологічні ресурси рідної мови, творчо перетворює їх, трансформує, завдяки чому досягає величезного гумористичного ефекту.

ДЖЕРЕЛА

Глазовий П. П. Архетипи: Гумор. Сатира. Київ: МАУП, 2003. 234 с.

СУМ – Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: http://sum.in.ua

ЛІТЕРАТУРА

1. Мацько Л. І. та ін. Стилістика української мови: підручник / За ред. Л. І. Мацько. Київ: Вища шк., 2003. 462 с. URL: http://litmisto.org.ua/?p=7208

2. Феджора С. З. Мовні засоби творення комічного в гуморесках Павла Глазового. *Мовні і концептуальні картини світу*. Випуск 2 (62). 2018. С. 252– 260.

Ольга Бакай, В. О. Коваль

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СТИЛІСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІМИ УЧИТЕЛЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Вдало сформована комунікативна компетентність у майбутніх учителів-словесників передусім залежить від лінгводидактичних аспектів, що забезпечують ефективне використання принципів, методів, форм та засобів навчання, системність освітнього процесу та єдність теорії з практикою. У вітчизняній лінгводидактиці ці питання досліджували З. Бакум, Н. Голуб, С. Омельчук, О. Караман, С. Караман, О. Горошкіна.

У процесі аналізу лінгводидактичної літератури ми визначили, що для успішного здійснення навчання під час вивчення стилістики в закладах вищої освіти необхідно враховувати закономірності навчання. Науковці поділяють їх на дві групи: загальні та конкретні.

Із загальних С. Сисоєва виокремлює закономірності мети, змісту та якості навчання [4]. Якщо говорити про конкретні закономірності – то науковці виділяють такі, як: увага до мовної матерії та звуків мови, покращення відчуття мови та вміння висловлювати свою думку, взаємозалежність знань зі стилістики та мовленнєвих умінь, розуміння значення лексем (фразем), індивідуальні можливості кожного студента в оволодінні нормами літературної мови та вмінням їх застосовувати в повсякденному та професійному житті.

Усі ці закономірності зумовлюють виникнення принципів навчання. У науковому світі їх поділяють на 3 групи: загальнодидактичні, лінгводидактичні та специфічні. У своїй професійній діяльності кожен викладач зобов’язаний дотримуватись принципів навчання для успішного засвоєння стилістичного матеріалу та формування комунікативної компетентності в закладах вищої освіти [2].

Комунікативна компетентність у контексті вивчення стилістики української мови передбачає такі характеристики майбутнього вчителя української мови та літератури: уміння стилістично правильно будувати мовленнєві конструкції, відповідно до жанрово-стильової належності; застосовувати різні стилістичні засоби в процесі усного чи писемного мовлення; розпізнавати й характеризувати стилістичні помилки різного ступеня складності [1].

У процесі вивчення стилістики студенти здобувають навички стилістично довершеного мовлення, яке характеризується багатством та різноманітністю експресивної або стилістично нейтральної лексики в різних жанрово-стильових категоріях, що сприяє розвитку комунікативної компетентності та формує професійні навички спілкування [3].

Вивчення стилістики як дисципліни насамперед залежить від мети та завдань, які ставить викладач перед студентами. У свою чергу, зміст стилістичного матеріалу зумовлений розвитком суспільства, інформаційного та соціального середовища й ідеологічними настановами певної епохи. У процесі навчання стилістики майбутніх учителів-словесників першочергово слід ознайомити з історичним аспектом мови та сучасними нормами вживання стилістичних засобів для того, щоб вони прослідкували зв'язок між певними явищами, які відбуваються в українській мові.

Виклад стилістичного матеріалу слід здійснювати за допомогою наочності, оскільки в окремих випадках значення тієї чи іншої лексеми (фраземи) може відрізнятись від загальноприйнятого. Це зумовлює удосконалення робочих програм для підвищення якості навчання в освітньому середовищі [2, 5].

З метою розвитку критичного мислення майбутніх фахівців та вміння підтримати будь-який діалог за допомогою лінгвокреативності та вдало сформованого активного словника української мови викладачам слід підбирати завдання на основі текстоцентричного підходу. Така стратегія розвитку стилістичних навичок зіграє велику роль у формуванні комунікативної компетентності.

На основі текстів української мови студенти зможуть спостерігати зв'язки в тих явищах, які були не зрозумілі під час вивчення теоретичного матеріалу. Слід зазначити, що за допомогою текстових завдань найкраще розвивається стилістичне чуття та естетичне сприйняття багатства української мови, що впродовж життя буде супроводжувати майбутніх учителів української мови та літератури в побутових питаннях та професійній діяльності [4, 2].

Як зазначає А. Попович, «стилістичні норми української літературної мови займають провідне місце під час навчання студентів-філологів, оскільки мають беззаперечний зв'язок зі всіма іншими мовознавчими дисциплінами, допомагають збагатити розуміння мови та мовних явищ [3]. Ми зробили висновок, що вивчення стилістичної науки не менш важливе за інші мовознавчі дисципліни. Поєднання курсу стилістики української мови разом із фонетичним, граматичним, лексичним матеріалом органічно впишеться в навчальний процес та посприяє не тільки кращому засвоєнню

стилістичної теорії, а й повторенню матеріалу з таких розділів, як фонетика, граматика, лексика тощо.

Отже, дотримання закономірностей та принципів навчання мови забезпечує якісне засвоєння знань зі стилістики української мови та допомагає в процесі формування комунікативної компетентності. Вивчення стилістичних явищ на основі текстоцентричного підходу дозволить засвоїти норми сучасної української літературної мови на підсвідомому рівні. Стилістичний матеріал сприятиме збагаченню активного словникового запасу студетів-філологів, увиразнить їхнє мовлення як у професійному середовищі, так і в побутовому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошкіна О. М., Караман О. В. Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема. *Українська мова і література в школах України*. 2014. Вип 12. С. 29–33.

2. Мацько Л. Стилістика української мови: програма для філологічних факультетів вищих навчальних закладів України. *Дивослово*. 2002. № 9. С. 50–57.

3. Попович А. С. Основні підходи до вивчення стилістики української мови в навчальних виданнях для вищої школи (ретроспектива і сьогодення). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (педагогічні науки)* / гол. ред.: М. Т. Мартинюк. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. Вип. 2. С. 280–290.

4. Сисоєва С. Новий закон України «Про вищу освіту»: дискусійні аспекти наукового тезаурусу. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 3 (11). С. 261–269.

5. Старокожко О. Безперервна освіта як фактор упровадження ідей Болонського процесу. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки.* 2009. Вип. 148. С. 141–145.

Інга Бернацька, В. О. Коваль

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ФОНЕТИКИ, ОРФОЕПІЇ ТА ГРАФІКИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ

У процесі вивчення фонетики, графіки та орфоепії навчання комунікативної компетентності в майбутніх вчителів української мови та літератури посідає провідне місце. Успішне засвоєння фонетичних, графічних та орфоепічних законів української мови допоможе студентам-філологам побачити динамізм мовної системи та її здатність до постійних змін, які відбуваються під впливом розвитку суспільтва.

Під час аналізу досліджень українських лінгвістів та психолінгвістів (В. Винницький, С. Дорошенко, В. Левицький, М. Наконечний, М. Плющ, О. Селіванова та ін.) ми виділили головні положення, що закладено в основу організації навчального процесу на заняттях із фонетики, графіки та орфоепії, при цьому ураховуємо акустичний, артикуляційний та функціональний аспекти.

Мовна підготовка студентів-філологів у закладах фахової передвищої та вищої освіти починається з вивчення фонетики, графіки та орфоепії в курсі сучасної української літературної мови. Науковці зауважують, що, формуючи основи комунікативної компетентності, слід акцентувати увагу не тільки на опануванні лінгвістичних основ, а й формувати навички правильного застосування мовних одиниць та мовних засобів у процесі багатьох комунікативних ситуацій: як побутових, так і професійних [2].

Під час успішного вивчення фонетики, графіки та орфоепії досягається усвідомлення низки фонетичних, графічних та орфоепічних явищ, засвоєння граматичних та орфографічних норм, які будуть сприяти більш точній передачі судження під час комунікативних ситуацій, завдяки чому підвищиться рівень взаємодії в процесі спілкування.

Згідно з розробленими навчальними програмами для викладання в закладах фахової передвищої та вищої освіти, вивчення сучасної української літературної мови починається з фонетики, тобто з вивчення теоретичного матеріалу про звуки та звукову систему [6].

Вагоме значення фонетики, графіки та орфоепії в процесі формування комунікативної компетентності в студентів-філологів зумовлене тим, що в основу комунікації лягає фонетична система української мови. Професія вчителя української мови та літератури передбачає вміння швидко та безпомилково визначати всі відомі фонетичні явища як на письмі, так і під час розмови (до них відносимо чергування голосних та приголосних, асиміляцію звуків, комбінаторні та позиційні зміни звуків, спрощення) [4].

У процесі вивчення наукових праць для визначення лінгвістичних основ у формуванні комунікативної компетентності у студентів-філологів під час вивчення фонетичної, графічної та орфоепічної систем мови ми зосередили увагу на головних аспектах, які відіграють значну роль у формуванні фахівця високого рівня в майбутній професійній діяльності. Володіючи міцними знаннями, майбутні вчителі української мови та літератури будуть вміти правильно будувати мовленнєві конструкції, що сприятиме кращому розумінню та засвоєнню учнями теоретичного матеріалу, який передбачений робочою програмою та заздалегідь складеним календарно-тематичним плануванням.

Акустичний аспект має неоціненне значення для закладання основ комунікативної компетентності студентів-філологів під час вивчення фонетичної, графічної та орфоепічної систем мови, він сприяє усвідомленому використанню фонетичних, графічних та орфоепічних норм під час спілкування та успішному засвоєнню літературних норм в усному та писемному мовленні [5].

Під час вивчення фонетичної системи мови майбутні вчителі-словесники мають з легкістю визначати особливості мовлення під час комунікативної ситуації та пояснювати причини їх виникнення, вільно володіти теорією про походження фонетичних явищ, використовувати знання на практиці, тобто правильно вимовляти звуки та їх сполуки під час мовлення.

Під час вивчення фонетики, графіки та орфоепії студенти мають розуміти та вміти розбирати всі акустичні ознаки (тривалість, висоту, чистоту, силу та тембр голосу); знати, що голосні звуки утворюються за допомогою одного голосу, у той час як приголосні складаються з голосу та шуму (окремі звуки лише з шуму), що утворюється в процесі артикуляції мовним апаратом [2].

Науковці диференціюють приголосні звуки за участю голосу та шуму. Основним показником у визначенні групи, до якої потрібно віднести окремий приголосний звук, слугує голос. В українській мові приголосні за шумом поділяють на сонорні, дзвінкі та глухі. Правильне визначення асиміляції в приголосних, розподіл слів на склади залежить від успішного засвоєння студентами теоретичного матеріалу про сонорні, глухі та дзвінкі приголосні.

Під час вивчення фонетики, графіки та орфоепії студенти-філологи засвоюють звукові явища, які в процесі мовлення допоможуть більш точно передавати свої міркування, вправно пояснювати деякі граматичні та орфографічні явища, що сприятиме підвищенню рівня взаєморозуміння між співрозмовниками [1].

М. Плющ визначає мовний звук як предметне явище, яке утворюється під час вібрації повітря, що зумовлена успішною роботою мовного апарату [5]. Українська дослідниця С. Єрмоленко зазначає, що звук мови – це найкоротший окремий елемент усного мовлення, який формується завдяки мовним органам у процесі одного моменту вимовляння [4].

Знання фізіологічного аспекту творення звукової системи мови, проведення спостережень над способами творення звуків (дослідження положення губ, язика та зубів у власному мовленні) допоможуть оволодіти достатньою кількістю теоретичного матеріалу про класифікацію звуків, особливості їх творення та використання під час мовлення.

Під час вивчення звукової системи мови слід звернути увагу і на соціальний аспект: окремий звук не передає ніякого значення (крім вигуків, які вирізняються з-поміж інших звуків експресивною вимовою), лише в поєднанні з іншими звуками складаються слова, за допомогою яких відбувається розуміння думки. Окремо звук або фонема як одиниця мови слугують об'єктом вивчення такої науки, як фонологія [6, с. 701].

Аналізуючи праці відомих мовознавців, ми звернули увагу на положення фонології, запропоновані О. Волохом [2].

Отже, ми визначили, що для успішного формування комунікативної компетентності в майбутніх учителів української мови та літератури необхідно розвивати культуру усного та писемного мовлення. Для цього слід звертати особливу увагу на вивчення теоретичного аспекту фонетики, графіки та орфоепії, оскільки вони становлять основу в процесі спілкування в побуті та під час професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакум З. П. Текстоцентризм у сучасній системі принципів навчання української мови. *Зб. наук. пр. Педагогічні науки.* Херсон : ХДУ, 2006. Вип. 47. С. 85–91.

2. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір. Київ : Вища шк., 1986. 199 с.

3. Воробйова Л. М. Психолінгвістичний глосарій. Рівне : Волин. обереги, 2011. 128 с.

4. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 222 с.

5. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища шк., 1994. 414 с.

6. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

Вікторія Ванкевич, В. О. Коваль

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ЗАСАДАХ ТЕКСТОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ

Текст – це основний результат когнітивно-мовленнєвої діяльності та найвищий рівень розумового розвитку людини, саме тому мовознавці у своїх працях приділяють йому так багато уваги. Сучасні дослідження тексту характеризуються різними напрямками, це змотивовано великою кількістю аспектів, зокрема функціонально-стильовою диференціацією та жанровою різноманітністю [3].

Проаналізувавши різні підходи до визначення тексту (думка, яка складається з речень, має певну змістову і структурну завершеність, або функціонально завершене мовленнєве ціле), ми дійшли висновку, що текст – це результат інтелектуальної діяльності, що має стильову єдність, виражений в усній чи писемній формі та характеризується початком, основним викладом матеріалу та заключним фрагментом, становлячи собою одну цілісну структуру або її частину (як, наприклад, один розділ у романі чи одна частина роману в дилогії) [7].

Як зазначає Л. Мацько, текст має певні ознаки (єдність, структурованість, логічність, інформативність, досконалість, послідовність), за якими його характеризують. Одиницями тексту визначають закінчені речення, оскільки вони становлять основу, і вже з них складаються більші фрагменти, які в результаті стають повноцінним текстом [5].

Текст виконує такі найважливіші функції: слугує засобом вираження поточної думки автора; допомагає навчати і виховувати майбутнє покоління; може стати взірцем для написання інших текстів, схожих за певними критеріями; є допоміжним засобом у передачі та збереженні інформації для подальшого використання; може вказувати на конкретну історичну епоху, у яку був написаний, та місце, де був написаний; слугує відображенням певних традицій, звичаїв і особливостей окремої культури [6].

У тексті ми можемо спостерігати поєднання одиниць усіх мовних рівнів, які функціонують згідно з правилами їх створення, що, у свою чергу, зберігає логічну консолідацію висловлення з урахуванням усіх особливостей, які передбачені жанрово-стильовою диференціацією. Кожне граматичне значення набуває своїх особливих рис та функціонально-стилістичних значень лише в тексті, саме тому граматичну компетенцію у майбутніх учителів української мови слід розвивати на основі

текстоцентричного підходу [2]. Це дозволить студентам практично спостерігати всі граматичні явища, які передбачені в мові, та з'ясовувати можливі зміни граматичних значень в окремому контексті, наприклад, прослідкувати омонімічні зв'язки дієслова в наказовому способі *«три»* і числівника *«три»*.

Аналізуючи праці відомих дослідників у цій галузі та відштовхуючись від власних спостережень, ми визначили, що навчання граматичних навичок у студентів на основі текстів сприяє: покращенню якості засвоєння знань; виникненню більшої зацікавленості серед студентів до дисципліни, яка вивчається; активації всіх мозкових процесів, що пов'язані з розумінням, відтворенням і передачею інформації; пошуку нових шляхів розв'язання певної проблеми; розвитку креативного та абстрактного мислення; використанню раніше здобутого матеріалу від досвіду, ідей, підходів інших представників цієї галузі; розвитку естетичного сприйняття слова; вмінню застосовувати мовні одиниці в правильних контекстах [1].

Той текст, який пропонує викладач на занятті, має містити мовний матеріал з усіма необхідними мовними елементами, такими, як слова, словосполучення та речення, на дослідженні яких мають ґрунтуватись пропоновані завдання.

Як зазначає Т. Горохова, навчання граматичної компетенції студентів філологічних спеціальностей за допомогою текстоцентричного підходу зумовлює застосування навчальних текстів на заняттях як гарного прикладу при вивченні граматичних правил, моделей побудови речень, правил сполучення та перетворення граматичних елементів [2]. Варто додати, що, використовуючи навчальний текст на практиці, викладач формує у студентів вміння обирати та об'єднувати граматичні одиниці у процесі мовленнєвої діяльності і усвідомлено розглядати особливості граматичних елементів не лише в контексті речення, а й поза ним [3].

Смислове наповнення навчальних текстів, які підбирає викладач для опрацювання, впливає на розвиток морально-етичних рис, ціннісних орієнтирів, особистісних переконань, громадянської компетентності, патріотичності у студентів, що в подальшому допоможе у становленні повноцінної, вихованої, суспільно свідомої особистості. Велику роль відіграє тематика підібраних текстів й у формуванні професійної компетентності у студентів. Вдало підібрані тексти допоможуть поглибити свої знання з мови та методики її навчання [5].

Розглядаючи тексти і завдання для проведення заняття, викладач має доцільно підібрати текст, щоб сприяти створенню компетентного фахівця у своїй галузі, тобто щоб студенти могли на невеликому фрагменті відточити якомога більше граматичних навичок, які знадобляться їм у навчанні молодшого покоління [6].

Отже, можемо зробити висновок, що, застосовуючи текстоцентричний підхід у навчанні граматичної компетентності студентів, ми стимулюємо розвиток граматичних навичок на синтаксичній основі. Це відбувається тому, що саме в тексті ми можемо прослідкувати функціонування граматичних елементів на різних мовленнєвих рівнях.

Можна сміливо сказати, що текстоцентричний підхід у навчанні граматичної системи мови є ефективним у взаємодії викладача і студентів.

Література

1. Баранник Н. Розвиток граматико-стилістичних умінь у студентів філологічних факультетів у процесі самостійної роботи : дис. … канд. пед. наук: 13. 00. 02. Київ, 2010. 253 с.
2. Горохова Т. Навчальний текст як засіб формування граматичної компетентності студентів філологічних спеціальностей. *Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць*. Вип. 17. Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич, 2014. С. 14–29.
3. Горохова Т. Сучасні лінгводидактичні підходи до формування граматичної компетентності студентів-філологів. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 40. С. 184–188.
4. Клименко С. Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів української мови та літератури у процесі фахової підготовки: дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2017. 285 с.
5. Мацько Л. Текст як об’єкт лінгводидактики в аспекті проблем мовної освіти. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. Черкаси: Черкаський держ. ун-т імені Богдана Хмельницького, 2004. Вип. 54. С. 10–14.
6. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
7. Yonca Ozkan. Assessment of Grammatical Competence Based on Authentic Texts. *International Journal of English Linguistics*. September 2011. Vol. 1, №. 2. DOI: 10.5539/ijel.v1n2p148

Дарія Данилко
Науковий керівник – І. І. Коломієць

СТИЛІСТИЧНІ ВПРАВИ ТА ЇХ РІЗНОВИДИ (СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ВИВЧЕННЯ)

Питання системного підходу до розгляду й витлумачення стилістичних вправ у лінгводидактичній площині дослідження є актуальним, його торкаються у своїх працях українські вчені-методисти: О. Біляєв [1], І. Коломієць [5], І. Кучеренко[2], В. Новосьолова [3], С. Омельчук [4], М. Пентилюк [6] та ін.

Мета нашої наукової розвідки – на основі аналізу науково-методичних джерел інтерпретувати вихідні поняття процесу набуття стилістичної грамотності й майстерності учня, зокрема «вправа», «стилістична вправа»; окреслити прийоми реалізації основних різновидів стилістичних вправ у шкільній практиці їх застосування.

Поняття «вправа», за педагогічним словником, означає «повторне виконання дії з метою її засвоєння. Вправа забезпечує завершення усвідомлення й закріплення, а також узагальнення й автоматизацію, що в результаті приводить до повного оволодіння дією й перетворення її у вміння або навик» [10, с. 59].

Стилістичними вправами слід вважати «усні й письмові вправи, що забезпечують розуміння завдань функціональних стилів, їх загальних стильових рис, основних мовних особливостей і передбачають аналіз тексту з погляду його стильової належності. Це вправи на аналіз стилістичних засобів фонетики, лексики, фразеології, граматики, а також тропів і стилістичних фігур та вияв доцільності їх уживання у художньому тексті зокрема; підбір слів із певною стилістичною належністю; аналіз текстів різних функціональних стилів, характеристика їх стилетвірних засобів; аналіз текстів із метою виявлення в них стилістичних помилок, що пов’язані з відхиленням від стилістичних норм у функціонуванні мовних засобів, що зумовлюються невідповідною стилістичною сполучуваністю, стилістично невмотивованим використанням форм і синтаксичних конструкцій, порушенням єдності стилю, його загальних рис; складання власних текстів у певному стилістичному ключі» [5, с. 220–221].

Стилістичні вміння і навички формуються за допомогою таких вправ, які передбачають оцінку стилістичної функції мовних одиниць, вибір мовних засобів відповідно до стилю мовлення, мовленнєвої ситуації, створення власних висловлювань з урахуванням мети та завдання

спілкування, редагування текстів, аналіз і вдосконалення свого та чужого мовлення.

Важливе значення для правильного та слушного добору стилістичних вправ має визначення відповідного місця їх використання в процесі формування стилістичних умінь і навичок, оскільки вони є джерелом набуття додаткової інформації про мовну вправність, досконалість акту висловлювання, що слугує ефективним інструментом поглиблення знань учнів про стилі мовлення, засоби досягнення їхньої виразності та вироблення навичок стилістичної довершеності.

Вивчення учнями відомостей зі стилістики передбачає повне усвідомлення стилістичних понять й категорій та оперування ними для того, щоб цілеспрямовано і майстерно використовувати мовні одиниці під час створення власних висловлювань різних стилів, типів та жанрів мовлення з урахуванням мети й умов комунікації, знаходження і виправлення стилістичних помилок [7].

За основу класифікаційного підходу до стилістичних вправ візьмемо напрацювання М. Пентилюк [7], яка, класифікуючи стилістичні вправи, виділяє такі їх типи: фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні, власне стилістичні.

Позитивно оцінюючи представлену систематизацію, виділимо ключові прийоми реалізації такого поділу стилістичних вправ та наведемо ілюстративні матеріали стосовного їхнього принагідного застосування в школі.

1. ***Фонетико-стилістичні вправи*** передбачають виразне читання текстів різних стилів, спрямовані на вироблення вмінь правильного користування фонетичними одиницями у потоці мовлення (вимовляти звуки і звукосполучення, наголошувати слова), дотримання правил милозвучності мови, логічних наголосів, інтонування висловлювань; редагування текстів відповідно до евфонічності їх звучання; добір фонетичних варіантів слів і створення з ними речень; виявлення й оцінку естетизуючих властивостей звукової організації тексту в різних стилях тощо.

Зразки фонетико-стилістичних вправ (за І. Коломієць):

Вправа 1. *Відредагуйте словосполучення (речення), вказавши, що порушує їх милозвучність.*

Розмір й класифікаційний підхід; права і обов’язки; зобов’язуюся узгоджувати; отримав вмотивовану відмову; внесок в справу; збитки із операцій; кількість й якість; далось взнаки.

Весняний степ всмоктував в себе сніги. Микола виніс з суміжної кімнати згорток. Вчитель швидко ввійшов в клас.

Вправа 2. *Визначте всі можливі варіанти логічного наголосу. Поясніть, чи змінюється лексичне значення висловлювання від цього.*

Я намагатимуся відвідати Вас завтра. Творіть добро, даруйте людям радість! Підсніжник – радісний провісник весни.

Вправа 3. *Виділіть звукові повтори. Визначте типи засобів посилення звукової виразності мовлення. Поясніть їх художньо-естетичне призначення.*

1. Пливе човен, води повен, та все хлюп-хлюп-хлюп-хлюп (Н. тв.). 2. І думу тяжкую мою Німим стінам передаю (Т. Шевченка). 3. Руто-м'ята, да перем'ята, непрогорнутая трава. Сюди вітер та туди вітер Аж потоками обвіва. Потоки, як токи, Руто, ой руто, Ти ж у нас так пахнеш, Як ніхто, ніхто. Повне літо да перелито, Медоцвітами нахиля, Дощик бором та перебором, Переструнчуючи гілля (П. Тичина).

2. ***Лексико-стилістичні вправи*** – аналіз стилістичних значень, відтінків слів, визначення функцій лексичних одиниць у текстах різних стилів мовлення; добір правильного, адекватного синоніма відповідно до ситуації мовлення; аналіз й усунення лексико-стилістичних помилок, редагування текстів з боку їх стилістичного оформлення; стилістичний експеримент; стилістичні завдання творчого характеру тощо. Вони спрямовані на вироблення вмінь використовувати лексеми (стійкі сполучення слів) відповідно до стилю мовлення, розвивають чуття мови.

Зразки лексико-стилістичних вправ (за І. Коломієць):

Вправа 1. *Запишіть речення так, щоб виділені слова набули чіткого значення.*

Хлопчик заховав *ручку*. Упав *лист*. *Віз* дітей.

Вправа 2. *Порівняйте значення слів. Визначте, до якого стилю мови належить кожне слово синонімічного ряду:* поганий – жахливий; лице – пика; мати – ненька; живіт – черево.

Із парою слів, на вибір, скласти речення. Якими стилістичними відтінками вони різняться?

Вправа 3. *Знайти зайве слово в ряду близьких за значенням*: говорити, розмовляти, теревенити, кричати, балакати.

Вправа 4. *Розкрийте значення слів-паронімів, увівши їх у речення.*

Пам'ятний, пам'ятливий; особистий, особовий; уява, уявлення.

Вправа 5. *Спишіть речення, запропонувавши правильні варіанти слів.*

Абонент, абонемент: Вони мали ... до міської бібліотеки (Г. Хоткевич). Додзвонитися у Верхнє нелегко, на одній лінії кілька ... (В. Логвиненко);

переконаний, переконливий: Коля був майже ..., що такого голосу, такого співу він не чув ніколи (М. Руденко). Слово його було коротким, вагомим, ... (М. Стельмах).

Вправа 6. *Складіть речення з поданими словами, у яких би вони виступали в ролі простих означень та художніх (епітетів)*: білокрилий, журливий, рожевий;

б) *Складіть речення, у яких би слова вживалися для точного називання предметів, процесів і – для створення образності:* весна, сад, собор.

Наприклад: а) ***Білокрила птаха*** *злетіла увись;* ***Білокрила музика*** *лунала поверх гір і лісів. б) Сьогодні ми гуляли* ***в саду вишневому****; Мені примарилося, що потрапив* ***у сад пісень****.*

Вправа 7. *Розподіліть у колонки фразеологічні звороти: розмовні, народнопоетичні, книжні, нейтральні (міжстильові). У чому стилістична особливість кожної із груп? Відповідь аргументуйте.*

Складне речення; доводити до відома; голубка сизокрила; лакмусовий папірець; відігравати роль; мати значення; витріщити очі; мирне співіснування; не нашого поля ягода; науковий апарат; впіймати облизня; язик чесати.

Вправа 8. *Проаналізуйте використання фразеологізмів, відзначаючи випадки вдалого і невдалого, з точки зору вимог стилістики, застосування фразеологічних засобів.*

1. Випускники, радісні і щасливі, на прощання заспівали свою лебедину пісню. 2. Фігуристи вирішили цю найважчу проблему і поставили на ній хрест. 3. Перед нашими вченими, конструкторами, дизайнерами непочатий край наукових пошуків.

3. ***Граматико-стилістичні різновиди вправ*** передбачають аналіз стилістичних особливостей словотвору; доцільне використання у тексті різних словотворчих засобів, частин мови, граматичних синонімів; виправлення стилістичних помилок граматичного характеру; конструювання речень і текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення, відповідний вибір синтаксичної конструкції, синонімічні заміни різних синтаксичних одиниць, редагування речень щодо стилістичного оформлення, взаємозаміну синтаксичних конструкцій і встановлення їх стилістичної специфіки, зіставлення текстів різних стилів у зв’язку із синтаксичною стилістикою, стилістичний експеримент.

Зразки граматично-стилістичних вправ(за І. Коломієць):

Вправа 1. *Утворіть за допомогою різних афіксів іменники-назви осіб; вкажіть функціонально-стильову закріпленість та емоційно-експресивні ознаки цих слів:*

-ан (-ян): політика, інтрига, грубість; *-ій*: крутити, торохтіти, скиглити; *-ун*; *-ух- (-юх-)*: говорити, вередувати, лепетіти; *-ак- (-як-)*: хлопець, чужий, пити; *-ань*: головатий, пузатий, вухатий; *-к-*: хвалитися, хапати, сон.

Вправа 2. *За допомогою кожного із префіксів* ***воз-, пре-, пред-, со-*** *утворіть по 2–3 слова високого стилю. Введіть їх у контекст.*

Вправа 3. *У поданих реченнях визначте стилістичну роль повних (стягнених і нестягнених) та коротких прикметників. Зверніть увагу на те, у яких творах за жанром вони вживаються.*

1. Запрягайте коні в шори, коні воронії, та й поїдем доганяти літа молодії. 2. І шумить, і гуде, дрібен дощик іде, а хто ж мене молодую, та й додому проведе (З нар. тв.). 3. ... Зелен-золот пишний край (П. Тичина).

Вправа 4. *Виділіть звертання. Встановіть, які з них є емоційно нейтральними, а які мають певне експресивно-стилістичне забарвлення.*

1. Ой вийди, вийди, серденько Галю, серденько, рибонько, дорогий кришталю. 2. Батьку мій рідний, порадь мені, як синові, що мені робить? (З нар. тв.). 3. Ой, Україно – зелен сад, Колиско дум, пісень крилатих... (О. Бердник).

Вправа 5. *Встановіть правильний порядок слів у реченнях.*

Дівчата злізли з печі. Гриць на них руку драночки, натягнув взяв меншу, Гандзуню Доцьку, на руки, а за вийшов та й із ними. У місячнім ріка світлі на долині, як велика розстелилася струя живого срібла. Гриць блискуча здригнувся, бо ріка заморозила тяжчий його, а той на грудях став іще камінь.

Вправа 6. *Зіставте наведені пари речень. З'ясуйте відмінності в їх структурі й стилістичному забарвленні. Які з них більш вдалі і чому?*

1. Небо, холодне і темне, байдуже блимало зірочками (М. Коцюбинський). – Небо, яке було холодне і темне, байдуже блимало зірочками. 2. Ворога як вітром змело. – Ворога як вітер змів.

4. ***Спеціально стилістичні вправи*** – визначення функцій спілкування, мовленнєвої ситуації перед створенням висловлювань, аналіз текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення, конструювання текстів відповідної стилістичної спрямованості з урахуванням ситуації спілкування, за опорними словами з наступною характеристикою їх призначення; стилістичний етюд тощо.

Зразки власне стилістичних вправ (за І. Коломієць).

Вправа 1. *У наведеному тексті визначте характерні риси розмовного синтаксису.*

– Мамо! А чи сонце має діти?

– Має.

– А де ж вони?

– Де? А на небі... оті зірочки... (М. Коцюбинський)

Вправа 2. *Визначте у наведеному тексті засоби словотвору та дайте їм стилістичну оцінку.*

Ти прилинь, прилинь, моя прилиненько,

Розкажи про себе, і як звати.
Сядемо з тобою на часиноньку –
Нам віка з тобою вікувати.
Бачиш, рибонько, з гаю вечір йде,
В зорях золотих виходить небо,
А над ними хмаронька дощиком пряде
На моє гаряче, на лице моє до тебе…

(М. Вінграновський)

Вправа 3. *Визначте стильовий різновид наведених текстів та проаналізуйте їх стилістичні особливості.*

1. Капуста білоголова – рослина родини хрестоцвітих (або капустяних). Рослина дворічна: в перший рік формується качан. Згодом наростає стебло, на якому з'являється листя. Основний колір – зелено-білий. Листя має овальну форму, в розмірах досягає від 10 до 60 см. На одному качані росте від 25 до 100 листків. Висота деяких сортів капусти білоголової може бути до 1,5 м та ширина – 2 м (Довідник).

2. Мова має потужні два крила, які дають їй повнокровне життя, океан слів і граматику. Океан слів – це безмежжя, незліченність, найтісніший зв'язок із життям суспільства, найчутливіший нерв, найшвидша змінюваність, схильність до необмеженого поповнення. Він – велетенське громаддя, складники якого жодна людина не спроможна полічити. Граматика ж – мудрий учитель, володар цього океану. На противагу безмежжю слів граматика – стислість, суворі правила…, яка силою логіки підпорядковує «армії» слів і робить їх слухняними виконавцями своєї волі (І. Вихованець).

Вправа 4. *Складіть і запишіть речення, використовуючи мовні засоби алітерації та асонансу. З'ясуйте стиль і тип мовлення. Визначте, які асоціації викликають ці звукоповтори.*

Наприклад: Сонце золотом облите сходить з-за гори (художній стиль мовлення, опис, повтор звука [о] викликає асоціацію з урочистістю, пишномовністю описуваного).

Вправа 5. *Складіть художній опис літнього ранку, продуктивно використовуючи засоби образності (епітети, метафори, порівняння та ін.).*

Наприклад: Запашний літній ранок так і вабить своїм свіжим, неначе щойно зірване яблуко, повітрям. Промені стукають у моє віконце та малюють на моєму обличчі веселі візерунки з ластовиння. Лагідні руки моєї бабусі готують сніданок та кличуть мене до столу їсти. Хвостик бігає за курми, які, як багряне осіннє листя, розлітаються в різні сторони. Вже повністю прокинувшись від крилатого сну, мої ноги прямують на кухню.

Вправа 6. *Напишіть твір-мініатюру на одну із тем: «Прадавня українська земля – земля моїх батьків» (колорит урочистості, пафосу); «Матусина пісня колискова» (колорит інтимності, ліричності). Покажіть продуктивне використання стилістичних засобів словотвору.*

Вправа 7. *Напишіть творчу роботу на тему «Поцілунок осені», використовуючи різні типи односкладних речень. З'ясуйте, який стилістичний ефект вони справляють на тлі інших.*

Різноманітні стилістичні вправи та завдання мають досить гармонійно позиціонувати у структурі як аспектних уроків, так і уроків розвитку зв'язного мовлення. На уроці української мови варто розглядати специфіку функціонування різнорівневих мовних одиниць, особливості їх уживання, враховуючи ситуацію і завдання спілкування, приділяти належну увагу використанню граматичних одиниць у власному чи авторському мовленні, адже тільки за таких умов учні можуть засвоїти значення мовних засобів, їх стилістичні функції і роль у текстах.

Для закріплення вивченого на уроках української мови доцільно використовувати прийоми стилістичного аналізу тексту. Практичні вправи, зорієнтовані на реалізацію вказаних прийомів, належить проводити на більшості уроків української мови в основній та старшій школі. У процесі виконання цього виду лінгвістичного розбору в учнів формуватимуться узагальнені стилістичні вміння і навички. Стилістичний розбір тексту включає в себе аналіз усіх мовних рівнів, що є у цьому контексті, учить удосконалювати свої висловлювання на прикладі чужого мовлення, моделювати їх відповідно до заданої стилістичної мети.

Опанування технікою виконання стилістичного аналізу необхідно здійснювати за принципом «від простого до складного», «від роботи під керівництвом учителя до самостійної роботи учнів» [6].

Перед проведенням доцільно застосувати метод бесіди, повторюючи основні поняттєві категорії стилістики, потім розглянути орієнтовну схему стилістичного аналізу. Далі вчитель має навести зразок такого аналізу, що може бути неповним, частковим або повним. Результативною є робота над конкретизацією аналізу, який презентує вчитель: аналізує текст без прикладів, а учні аргументують його твердження.

Конструювання готового тексту – це складний, багатокомпонентний процес, адже обов'язково слід враховувати тему, стиль, тип і жанр мовлення, сферу, умови та мету спілкування, відповідно регулювати доцільний добір мовного інструментарію. Навчати учнів досконало висловлюватися в усній і письмовій формі мовлення можна не тільки під час написання творів на уроках розвитку зв'язного мовлення, а й у процесі застосування фрагментів творчих робіт упродовж виконання класних і домашніх завдань – усний чи письмовий відгук, підготовлене чи

непідготовлене висловлювання, твір-мініатюра, творчі завдання, діалоги різного типу.

Отже, розробка уроків української мови на засадах функціонально-стилістичного підходу дає змогу засвоїти основні стилістичні поняття, формувати вміння аналізувати та використовувати стилістичні засоби, здійснювати стилістичний аналіз текстів, навчитися самостійно працювати з мовностилістичним матеріалом, розвивати вміння моделювати власні зв'язні різностильові висловлювання, опанувати репродуктивні та продуктивні види мовленнєвої діяльності, підвищити рівень культури усного і писемного мовлення учнів.

Запропоновані вправи та завдання підпорядковані меті реалізувати комунікативно-діяльнісну змістову лінію, оскільки орієнтують на глибоке осмислення змістової та стилістичної структури тексту й спрямовані на вироблення вмінь створювати власні висловлювання з урахуванням різних комунікативних ситуацій. Це може бути доведене у подальших науково-прикладних студіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник. Київ: Генеза, 2005. 180с.
2. Кучеренко І. А. Система роботи з розвитку стилістичних умінь і навичок учнів (10–11 класи): автореф. дис. … на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2005. 20 с.
3. Новосьолова В. І. Засвоєння стилістичних понять і формування стилістичних умінь на уроках української мови в старшій школі (академічний рівень). *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»* / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. № 5. 209 с.
4. Омельчук С. А. Формування мовленнєво-комунікативних умінь на синтаксичній основі: система мовленнєвих вправ у 9 кл. *Дивослово*, 2004. № 6. С. 8–11.
5. Основні лінгвостилістичні поняття і категорії: (словник-довідник філолога) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини; укл. І. І. Коломієць. 4-те вид., переробл. та доповн. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 272 с.
6. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: Збірник статей. Київ: Ленвіт, 2011. 256 с.
7. Пентилюк М. І. Робота із стилістики у 8–9 класах: посібник для вчителя. Київ: Радянська школа, 1989. 112 с.
8. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
9. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2003. 149 с.
10. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 530 с.

Яна Спицька, В. О. Шиманська

ПРАКТИЧНІ ПОРАДИ ВЧИТЕЛЮ У ХОДІ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ

Сучасна парадигма змін передбачає оновлення світової освітньої політики та реформування освітньо-науково-навчальної діяльності в Україні зокрема. Такі зміни зумовлюють актуальність вироблення новітніх методик, технологій та технік навчання. Проте це лише вторинні новації, які слід увести у педагогічну практику. Необхідною видається концептуальна зміна підходів до укладання програм різних типів. Вітчизняна освіта вже має потужні напрацювання в цьому напрямі і оперує широкою законодавчою базою, серед якої слід відзначити державні нормативно-правові документи Міністерства освіти і науки України, Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепцію розвитку національної інноваційної системи України, Положення «Про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» та ін., які регламентують основні вектори розвитку освіти різних рівнів. Зрозуміло, що оновленню мають підлягати програми з української мови для початкової, загальної, вищої освіти.

Еволюція розвитку неповних речень та учень про них має досить тривалу історію, починаючи з положень давньогрецьких граматиків, таких, як Аполоній Дискол.

У сучасному мовознавстві традиційним є розгляд неповних речень як таких синтаксичних конструкцій, де пропущено один або кілька членів речення, що відтворюються чи з попереднього контексту, чи з мовленнєвої ситуації. Проте, незважаючи на загальноприйнятне розуміння таких конструкцій, існують різні погляди на саму їхню природу та класифікацію таких структур. Донині вчені-лінгвісти трактують неповні речення по-різному.

Концептуальним дослідженням неповних речень у сучасній україністиці вважається дисертаційна робота П. Дудика «Неповні та еліптичні речення в сучасній українській літературній мові», у якій автор чітко окреслив ознаки неповних речень, звівши їх до таких: 1) відносна самостійність функціонування речення як мовної одиниці; 2) предикативність; 3) відносна закінченість його смислу; 4) граматична організованість речення; 5) властива йому інтонаційна завершеність [3, с. 81].

П. Дудик такими структурами називає ті, у яких «одна з ланок їх внутрішньо синтаксичної будови (один чи кілька членів речення, навіть

частина одного з членів речення) не вимовляється (не пишеться), але усвідомлюється, повністю чи достатньо зрозуміла» [1, с. 165].

Такі україністи, як С. Бевзенко, М. Плющ, мають однозначний підхід до структурної особливості неповних речень, а саме: «…відсутність у них окремих членів зумовлена тим, що неповне речення звичайно входить до складніших конструкцій, у яких відсутні члени наявні» [5, с. 107].

Як видно з перелічених формулювань, усі вчені намагаються пояснити природу неповних речень, опираючись в основному тільки на формально-граматичний бік. Такий підхід не може забезпечити комплексний, ґрунтовний, глибоко науковий аналіз, а може задовольнити пізнавальні потреби учнів середньої ланки загальноосвітніх шкіл і практично-науковий інтерес вчителів. У шкільній практиці неповні речення розглядаються як такі, у яких пропущено якийсь головний чи другорядний член, який легко зрозуміти, додумати, пояснити попередніми реченнями.

Підручник з української мови для 8 кл. (за редакцією О. Заболотного) подає таке визначення неповних речень: «Неповними називають речення, у яких пропущено один або кілька членів речення, потрібних для цілісної граматичної структури. Неповні речення можуть бути контекстуальними і ситуативними» [2, с. 89].

Тобто автори не подають у класифікацію еліптичних речень, не наголошують на принципових граматичних особливостях при диференціації неповних і односкладних реченнях, хоча в рубриці «Зверніть увагу» пояснюють: неповним може бути як двоскладне, так і односкладне речення, яке стане неповним лише тоді, «коли в ньому пропущений необхідний для цілісної граматичної структури головний або другорядний член речення» [2, с. 92]. На нашу думку, таке пояснення не чітке, не зовсім зрозуміле для учнів 8 класу, особливо з огляду на те, яка вправа пропонується авторами на формування компетентностей під рубрикою «Коло думок» із пропозицією поміркувати.

Повні речення	**Неповні речення**
Іду в метро. Холодна ніч.	Їхав у метро. Сьогодні холодна ніч.

«Неповне речення – це речення, у якому пропущено один або кілька необхідних членів речення, але їх можна встановити з тексту або із ситуації спілкування» [6, с. 88]. Автор також подає відомості про те, що неповне речення може бути як двоскладним, так і односкладним; вказує на стильове функціонування неповних речень, наголошує на пунктуаційних нормах у таких структурах та зауважує на тому, що неповні речення часто виступають другою частиною складного. Немає в аналізованому підручнику згадки про класифікацію описуваних синтаксичних структур.

На наш погляд, такий підхід до вивчення неповних речень не сприяє чіткому усвідомлюванню їхньої природи, різновидів та диференційних ознак із односкладними. Запропонована у підручнику єдина вправа на встановлення статусу синтаксичних конструкцій, які співвідносяться, лише заплутує учнів.

Нам видається доцільним поглибити окремі теоретичні відомості з тем про неповні і односкладні речення та розширити мовний матеріал для аналізу. З цією метою нами було розроблено комплекс тестових завдань на визначення неповних та односкладних речень серед запропонованих. Деякі з таких тестів, адаптованих до психолого-вікових особливостей та когнітивних можливостей учнів 8 класу, нам видається необхідним подати.

1. Який член речення може бути опущено у неповних реченнях: а) тільки якийсь головний; б) тільки другорядний; в) тільки групу другорядних членів; г) **будь-який.**

2. Яке серед поданих речень є неповним контекстуальним: а) **Неначе з побратимом привітався з ним**; б) Неначе з побратимом привіталися з ним; в) Скрізь одне тільки море!; г) Севастополь. Гори Балкани понад синім морем вдалині.

3. Яке із запропонованих односкладних речень є неповним двоскладним: а) Прибули до місця призначення у п'ятницю; б**) Вчора подав у відділ кадрів заяву**; в) Йдемо до лікаря на десяту; г) Запам'ятай мене, гнівне пташине око.

4. Яке речення з-поміж поданих є односкладним: а) Гарні яблука цього року; б) **Червоні стиглі яблука**; в) Червоні стиглі яблука в саду; г) Цього року в саду червоні яблука.

5. У якому рядку подано односкладне речення: а) Тиша і смуток навколо; б) Яка заметіль надворі, яка хуртовина в серці!; в) **Ранній ранок**; г) І на столі папери.

6. Яке з поданих речень не є односкладним: а) **У мене гарний батько;** б) Без відра його розбудити неможливо; в) Скинути б з себе цю роботу!; г) Синє море.

7. У якому рядку подано односкладне речення: а) **Посиділи, помовчали, кожен думаючи про своє**; б) Ішов мовчки, без слова, мов тінь; в) Зупинився, для чогось скинув картуз і довго не міг перевести духу; г) Навпомацки узяв її руки в свої, очима наблизився до її очей.

8. Яким другорядним членом речення може поширюватися односкладне номінативне: а) будь-яким; б) додатком; в) **означенням**; г) обставиною.

9. Вкажіть рядок, у якому продемонстровано неповне речення: а) Вчора відкрили музей; б) Рання весна; в**) Прийшов попрощатися о восьмій ранку**; г) За дверима голосно заговорили, а потім засміялися.

10. Вкажіть рядок із неповним реченням: а) **Чудові гори вдалині**; б) Того вечора зустрілися після грози; в) Планую цього року записатися на курси перукарів; г) Мене жахливо лихоманило.

На нашу думку, такі тестові питання можна пропонувати учням в кінці вивчення односкладних і неповних речень з метою кращого засвоєння теоретичних відомостей про синтаксичні конструкції таких типів та удосконалення навичок аналізувати вказані речення. Система тестових запитань передбачає наявність в учнів не тільки знання класифікації односкладних речень та мінімальних відомостей про неповні конструкції (такими можуть бути односкладні і двоскладні, переважне виживання їх в усному мовленні, можливість виступати частиною складного речення), а й обізнаності і вмілого послуговування основними практичними прийомами при диференціації неповних двоскладних та повних односкладних речень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с. (Альма-матер).

2. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова: підр. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти. 2-ге вид., переробл. Київ: Генеза, 2021. 224 с.

3. Марченко Т. В. Еволюція поглядів на неповне речення. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Філологія. Мовознавство*. 2009. Т. 105, Вип. 92. С. 79–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2009_105_92_17

4. Освітні технології сучасних навчальних закладів: навчально-методичний посібник / О. Янкович, Ю. Беднарек, А. Анджеєвська. Тернопіль : ТНПУ ім В. Гнатюка, 2015. 212 с.

5. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. Київ: Вища шк., 2005. 270 с.

6. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ : Грамота, 2021. 192 с.: іл.

Богдана Темчишина, І. І. Коломієць

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

У світлі сучасних досліджень наукові засади та методичне обґрунтування філологічного аналізу художнього тексту становлять напрацювання відомих вітчизняних учених XX – початку XXI століття. Насамперед це узагальнені розвідки зі сфери текстової лінгвістики та лінгвістичного аналізу художнього тексту таких дослідників-теоретиків і практиків, як Ю. Арешенкова, Н. Дащенко, М. Демського, А. Загнітка, Т. Єщенко, І. Ковалика, Л. Краснової, М. Крупи, І. Кочан, Л. Мацько, Н. Миронюк, А. Науменка, І. Ощипко, Н. Пасіки, М. Плющ та ін.

На основі засвоєння теоретичних підвалин мовного аналізу художнього тексту здійснювана розвідка присвячена практичному виміру дослідження тексту як продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини. Матеріалом до розгляду слугуватиме відомий текст пісенного твору Андрія Миколайчука «Піду втоплюся» (1).

Твір «Піду втоплюся» побачив світ 1989 року, коли втомлений митець квапливо повернувся з роботи, і, не гаючи часу, вилив свій поетичний задум на папір. Тоді ж була створена і музика. Так, усього за одну ніч, був народжений хіт усіх дискотек дев'яностих років XX століття. Вперше він прозвучав того ж таки року на фестивалі «Червона Рута» [6].

З погляду методичної доцільності, здійсненню власне лінгвопоетичного аналізу тексту, який має на меті «показати ті мовні факти, за допомогою яких виражається ідейно-емоційний, образно-естетичний зміст художньо-словесного твору, тобто реалізується задум митця, а також виявляються особливості мовленнєвої практики письменника» [4, с. 16], передує укладання питальника як орієнтира для цільового з'ясування наявних мовностилістичних явищ, виявлення стилістичних домінант, прихованих смислів, підтекстових джерел образності, наскрізних образів-символів та поетапного інтерпретування подібних фактів. Це передбачає пошук відповідей на ряд питань та наступне планомірне виконання певних дій: *1. До якого ліричного різновиду належить аналізований твір? 2. Яку тему порушує автор у своїй пісні? Що є провідним мотивом твору? 3. З'ясуйте ідейний задум автора. Які рядки, на вашу думку, є підтвердженням цього? 4. Який із наявних образів постає ключовим для аналізованого твору пісенності? 5. Яка символіка цього образу оприявлюється в розглянутому творі? 6. Які прикметні ознаки характеризують вербальний образ річки у творі? Якого типу вживані епітети? 7. Назвіть інші образно-фігуральні конструкції, що складають*

систему зображально-виражальних засобів передачі почуттів ліричного героя у творі? 8. Знайдіть у тексті фігуру протиставлення. Що виражає собою наявна контекстуальна антитеза? 9. У чому полягає своєрідність метафор та порівняльних конструкцій тексту? 10. Розкрийте символічний підтекст розгорнутої порівняльної фігури з об'єктивемою «камінь». 11. Які ще епітети трапляються у творі? На позначення яких явищ художнього відображення дійсності та яку роль відіграють при цьому? 12. У чому полягає новаторство поета в контексті відображення почуттєвості ліричного героя? 13. Які мовні засоби авторської манери їхнього відтворення ви помічаєте? 14. Конкретизуйте смислові прирощення у поезії лексикологем «море» та «відходи». Яким чином це пов'язується з ідейним задумом автора? 15. До якого типу належить текст аналізованого твору? Який характер оповіді домінує в ньому? 16. Розкрийте особливості граматичної організації тексту аналізованого твору. Який різновид уживаних речень у тексті за метою висловлювання та стилістичною тональністю? 17. Які фігури поетичного синтаксису виявляються у творі? Яка роль дієслівності при цьому простежується? 18. Чим, на вашу думку, зумовлене вживання неповних дієслівних форм? 19. Які лексеми вказують на родинне, дружнє оточення ліричного героя? 20. Який прихований зміст ви вкладаєте у заключні рядки пісенного тексту? Який образ є стилістичною домінантою при цьому і чому?

Далі слідуємо послідовному аналітичному викладу суджень інтерпретатора-дослідника художнього тексту про функційну роль тих чи інших мовних засобів у вираженні авторської ідеї через аналіз словесної тканини літературного твору.

Отже, аналізований витвір є яскравим зразком любовної лірики. У своїй пісні автор висвітлює тему нещасливого кохання та готовності до пошуку нових стосунків. Провідний мотив – любовна пристрасть, душевні переживання, пов'язані з історією нерозділених почуттів, про які промовляє закохана особа із перших пісенних рядків: *Ти розлюбила мене, мила... Навіки я тебе люблю. Як нам прийшла пора прощатись, Піду на річку – і втоплюсь.* Розкриваючи ідейний задум твору, його автор утверджує думку про те, що, незважаючи на життєві негаразди й перепони, потрібно продовжувати жити, відкривати для себе нові горизонти й грані життя. Це упосліджується такими прикінцевими рядками: *Я річку шукати чистеньку піду – Шукатиму доти, поки не знайду*. Спробуємо розкодувати приховані смисли зразка пісенної творчості автора, застосовуючи методи і прийоми лінгвістичного аналізу художнього тексту, у чому й полягатиме прикінцева мета нашого дослідження.

Очевидно, ключовим у цій поезії постає образ річки. Саме у ній оприявлено швидкоплинність життя, таїну й глибину інтимних почуттів

нашого ліричного героя в особі авторського «Я». Цей вербальний образ-константу характеризують епітетні одиниці усталеного зразка, як-от «*у річці* ***глибокій***», «*річка* ***чистенька***». До зображально-виражальних засобів аналізованого твору уналежнюємо фігуру протилежності – антитезу, яка контекстуально підкреслює контрастність почуттів життєвого перебігу, засвідчує полярність душевного стану ліричного героя із домінантою-емотивемою «сум» відносно оточення щасливих, радісних людей та безжурних подій навколо: *Там люди* ***щасливі*** *та* ***сумно*** *мені*. Дисонансом у тексті, пройнятому зболеним відчуттям нерозділеного кохання, виступає персоніфікована конфігурація з традиційним образним компонентом *сонце* – *Заглядає* ***сонце*** *у вікна осель*, що асоціативно пов'язується зі світлом, узвичаєно семантизує радість, життєву снагу, що не є співмірним із сьогочасним душевним настроєм та життєвими планами ліричного героя, який має намір вчинити таке: *Піду на річку – і втоплюсь*; *Мабуть, утоплюся, спочину на дні*; *Піду втоплюся у річці глибокій*, – останній вислів із яких наскрізно звучить рефреном у тексті.

Розгорнутої форми набирає порівняльно-метафорична конструкція: *Життя, як той камінь, на груди лягло*. В її основі зосереджується символічний зміст слова-образу *камінь*, що суголосно із провідною емотивною тональністю пісенного твору відбиває тяжкі внутрішні переживання ліричної постаті, пов'язані зі злощасним невдалим коханням.

Новаторство А. Миколайчука як поета полягає у поєднанні усталеної традиції відтворення почуттів нещасливого кохання з авторською манерою відображення урбаністичних картин сучасних реалій життя: *А річка страшною, мов відьма, була,* ***відходи заводу у море несла***. У цьому ситуативному випадку тим самим безкрайнім «*морем*» є внутрішній світ автора, а славнозвісними «*відходами заводу*» – проблеми, які приносять йому невдалі сердечні стосунки.

Твір написаний у вигляді монологічної сповіді, у якій констатують, утверджують пошук ліричного героя нових вражень від життя, готовності й прагнення йти далі. Речення носять розповідний, стилістично нейтральний характер, незважаючи на передачу бурхливих, нестримних почуттів, що вирують у душі юнака. На тлі цього вирізняємо дієслівну фігуру повтору ***Скінчилось*** *кохання,* ***скінчилося*** *все*, яка інтенсивно підкреслює категоричність життєвої позиції молодої людини внаслідок страждань від нерозділеного кохання. Наступні дієслівно ускладнені словесні ряди, на кшталт: *Ти,* ***розлюбила*** *мене, мила... Навіки я тебе* ***люблю****. Як нам* ***прийшла*** *пора* ***прощатись****,* ***Піду*** *на річку – і* ***втоплюсь****.* ***Піду втоплюся*** *у річці глибокій,* ***Шукати стануть – не скоро знайдуть****. Ти* ***будеш плакать – спливатимуть*** *роки, Мене до смерті* ***не зможеш забуть****,* – передають динаміку невпинного наслідкового слідування подій,

тому й виступають домінантами у вираженні трагічності ходу життєвої ситуації закоханого парубка. З-поміж усіх інших вирізняються неповні форми дієслів, як-от «*плакать*», «*забудь*», які лише доводять відкритість і простоту атмосфери довіри переданої задушевної сповіді.

Щире родинне, товариське коло нашого ліричного персонажа, який вдався на відчайдушний надуманий крок – покінчити життя самогубством через нерозділене кохання – демонструють такі поетичні рядки: *Зроблю, що надумав, Марічці на зло. Прощай, мамо люба, і тато, прощай,* ***Учителька, друзі****, прощай, милий край!* Словесні ряди із власним іменником – назвою особи, милої серцю дівчини Марічки, та загальними назвами на позначення осіб із близького й рідного оточення, подекуди вживані з епітетами – прикметними атрибутами всього, що дороге людині, а саме: *мамо* ***люба****, тато, учителька, друзі,* ***милий*** *край*, увиразнюються повторюваною синтаксичною фігуральністю стрижневого слова «*прощай*». І засвідчують, що відчай вкрай опанував душу й розум ліричного героя. Однак пісенний твір неочікувано завершується прихованою оптимістичною нотою, яка виявляється в заключних рядках із стрижневим образно-словесним компонентом *чистенької річки*. Фінальний вислів «*Я річку шукати чистеньку піду – Шукатиму доти, поки не знайду*» у такій змістовній позиції слід інтерпретувати як готовність до нових помислів і вражень та пошуку чистих, незрадливих стосунків.

Отож, ретельний покроковий аналіз мовної канви глибоко ліричного твору дозволив розкодувати приховані контексти авторського задуму, допоміг з'ясувати ключову роль мовностилістичних домінант вираження його ідейно-емоційного, образно-естетичного змісту, що сприятиме кращому розумінню твору сучасником та прозорому проникненню дослідника у таїну світоглядних позицій поета.

ДЖЕРЕЛО

1. Миколайчук А. «Піду втоплюся у річці глибокій». URL: https://www.pisni.org.ua/songs/65858.html

ЛІТЕРАТУРА

1. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. пос. Київ: Академія, 2009. 264 с.
2. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. пос. Київ: Знання, 2008. 423 с.
3. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: посібник. Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. 496 с.
4. Лінгвістичний аналіз художнього тексту (теоретичні основи, практикум): навчально-методичний посібник / укладач І. І. Коломієць. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2019. 175 с.
5. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту: основи лінгвопоетики. Вінниця: Нова книга, 2005. 416 с.
6. «Платівка меломана». Історія українського шлягера «Піду втоплюся» URL: https://www.youtube.com/watch?v=Z12GckGFv4U&list=WL&index=1&t=71s

Тетяна Чернявська, В. О. Коваль

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗЗСО

Вивчення морфології в закладах загальної середньої освіти є провідним етапом у вивченні шкільного курсу української мови. Вивчаючи відомості про частини мови, їхні граматичні категорії та словозмінну систему, учням доводиться активізовувати такі пізнавальні психічні процеси, як пам'ять, уяву, мислення, мовлення, волю [3].

Як засвідчують науковці, одним із основних пізнавальних процесів у вивченні морфології є пам'ять. Для того, щоб запам'ятовування, збереження та відтворення поданої інформації було якісним, вчителеві в навчанні потрібно дотримуватися певних принципів: системності, систематичності й послідовності, функціонального підходу до вивчення мовних одиниць [6].

Варто зазначити, що під принципом системності ми розуміємо розвиток пам'яті, мислення та мовлення у поєднанні, адже ці процеси нерозривно пов'язані між собою. Наприклад, якщо учень не запам'ятає інформацію, то з часом він не зможе її осмислити та відтворити, що призведе до подальшої деградації особистості.

Якщо розглядати цей зв'язок з іншого боку, то тут слід згадати популярне твердження О. Горошкіної про те, що «думка набуває чинності лише тоді, коли знаходить для себе відповідне мовленнєве оформлення» [2]. Для вчителя його можна потрактувати так: якщо вчитель не зуміє правильно підібрати слова, щоб повноцінно розкрити тему, то в результаті учні її не зрозуміють і не відбудеться запам'ятовування змісту матеріалу, що вивчається.

Важливу роль у запам'ятовуванні матеріалу відіграє увага. Без неї знання, які отримує учень, будуть не чіткими та не систематизованими. В іншому ж випадку, якщо ми будемо мати справу з неуважністю, то це може призвести до викривлення поданої інформації та розповсюдження її серед інших. Як зазначають дослідники, якість уваги учнів залежить від кількох факторів:

– від кількості інформації, яку подає вчитель [1]. Тобто чим більше вчитель подасть інформації на уроці, тим більша ймовірність того, що діти не зможуть сконцентрувати увагу на основному;

– від логічності (або нелогічності) подачі інформації [5]. Якщо матеріал, який озвучує вчитель не має ніякої структури та послідовності, то

діти не зможуть створити ніяких асоціативних зв'язків, а їхня увага розсіється і навчання не дасть ніякого результату;

– від зацікавленості учнів поданою інформацією [4]. Цей фактор залежить лише від учителя, адже спосіб подачі інформації суттєво впливає на її сприйняття. Наприклад матеріал того вчителя, який буде розповідати лише одну теорію, сприйметься та запам'ятається набагато гірше, ніж матеріал вчителя, який буде супроводжувати лекцію інтонаційними змінами та візуально підкріплювати вивчене таблицями, схемами, фото- чи відеоматеріалами [3].

З останнього випливає, що одним із найважливіших мотивів у пізнавальній діяльності учнів є інтерес до інформації, яку вони отримують. Інтерес – це найкраща мотивація в роботі над матеріалом. Так, наприклад, опрацьовуючи тему числівника, діти ознайомлюються не тільки із самими цифрами, а й з їх історією, спорідненістю з іншими мовами, зі значенням чисел у тих чи інших культурах. І такі цікаві деталі зумовлюють посилену мотивацію до навчання та спонукають дітей до самоосвіти протягом усього їхнього свідомого життя [1].

Аналізуючи працю С. Омельчука, ми відзначили, що для підвищення інтересу в навчальній діяльності учнів учителі мають активізувати якомога більше рецепторів, з яких складається аналізатор (анатомічний механізм, який спрямований на перцепцію подразників). У психології залежно від виду чутливості виділяють такі аналізатори: слухові, зорові, нюхові, дотикові, смакові та рухові. Робота з ними призведе до посилення емоційного фону дітей та покращення уваги до матеріалу [5].

Варто додати, що лише під впливом емоцій, які активізують усі процеси пізнавальної діяльності, учні здатні до раціональних суджень. Під час позитивних емоційних сплесків у них поліпшується увага, покращується сприйняття побаченого та почутого, а отже, і ймовірність якісного запам'ятовування матеріалу підвищується. Завдяки завданням з ілюстраціями, квестам, вікторинам та іншим інтерактивним видам діяльності учні розуміють, що навчання – це не лише нудний, незрозумілий процес, а щось цікаве і доступне [4].

Іншим важливим пізнавальним процесом, про який варто згадати, є уява. Вона сприяє засвоєнню будь-якої поданої інформації, зокрема з морфології, та утворенню нових нейронних зв'язків. Уявлення, які формуються в дітей з раннього віку, напряму пов'язані з уявою. Так, наприклад, коли учень чує назви частин мови, в нього в уяві виникають асоціативні думки, які пізніше допомагають зрозуміти отриманий матеріал та систематизувати його [3].

Отже, узагальнюючи вищесказане, варто відзначити, що для кращого запам'ятовування, зберігання та відтворення отриманих знань учителям

необхідно зосереджувати увагу на емоційному настрої класу, щоб тримати увагу учнів навколо теми уроку. Щоб вдало це реалізувати, слід періодично повторювати основні тези вивченого раніше, використовувати наочність та давати для закріплення знань такі завдання, які поєднують у собі кілька видів творчої роботи.

Література

1. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Методичні рекомендації щодо вивчення української мови у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. *Українська мова та література в школі*. 2022. №4. С. 2–4.
2. Горошкіна О. М. Робота з текстом на уроках української мови: компетентнісний вимір. *Українська мова і література в школі*. 2019. № 6. С. 2–5.
3. Конуп О. Ф. Тренування уваги, памяті, логічного оперативного мислення, інтуїції [Тренінговий комплекс]. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2009. 101 с.
4. Олійник А. М. Дидактичний матеріал з морфології. Іменник. Профільний рівень. *Українська мова й література в школах України*. 2018. № 12. С. 36–59.
5. Омельчук С. А. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.
6. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за ред. М. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.

Наталія Шворак, В. О. Коваль

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ УЧНІВ БАЗОВОЇ ШКОЛИ

Лінгводидактика – це частина методики, що вивчає всі закономірності оволодіння мовою, допомагає розкрити проблему змісту освітньої програми на основі досліджень у галузі лінгвістики, розглядає труднощі у вивченні матеріалу, формулює принципи, методи, прийоми і засоби навчальної діяльності та сприяє розвитку комунікативної компетенції [6].

Як відзначає С. Омельчук, у зв'язку з останніми тенденціями в дидактичній науці поширився та узвичаївся термін «компетентний мовець». Він передбачає високо сформовану мовну свідомість, тобто вільне володіння нормами, вміння їх застосовувати в будь-якій ситуації, прагнення до постійного самовдосконалення, розуміння мови як цінності та дотримання своїх мовних прав та обов'язків [5].

На сьогодні опрацювання підручника вважається особливим видом навчальної діяльності. Під час роботи з ним ми можемо помітити, як автори, створюючи завдання, таблиці та схеми, опирались на вищезгадані характеристики компетентного мовця, тому вважаємо за потрібне наголосити, що їхня реалізація передбачає дотримання таких принципів навчання: науковості (для вдалого формування теоретичної бази в учнів учитель повинен використовувати як загальноприйняті відомості, так і сучасні дослідження, які мають потенціал для подальшого розвитку); систематичності й послідовності (навчальний матеріал, який подає вчитель на уроці, має бути структурованим та розбитим на блоки. Якщо заглибитись в основи психології пам'яті, то ми бачимо, що найкраще учнями запам'ятовуються саме схеми та чіткі структури і це в майбутньому призводить до кращого відтворення матеріалу); зв'язку теорії з практикою (вивчаючи теоретичні відомості, учні мають не лише знати їх напам'ять, а й вміти застосовувати на практиці. Вчителю варто акцентувати увагу дітей на розумінні доцільного використання правил в конкретних ситуаціях); доступності (для легкого сприйняття учнями поданого матеріалу вчитель має враховувати їхні вікові особливості та підбирати відомості відповідно до розумових здібностей); наступності і перспективності (на уроках слід наголошувати про зв'язок з уже здобутим матеріалом та з новим, який буде вивчатись, так у дітей будуть формуватися уявлення про мову як про цілісну структуру, і вони зможуть побачити повну картину вивченого); свідомості (цей принцип передбачає глибоке розуміння матеріалу, який вивчається, осмислення всіх тем, починаючи із фонетики та закінчуючи синтаксисом) [1; 2; 7].

Окремо варто виділити принцип наочності. У роботі з підручником потрібно звертати увагу дітей на додаткові схеми, таблиці та ілюстрації, оскільки за допомогою цього учні більш якісно запам'ятають матеріал, який вивчається. Це зумовлено особливостями пам'яті: яскраві образи в дитячій уяві фіксуються значно краще, а потім їх набагато легше відтворити, ніж однорідний текст без акценту на основному.

Окрім загальнодидактичних принципів навчання, слід згадати і про лінгводидактичні, за допомогою яких ми зможемо реалізувати освітні потреби. Погоджуємося з твердженнями З. Бакума, що в роботі з підручником одним із основних принципів навчання української мови є текстоцентричний принцип. Це пояснюється тим, що в тексті вдало реалізується семантика всіх мовних рівнів, які вивчаються в школі [1, с. 142]. Наприклад, за допомогою одного невеликого тексту можна вивчати фонетичні явища слів та те, як вони змінюються в окремому контексті, морфологічні зміни одних слів під впливом інших, синонімічні, антонімічні, паронімічні та омонімічні зв'язки слів та словосполучень, зокрема фразеологічних одиниць, синтаксичну структуру речень.

Слід зазначити, що текст також реалізує виховну і пізнавальну функції, адже є основним джерелом знань в учнів. Вибираючи текст із підручника, вчитель має орієнтуватись на його семантичне наповнення та відповідність темі уроку.

Ще одним важливим принципом, про який варто згадати, є принцип функційно-комунікативної спрямованості. Його реалізація передбачає створення сприятливих умов комунікації та заохочення учнів до практичної діяльності на уроці в усній чи писемній формі. Важливу роль реалізації цього принципу відзначають науковці та педагоги, які зіштовхуються з проблемою обмеженого спілкування учнів між собою через переважно дистанційне навчання. З огляду на це, вчителям варто використовувати комунікативні та ситуативні вправи з підручника у своїй професійній діяльності [3].

Реалізація вищеназваних принципів навчання в роботі з підручником відбувається у кілька етапів:

1) мотиваційно-діагностувальний – завдяки правильній організації освітнього процесу вчитель мотивує учнів до навчання, аналізує їх рівень підготовки та спрямовує всю свою увагу на те, щоби сформувати в них високий рівень предметної компетентності;

2) інформаційно-пошуковий – дітям пропонують самостійне опрацювання теоретичної бази в підручнику, що підштовхує їх до пошуку інформації, аналізу та самонавчання;

3) експертно-аналітичний – учні отримують завдання для опрацювання, які стимулюватимуть активацію їхніх теоретичних знань, практичних навичок та критичного мислення;

4) продуктивний етап – у процесі цього етапу учням пропонуються інші, схожі до попередніх, завдання, щоб закріпити пройдений матеріал. Це можуть бути завдання із складанням текстів, планів, таблиць тощо;

5) креативний етап – під час цього етапу учень використовує здобуті знання та навички у своїй креативній діяльності, що показує рівень володіння ними;

6) контрольно-регулювальний – учитель контролює правильність виконання вправ та об'єктивно оцінює учнів;

7) узагальнювально-рефлексійний етап – цей етап передбачає узагальнення та систематизацію знань школярів [4].

Отже, як ми бачимо, щоб досягти успішних результатів у навчанні під час роботи з підручником та сформувати високо розвинену мовну свідомість учня, учителеві потрібно дотримуватися загальнодидактичних та лінгводидактичних принципів навчання, оскільки вони становлять основу будь-якого освітнього процесу.

Література

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 338 с.
2. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: навчально-методичний посібник. Львів, 2018. 202 с.
3. Кучеренко І. А. Лінгводидактичні принципи організації сучасного уроку української мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2012. Вип. 31. С. 182−185.
4. Омельчук С. Дослідницький підхід до навчання мови: лінгводидактичний словник-довідник: навчальний посібник. Київ, 2015. 56 с.
5. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.
6. Практикум з методики навчання української мови в загально-освітніх закладах: модульний курс: посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2011. 366 с.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Абовян В., Розгон В. В.
Складні прикметники у творі Василя Шкляра «Характерник»: структурно-семантична характеристика …….3
Войтенко О., Розгон В. В.
Пасивні дієприкметники в історичній прозі Івана Нечуя-Левицького ….8
Кухаренко Н.
Відокремлені означення в романі Сергія Жадана «Інтернат» …….13
Мутавчі А.
Дієслова мовлення із коренем *говор*- (на матеріалі творів В. Шкляра) ……....17
Крилова А.
Порівняння у романі Люко Дашвар «Село не люди» ……23
Рудницька А.
Синтаксична роль інфінітива (на матеріалі повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять») ……..28
Сулім Р.
Семантичні властивості прислівників способу дії (на матеріалі творів Павла Загребельного) ……..33
Черах Д., Розгон В. В.
Функціонально-семантична характеристика дієслів руху / переміщення людини (на матеріалі роману С. Жадана «Інтернат») ……..38
Щетько М.,. Шиманська В. О.
Вставні конструкції у творі М. Стельмаха «Чотири броди» …… ……42

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВ

Войтенко О.
Сленгізми у мовленні молоді м. Жмеринки …….....48
Денисюк К.
Найменування брендів чаю у сучасній англійській мові: структурно-семантичні особливості ……...52
Дудар Н.
Суржик у мові підлітків і шляхи його подолання …….58
Дячок А.
Кольоративи в поетичній картині світу Ліни Костенко (на матеріалі збірки «Ґіацинтове сонце») ……61

Зарудняк М., Дуденко О. В.
Суржик в усному мовленні уманців …….....65
Король В., Шиманська В. О.
Ономастичні особливості рекламного тексту ……68
Потужна А.
Суржик в мовленні миколаївців …….72
Усатюк А., Дуденко О. В.
Варваризми у романі Артема Чапая «Понаїхали» ……78

МОВНИЙ ДИСКУРС В ДІЇ

Вергізова К.
Квінтесентні особливості громадсько-політичного газетного видання «Олександрійський тиждень» ……83
Потужна А.
Паралінгвістичні та екстралінгвістичні засоби експресії емоцій у прозовому тексті ……..89

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ткачук А.
Емотивні компаративні фразеологізми в українській мові …….…95
Ткачук Т., Дуденко О. В.
Фразеологічна експресивність у збірці Павла Глазового «Архетипи» …99

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Бакай О., Коваль В. О.
Формування комунікативної компетентності у процесі вивчення стилістики української мови майбутніми учителями української мови та літератури ……...107
Бернацька І., Коваль В. О.
Особливості вивчення фонетики, орфоепії та графіки у процесі навчання майбутніх учителів-філологів сучасної української літературної мови ...110
Ванкевич В., Коваль В. О.
Формування граматичної компетентності майбутніх учителів української мови на засадах текстоцентричного підходу ……..113
Данилко Д.
Стилістичні вправи та їх різновиди (системний підхід вивчення) ……116

Спицька Я., Шиманська В.О.
Практичні поради вчителю у ході формування граматичних компетентностей учнів при вивченні неповних речень …….124
Темчишина Б., Коломієць І. І.
Лінгвістичний аналіз художнього тексту: практико-орієнтований підхід ……..128
Чернявська Т., Коваль В. О.
Психолінгвістичні аспекти навчання морфології української мови у ЗЗСО …….……132
Шворак Н., Коваль В. О.
Лінгводидактичні основи роботи з підручником української мови для учнів базової школи ……...135